

III. ÉV

1918.

1. SZÁM

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1918.

Ára 2 korona 40 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

	Lapszám
A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.	
A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Kivonat Király János r. tagnak 1918. évi január 25-én tartott székfoglaló értekezéséből... ..	1
A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.	
A képzőművészetek öncélúsága. Kivonat Fieber Henrik r. tagnak 1918. évi február 8-án tartott felolvasásából	18
A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.	
A lineáris congruentia-csoport és a négyzet-maradékok eloszlása. Kivonat Grosschmid Lajos r. tagnak 1918. évi február 15-én tartott székfoglaló értekezéséből... ..	32

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztálynak 1918. évi január hó 18-ára megállapított ülése közbejött akadály miatt elmaradt	49
A II. osztály első felolvasó-ülése 1918. évi január hó 25-én	49
A III. osztály első felolvasó-ülése 1918. évi február hó 8-án	49
A IV. osztály első felolvasó-ülése 1918. évi február hó 15-én	49
Első együttes-ülés. 1918. évi február hó 22-én	49

A borítékon: A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia Értesítőjének következő számai 1918 május, november és 1919 január 1. és 15. közötti időben jelennek meg.
 Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak a Szent István Akadémia kiadványait 25% árengedménnyel rendelhetik meg.
 Díjtanulul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása.

Kivonat Király János r. tagnak 1918. évi január hó 29-én tartott székfoglaló értekezéséből.

Bevezetés.

Egy most kidolgozás alatt álló munkám nyomdakész első részének egyik fejezetét mutatom be tisztelettel az alantiakban.

A munka, amelyből ezen részletet kiválasztottam, tulajdonkép Fraknói Vilmos mélyen tisztelt tagtársunk, tiszteletbeli tagunknak pár évvel ezelőtt a Tudományos Akadémiában tartott felolvasása folytán íródott meg.

Fraknói annakidején *«A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában»* című munkájában, melyben a statisztikai módszer alkalmazásával azt igyekezett bizonyítani, hogy az Árpád-házi királyok trónutódlása elsőszülöttségi, sőt írásbeli szabályon alapuló örökösödés volt, érvelésének körébe az én tanításomat és írásban elfogadott álláspontomat is belefoglalta, hogy t. i. *a trónutódlás a nevezett korszakban örökösödésbe oltott választáson alapult.*

Ferdinándy Géza, aki a diskusszióba szintén bele volt vonva és aki az összes közjogászokkal és alkotmánytörténészekkel, velem együtt ugyanazon állásponton van, már annak idején megfelelt Fraknóinak és igen nagy sikerrel védte a maga álláspontját, meg is cáfolván Fraknói módszerének alkalmazhatóságát. De hozzá szóltak a kérdéshez Domanovszky Sándor történettudósunk és a tudomány veszteségére korán elhunyt jeles ethnographusunk, Nagy Géza is, kik szintén Ferdinándy álláspontjára helyezkedtek.

Mert oly tekintélyes oldalról hangzott el az ellenvélemény, magam is újra átkutattam az összes forrásokat, amelyek között oly okmányszerű adatokra is akadtam, melyek álláspontomat még inkább megerősítik. És mert tanulmányaim közben azon meggyőződésre jutottam, hogy a trónutódlás kérdését alig lehet egy történeti korszak bevilágításával lezárni, hanem azt organikus egészében kell

kutatni, mert sokszor egy a későbbi korban megnyilvánuló elvből visszafelé is lehet következtetni: kiterjesztettem kutatásaimat a későbbi korszakokra is. A munkának első része teljesen elkészült. A mostani nehéz viszonyok akadályozzák annak kiadását.

Ezen első résznek megírása után azonban máris azon eredményre jutottam, hogy álláspontomon nem változtathatok. Most is csak úgy látom, hogy az Árpád-korszakban *nem volt trónöröklés, hanem volt örökösödésbe oltott választás.*

Érthető, hogy midőn a trónutódlás kérdését a maga szerves egészében vizsgáltam, azon intézményekkel is tüzetesen kellett foglalkoznom, melyek a trónutódlással szoros kapcsolatban vannak. Ilyen intézmény a koronázás. Tanulmányaim tárgyává tettem azon vonatkozásokat, amelyek az *öröklés és koronázás és a koronázás és választás között fennállanak.* A koronázásnak egyházi vonatkozásai is belekerültek tanulmányaim körébe s így azután önkéntelenül terjesztettem ki kutatásaimat a koronázásnak *egyáltalános* eredetére, annak *keresztényi befogadására és egyházi kialakulására* is. Így keletkezett az alábbiakban közölt fejezet, mely a kifejtett okoknál fogva részben liturgikus tartalmúvá lett, liturgikus történetivé. De úgy láttam, hogy a koronázás liturgiájának története vezet át annak alkotmányjogi jelentősége megismeréséhez, sok olyan kérdést old meg, mely különben homályba van burkolva.

Mindezek csak annak indokolására szolgáljanak, hogy miért hatoltam bele tölem talán messzebb eső berkekbe, melyeknek derengő homályát talán mások hivatottabbak lesznek bevilágítani. De a mondandókkal talán sikerült nekem is egyik-másik kérdésnek valódi történeti hátterére rámutatnom és a koronázás *európai* kifejlődését legalább vázlatban ecsetelnem.

I. A koronázás a régi római és hellén világban.

A koronák használata visszavezet a régi római és hellén világba. Összefügg a legkezdetlegesebb vallási felfogással: a varázslással, bűvöléssel. A legrégibb időben a korona, a koszorú istentiszteletre szánt dolog volt: *res sacra*; a koronázás pedig vallási cselekmény. Az anyagnak, amelyből a korona, a koszorú készült, melyből azt összefonták, varázsló, bűvölő erőt tulajdonítottak. Az, ami a rómaiaknál a *corona*, az a helléneknél a *stefanon*, *stèfosz*, *stefanèn*, *stemma*, *stefanōma*. Mindezek a *stefein* igétől származnak, ami annyit jelent, mint körülvenni, körülvéve megerősíteni. Az *epistefein* szó egy felsőrésznek körülvételét, megerősítését, megvédését fejezi ki, amivel egyazon jelentőségű a *stefanū*. A latin

corona annyi, mint a görög *stefanosz* vagy *koroné*, ami minden görbeségre, görbe vonalra illő kifejezés, tehát a gyűrűre is. Ráillik minden körrel körülvelt, körülövelt dologra; a köralakú katonai erősítésre, védelmi vonalra, sáncre. A *corona*, *koroné*, *korona*, *Krone*, *Kranz*, *koszorú* is — úgy látszik — egy törzsből származnak. A *Stefanú* és *Corona* jelenti a diszt, amit levélből, virágból, fagalyból fonva, vagy ezeket a tartósság kedvéért fémből készítve fejükön szoktak viselni. A legrégebb időkben csak virágból, lombból font koszorúk divtak; csak idővel utánozták ezeket fémből. Így készültek a koronák aranyból, ólomból azért, mert a lombból, virágból font koszorúk nem voltak tartósak. A koronázás által az ember vagy tárgy a kör képmásának megfelelő köteléssel vétetik körül. Jelez tehát a koronázás valami szent jellegű körülövezést, körülsáncolást, melynél egyre megy, vajjon mivel történik ez, vajjon virág- vagy lombfüzér-koszorúval vagy mással. A *körülövezés által létesült kör belseje ezáltal védetté, szentté lesz.* (Lásd *büvkör*!) Ezért is húztak az athéni nemzetgyűlés körül kötelet. A vitézek pedig a sisaknak zsineggel való körülövezése által mintegy varázskörzetbe elzárva, megvédve minden veszélytől menteseknek hitték magukat. A papnak a fejdísz a *stemma*, mely vagy galyakból font koszorú, vagy gypjából szőtt süveg, *infula*. Az utóbbihoz hasonló a *tainia*, de ez is megfelel a koronának. A *koszorúknak büvölő ereje azon anyagban rejlik, amiből fonták*, és azért készítették azokat lombból, galyból, virágból, mert a növényeknek bizonyos varázserőt tulajdonítottak. Minden növénynek megvolt a maga vallásos jellegű büvölő ereje. Idővel azonban az összes növényekből kiváltak bizonyos fajok, különösen olyanok, melyek nedves helyen tenyésznek, örökzöldek, erős illatúak vagy növésűek — kora tavasszal nyíló. A homlokon viselendő koronákat eleinte ilyen növények leveleiből, galyaiból fonták; így kerültek előtérbe a babér, az olajfa, a myrtusz. A zöldelő ág üdvöt, boldogságot, szerencsét hoz. A buzakoszorú a termékenység erejét képviseli (*aratási ünnepély*, *aratási koszorú* a gazdának, földesúrnak), míg a szalmakoszorú a meddséget, a nő kényszerű özvegységét jelenti, vagy azon nőt jelzi, aki kériit visszatartotta és elhagyatottságban él. A myrtusz Vénusznak van szentelve, a menyasszony koronája varázsló erővel bír: *a démonokat tartja távol.* A myrtusz, mint menyasszonyi koszorú, napjainkig dívik mint a diadalmas szüzességnek jelvénye. Az özvegy nők nem hordanak koszorút. Nálunk, Magyarországon a szalmakoszorú még a XVII-ik században is a házassága előtt megesett, vagy feslett életet élt menyasszony fejdísz volt. Ilyen szalmából készült meny-

asszonyi koszorú kényszerű viseléséből azután az illetőknek közbecsülésére s ebből kifolyólag jogképességükre is következtek. Segédesküvői képességük ellen emeltek kifogást ez alapon, mely kifogásnak az eljáró bíróságok helyt is adtak, minek következménye pervesztés is volt. De nemcsak az egész növényben van varázserő, hanem az olajbogyó nedvében, az olajban is van bűvölő erő. Leöntötték, bekenték vele az isteni tiszteletre szánt dolgokat.

A koronák tehát szent kötelékek, melyek által az emberek magukat az Isteneknek kötötték le s ezáltal mintegy kényszeríthetni vélték az isteneket, hogy kéréseiket teljesítsék. A rómaiaknál a háborúból diadalmasan bevonuló hadvezérek babérkoszorút használtak. Azon triumfátorok ellenben, kik nem voltak csatában s csak polgári érdemeket szereztek, olajágból font koszorút viseltek. Azon hadvezér pedig, ki nem ütközetben győzte le az ellenséget, mirtuszkoszorút tett a fejére. A csatában győztes azért viselte a koronát, hogy ennek varázsló erejével magát a gyilkosság szennytől megtisztítsa s a kártékony démonokat távoltartsa. És ez képezi a pogány császári megkoronázásnak — melyből a keresztény megkoronázás kiindult — alap gondolatát. A római triumfátor-császárok is megkoszorúzza vonultak be ünnepélyesen Rómába és áldoztak az isteneknek. Ennek a megkoronázásnak tehát szintén sacrál jellege van. A babérkoszorúval való megkoszorúzás a megtisztítás vallásos cselekménye. De nemcsak a csatában meggyilkoltak lelkeitől tartottak a triumfátor-imperátorok, hanem óvakodniok kellett, hogy az irigység meg ne igézzé őket. Erre is alkalmas volt a babérkoszorú, melyet sokszor feláldoztak az isteneknek. Augustus idejében végre a triumfátorok koszorúja a császárok örökös diszvé lett; kifejezve azt, hogy a császárok *állandó* triumfátorok és maximi pontifices. Konstantinus császár — mások szerint már Diokletian — keleti perzsa befolyás folytán diadémát viselt császári hatalmának jelvényeül. Itt van tehát az átmenet a triumfatori koszorúból a fémkoronába, mint állandó fejedelmi jelvénybe.

II. Átmenetek a keresztény korszakba.

A római imperator koronájának a triumfátor koronájával való összefüggéséből (t. i. hogy a korona az örökös győzedelmeskedőt és a pontifex maximust jelentette) kétféle emlék maradt meg, illetve ment át a későbbi a középkori keresztény királyságba, illetve császárságba. Az egyik a triumfátor és a victoriosissimus cím, melyet a magyar királyok is diszjelzőként használtak. A másik az Augustus, semper Augustus-féle jelzés, melyet a német-római szentbirodalmi

császár használt. Nálunk az Árpád-korszakban a királyokat nevezik el «leggyőzelmesebbeknek». A király victoriosissimus; de használják ezen kifejezést a királyok elődeikről is. A nominatióban elődeiket, sőt önmagukat is triumfátoroknak mondják. A német-római szent birodalmi császárság idejében pedig III. Ottónak császárrá koronáztatása óta a császárok a nominatióban mindig a semper Augustus-féle jelzöt használták és ha a magyar király római szent birodalmi császár is volt, a nominatióban a magyar királyi cím előtt mindig ott szerepelt a «divina favente clementia electus romanorum imperator semper Augustus»-féle jelzés. Ezen jelzés eredete szintén a pogány római imperátorok idejébe nyúlik vissza. A triumfátor-imperátor babérkoszorújának meg volt a fent kifejezett sacrál jelentősége. Maga a császár szenteltetett fel. Szentnek jelölték, amit az «augustus» jelző fejez ki. Ezt a díszjelzöt Octavius vette fel, utána pedig minden római császár használta. A koronával, diadémával ékesített imperátor, augustus — felszentelt. Átment ezen felszentelés a keresztény fejedelmi világba is, amennyiben a keresztény korona is sacrál jellegű. De keresztény értelemben, nem úgy, hogy maga a babér életerejé foglalja bűvkörbe a megkoronázottat és ezen benne rejlő erő tartja távol a démonokat, hanem a démonoktól az exorcismus által szabadul az olaj, mellyel történik a felkenetés, szentesítés. Ez a felkenetés magától az Istentől ered. Ezt bizza Isten szent Péterre, e helyett pedig a pápára és a püspökökre. Ezért a magyar király is a «deo coronatus», ezért a megkoronázott király szent és sérthetetlen, «sacrosanctus». A király Isten rendelkezéséből, Isten kegyelméből király. De azért a babérnak, olajágnak, babér-, cserfa- és olajág-koszorúnak, a lombnak, a virágnak, az olajbogyó nedvének, az olajnak jelentősége, alkalmazása sem szűnt meg mai napig sem; átmentek ezek az *egyházi* és *világi* közhasználatba, ha eredeti jelentőségüknek tudata el is homályosult, vagy ki is veszett. A keresztény korszak elején az egyházi írók a koszorú használatát, mint pogány szokást, rosszallották.

Eltekintve attól a szokástól, hogy a középkorban, sőt az újkorban is — míg a tornajátékok divtak — a győzőnek, győzelmének jutalmaként koszorúkat szoktak átadni, a babér- és olajág-koszorúval a fejedelmek fejeit az érmeken még ma is övezik. Ez a régi imperátor győzelmi koszorúja. A cserfa lombja a legutóbbi időkig a hadiérdem jutalma. Egyes rendjelek, melyek haditettekért adatnak, a cserfa lombjával vannak körülvéve — ez a hadiékítmény. S nem hadijelvény-e mai napig ünnepélyes katonai kivonulások alkalmával — még béke idejében is — a csapatok csákóján, sap-

káján a cserfalomb kötelező feltűzése? Nem felvirágozva, felbokréta-
tázva vonultak-e ki vitéz csapataink a világháború alkalmával,
mikor a harctérre indultak? Nem diszítették-e fel zászlóikat virág-
gal, lombbal és nem fognak-e a háború végével szintén virág-
lombbal feldiszitve hadvezéreik élén bevonulni? Ez a cserfalomb,
galy, bokréta mint hadijelvény élő nyelven beszéli el a régmúlt
idők démoni hitét, a rossz lelkeket távoltartó erejét, melynek tudata
ugyan kiveszett, de mely hitnek külső formája az elmúlt, majd
2000 évnek dacára is megmaradt.

III. A koronázás a kelet-római birodalomban, Bizáncban.

A koronázási szertartás kialakulásának kezdő szálait keleten,
Bizáncban kell keresnünk, mert hisz itt változik át a triumfátor
babérkoszorúja diadémává, a cézári hatalom jelvényévé és itt tör-
tént meg Európában először, hogy a koronázás az egyházzal jutott
kapcsolatba. Diocletján, Konstantin a diadémet önmaga helyezte
fejére. Konstantin alatt a városi municipiumok aranykoronákat
voltak kötelesek szolgáltatni. A társuralkodót az imperátor koro-
náztta meg. Világi főurak is koronáztak. A császárnék fejére a
császár helyezte a koronát. *Az önkoronázás elvben és tényleg is a
bizánci császárság egész idejében fennmaradt. Az egyházi koronázás*
kezdetét pedig onnan veszi, hogy társuralkodó nem neveztetvén
(450. Kr. u.), kérdésessé vált, vajjon a megválasztott Markianuson
ki végezze a világi koronázást? Mivel pedig a választásnál döntő-
leg szerepelt egyik személy (Upar) arianus volt, a másik pedig nő,
(Pulcheria), ezek közül egyik sem akart a világi koronázásra vállal-
kozni. De másrészt a koronázás jogát egyikük sem akarta más
világi előkelőnek átengedni s midőn az önkoronázás kisegítő mód-
ját sem óhajtották ez alkalommal alkalmazni, Konstantinápoly
püspökét bízták meg a koronázással. Innen indult ki egész Európá-
ban az egyházi koronázás. Bizáncban az egyházi koronázás eleinte
nem állott másból, mint a patriarchának imájából, melyet való-
színűleg akkor mondott el, midőn a koronát az imperátor fejére
helyezte. A koronázási jelvények pedig az oltárra helyezve benedi-
káltattak. A rítus a patriarchának csak egyoldalú tevékenységet
biztosított.

Csak 491-ben történt változás a patriarcha szerepében a
császári koronázás szertartásánál. Ekkor a hereticus I. Anastasios
került a trónra. Evvel természetesen a patriarcha ellentétben állott.
De kiegyezett vele. Az imperátor írásbeli ígéretet tett, hogy az igaz
hitet nem fogja zavarni és a calcedoni zsinat határozatait tisztelet-

ben tartandja. És itt van az eredete a iuramentum de iustitia et pace-nak, az egyház iránti hűség és védelem ígéretének.

Belekerült azután a patriarcha által végzett koronázási szertartásba a felkenetés is. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor. A IX. században már feltűnik és pedig a krizmával való felkenetés. A felkenetésnek jelentőségét a keleten magyarázták is. És ezen magyarázat igen becses adatot nyújt a *koronázási ordók kialakulásának megismeréséhez*. Egyes keleti írók ugyanis a királyi felkenetést más *szentségekkel* hozzák kapcsolatba. Ugyanazon hatást tulajdonítják ennek a királykenetésnek, mint a keresztelési felkenetésnek; t. i. a felkent fölött a sátánnak nincs hatalma (v. ö. az olajág bővülő, démonokat távoltartó hatását és erejét), az olaj mentesít a bűnöktől, megszünteti a testi és lelki gyengeséget, tehát erősít (v. ö. az utolsó kenet, a bérmlás, az olaj gyógyító hatását). Így tehát tényleg bizonyos szentségi elemekkel van dolgunk, melyekből a koronázási rítus kialakul. *De megvolt a felkenetésnek biblikus értelmezése is*. Újabb kifejezése azon meggyőződésnek, hogy Isten választja ki az uralkodót. Innen van az, hogy az imperátor az Isten felkentje. Így nálunk is a deo coronatus, a deo unctus rex, rex consecratus.

IV. A keresztény koronázás a nyugaton.

A nyugati koronázásokra az ókori alapokból kiindult keleti koronázások hatottak főleg, magának a koronának használata pedig keleti eredetű, ámbár ennek *nyugati gyökerei önállóan is fellelhetők egyes más szentségi ordókban*. Az Egbert-féle ordó még nem ismer koronát, hanem galeumot. Vamba, Ervik királyok a góthoknál, az angolszászok, a skótok királyai csak felkenettek, épúgy Pippin is. De Nagy Károly a VIII. században a pápa által nemcsak felkenetett, de meg is koronáztatott. Azt lehet tehát mondani, hogy a nyugati császárkoronázás utánpótlása volt a keleti császárkoronázásnak. Egyben azonban mégis különbözött attól. A nyugati királyavatásnak ugyanis súlypontja az egyházi felkenetésben volt, míg a bizánci birodalomban a kelet-római császári emlékekhez fűződően (triumfatori korona, diadém, önkoronázás), magán a koronázáson volt a súlypont. A kettő azután előbb a nyugaton egyesült. A keleten később jutott a koronázáshoz a felkenetés. A felkenetésre vonatkozó emlékeink tehát a nyugaton messzebb időkre, a góth, angolszász időre mennek vissza. Ott látjuk azon elemeket a koronázásnál a felkenetés után, melyek a későbbi korban elhomályosodva nyernek alkalmazást az ordókban. Tisztán látunk még olyanokat,

melyek más szentségek ordóiból erednek. Ott szerepel a korona helyett a galeum, mely megfelel a krismalének, ott szerepel még a pannum lineum és a pileus desuper, azután következik a koronázás egyhuzamban utána úgy, hogy a történeti adatok alapján a koronázási ordóknak egyes szentségek ordóiból való összetételes kialakulását főleg a nyugatra kell helyeznünk, ha a keresztségnél a fejnek olajjal való leöntése, az egész testnek olajjal való bekenése nem is innen ered, hanem ennek első nyomai a keletre vezetnek és keleti írók emelik is ki a keresztségi és királyi felkenetés hatásának ugyanazonosságát. Másrészt, ha tényleg Bizáncban is volt az első egyházra bízott koronázás, az első hitvallás (az igaz hit békeségére és az egyház védelmére tett ígéret) — ennek alapgondolata az Egbert-féle ordóban annak a primum mandatum regis ad populum-féle szövegében, tehát a nyugaton is — igaz, pár száz évvel később — ki van fejezve. A másik két Egbert-féle mandatum pedig az alkotmányos eskü csiráit tartalmazza. Kiemelve lévén ott egyrészt a népnek szóló törvényes rend betartására vonatkozó királyi akarat, másrészt a bírák méltányos ítélkezésére vonatkozó királyi meghagyás. Amíg tehát a koronázásnak az egyházra bízása Bizáncban keletkezett, annak részletesebb ordóbeli kialakulása a szentségek ordóinak részeiből és annak alkotmányjogi elemei a nyugatra teendők.

* V. *A koronázás más ordóbeli alkotó részei és ezekből sajátlagos ordóbeli kialakulása.*

Hogy a koronázási rend kialakulásának befejezésében a püspökszentelés ordójához hasonló, azt már mások bővebben fejtegették. A királyi hatalom jelvényeinek átadása igen régi, már Egbert ordójában is előfordul (sceptrum baculum, majd a különös jelentőségű galeum, a korona helyett). Mi ezen helyen ezen részekkel nem foglalkozunk, hanem a koronázási ordók kialakulásának más szentségbeli részeit tárgyaljuk. Az is ismeretes, hogy a császárkoronázás keleten és nyugaton a papszenteléshez annyiban is közeledett, hogy az imperátor a Zsófia-templom deputátusává, a császár a szent Péter-templom clericusává lett. Tehát mindketten a papi rendbe kerültek. A keresztény világban, annak biblikus és a szentírás *alapuló* háttérével fogva is, a zöldelő olajág termékének, a boggyó nedvének, az olajnak jelentősége eleinte benedictióval, de exorcismus nélkül, később exorcismussal és benedictióval domborodott ki. A koszorúk, a koronák pedig kiszorulnak a maguk eredeti jelentőségéből, kiemelkedik pusztán az olajboggyó nedvének, az olajnak

keresztényiesített jelentősége és a pogányvilág növénykultuszából — ha így akarjuk röviden jelezni — csak a bárka és a pálma ágának jelentősége és a buzaszentelés maradt meg az olajjal együtt vallásos jelentőségű kapcsolatban. Habár a koszorúk már nem *egyhatású* sacramentális jellegűek az *olajjal*, de a fejnek befedése, mely nemcsak koszorúkkal, koronával történik, de velamennel, velummal, pannummal, lineummal, cappával, pileussal is, régi pogány eredetre emlékeztetve, egyes szentségek ordóinak keresztény jelentőségű alkotórészeivé lesznek. A királykoronázásnál pedig a koronák a felkenetés mellett — amint ezt az első nyugati királyavatások is mutatják, melyek koronázás nélkül történtek — másodjelentőségűekké válnak és a királyavatás lényegét képező felkenetéshez — bizánci példára is — más szentségek ordóiból kerülnek bele a koronázási ordókba. A keresztény világ átvette a szentírás alapján az olajoknak szertartási használatát. Persze nem a régi pogány felfogásból indult jelentőséggel, hanem csak az eredetre emlékeztetve — a szentírás alapján — keresztény felfogással és ezen felfogásból eredő hatással. Bennünket ezen helyen elsősorban a felkenetés érdekel, mert ez volt a nyugaton előbb a benedictióval együtt a kizárólagos, mai napig pedig az egyház felfogása szerint az egyházi királyavatásnak legfontosabb alkotóeleme, úgy hogy azt lehet állítani, hogy a nyugaton a felkenetésből indult ki az egész királyi koronázás szertartása.

Lássuk tehát, hol kell keresnünk a felkenetésnek koronázási ordóbeli gyökereit.

A kiindulás nem lehetett más, mert a koronázásnál egy hatalomnak Isten által történt átruházásáról, megszenteléséről volt szó, hogy a hatalom átruházásának módját és eszközét onnan vegyék át, ahol ezen mód és eszköz más célokat szolgáló szabályokban már megvolt. Tehát a koronázó szabályt *megelőző* más szentségi ordókból. Ezeknek súlypontja pedig többé-kevésbé az olajjal való *felkenetésen* nyugodott, vagy a felkenetés legalább is lényeges kiegészítő része volt a szent cselekménynek. Persze a felkenetés keresztényi jellegének megfelel a koronázásnak keresztényi jellege is. De a katolikus egyház is utal az olajat, a chrismát termő növény erejére, az olajbogyót termelő zöld fára (életfa), ennek a szentíráson alapuló gyógyító erejére; utal a chrismára, mint a szárazfa kérgének jó illatú könnyére. A pogány felfogás szerint a zöldelő növényekben, az olajban isteni életerő rejlik. Ezen erő hárítja el a démonokat. Összefüggésbe hozza mindezeket az egyház is a démonokkal, a sátán befolyásával és az ezek elleni védelemmel, amennyi-

ben legalább bizonyos idő óta az olajok felszentelése előtt — ami által megszületik bennük üdvhozó hatásuk — az exorcismussal bénítja meg a démonok erejét. Tisztító, a gonosz befolyást távol-tartó ereje a szent olajoknak tehát az exorcismus után véghezvitt felszenteléssel létesül.

De a virágoknak, galyaknak individuális démont üző erejére is van még bizonyos utalás a X. század előtti szertartási könyvekben. Ezeknek egyik fejezete «De exorcismo florum et frondium»-ról szól. Ami tehát nem más, mint a zöldelő ágakban, a növényekben önmagukban rejlő démont üző ereje, keresztényiesített alakban kifejezve. Igen régi alluzió az is, hogy a legrégibb formulákban, de még a mostaniakban is, nemcsak az olajra, mint a zöldelő fa gyümölcsének nedvére történik hivatkozás, hanem a zöldelő fa gyümölcsére magára, az *olajbogyóra* is.

A felkenetés által a világi hatalom megszenteltetett, úgy hogy a királyavatást tágabb értelemben vett szentségnek, sacramentumnak nevezték, anélkül azonban, hogy úgy mint a keleten, ezt nyolcadik szentségnek ismerték volna el.

Tény, hogy az egyházi királykoronázási szertartás akkor, amidőn ez teljesen ki van alakulva, a püspöki felszenteléshez hasonló. Erre utalt már Haller és utána Phillips is. Nálunk legutóbb Mihályfi Ákos vont igen érdekes párhuzamot rektori királyhódoló beszédében a püspökké szentelés és a koronázás között.

A súlypont azonban azon elemek közül, melyekből a királyavatási eljárás ki is indul, a felkenetésen van. De a koronáknak is megmarad a maguk régi felfogásra emlékeztető jelentőségük. Ezeknek régi jelentősége azonban keresztényesítve idővel elhomályosodott — de még az egyéb rythusbeli, előbb létezett, de megszűnt koronázásoknak emléke is eltűnt, midőn a koronázás már csak a királyavatási szertartásban maradt meg, de azt a kialakult koronázási ordók megőrizték.

A királyfelavatásnál alkalmazott *felkenetés és koronázás* a keresztény egyháznak egyes szentségek feladási régi szertartásaiban is szerepel. Ezt a következőkből láthatjuk.

A régi *keresztelési* ordókban megvan a felkenetés, a *fejnek befedése és a koronázás*. Ugyanígy szerepel a legrégibb királyavatási ordókban is a fej leöntése, a *fej befödése* és a galeum. A régi házasságkötési szertartásban pedig megvan a fejnek befödése és a koronázás.

Lássuk a felkenetést.

A Pontificale romanum szerint a király felkenetik a *chatechu-*

menok olajával jobb alsókarján, kézcsuklóján, könyökhajlásán és *inter scapulas*, a vállapockák között, a hátán.

A keresztelendő, illetve a régi ordók szerint a chatechumenok közé felveendő a kereszt jelével való ellátás, a kézfeltétel, exorcismus, esufflatio, az immissio salis után *sintügy, mint a király, a chatechumenok olajával kenetik fel*, de csak mellén és *ad scapulas*, itt úgy, mint a király, de kétszer, *úgy mint kétszer történik a királynak az unctio előtti benedicálása*, a püspököké meg háromszor. Barics Albert 1790-ben megjelent munkájában állítja, hogy a király csak jobbik mellén és hátközén, a királyné pedig csak vállán és hátközén kenetik fel, ami teljesen megfelelné a chatechumenek felkenetésének. De ha el is tekintünk a Barics-féle állítástól és a Pontificale romanum ordóját nézzük, mely szerint a királykenetés testének több helyén történik, ehhez hasonlót más régi keresztelési ordókban is találunk. A felkenetések hatályában is találkozunk kereszténység előtti emlékeztetésekkel — a démonokat távoltartó erővel.

Így a vállapockák felkenetése a chatechumeneknél jelzi, hogy a felkent az Istennek ajánlva, *a sátán erejének álljon ellent*, hogy legyen erős a jó cselekedetek gyakorlásában és Krisztus kegyelme lakozzék szívében. De jelenti a válnak felkenetése az isteni szolgaság jármának felvételét is. A keresztelendőt mai napig a jelzett módon kenik fel. *De a keleti egyházban hajdan a keresztelésnél az egész testnek tetőtől talpig való felkenetése volt szokásban, épúgy, mint Nagy Károlyt is így kenték fel császárrá való koronázása alkalmával.* Régi angolzász királyavatási rend szerint a király fejét öntötték le olajjal, épúgy angol ordó szerint is. Azután a *fején*, mellén és karjain kenték fel. A fejnek olajjal leöntése — figyelemmel a chatechumenok fentjelzett felkenetésének a sátán erejét elűző hatályára — élénken emlékeztet a fejnek a pogány világban az olajból font koszorúval való övezésére, mely a démonokat távoltartja. A presbyter szentelésnél — hogy még egy szentség ordójának tartalmával hasonlítsuk össze a királykenetést — szintén a chatechumenok olajával történik a felkenetés és pedig a kezeken.

A királyavatásnak másik fontos alkotó eleme a koronának a király fejére tétele — tehát maga a megkoronáztatás. Ennek a cselekménynek pogánykori jelentőségét már többször emeltük ki.

Amint már jeleztük, a keresztény régi szentségi ordókban a fejnek befedése és a koronázás a keresztelésnél és a házasságkötésnél fordul elő.

A keresztelésnél szerepel a mysticum velamen és a cappa

(most: «accipe vestem candidam»), a házasságkötésnél a *velum super nubentes expensum* (maradványa a menyasszonyi fátyol) és ezeken kívül úgy a kereszteleésnél, mint a házasságkötésnél a koronának fejretétele.

A kereszteleésnél használatos *mysticum velamen*, mellyel az unctió, más ordók szerint a megkeresztelés, illetve a *chrysmával* felkenetés után fedetett be a megkereszteltnek feje — épúgy, mint a királykoronázásnál is az unctio és kardfelkötés után tétetik a király fejére a korona — össze függ a *vestis candidával*, melybe a megkereszteltet felöltöztették.

A *velumen* helyett azonban használatos volt a *cappa*, *galea* is a kereszteleésnél (lásd az Egbert-féle királykenetési ordót, melyben az unctio után nem koronát, hanem *galeumot* tesznek a király fejére), mely *cappát*, *galeát* *chrysmalénak* neveztek. A *cappa* tulajdonképpen vállköpeny, a *galea* azonban sisak (v. ö. *Kinehelm*), tehát fejfödő. De a *cappa* is csuklyában (*capucium*) végződött, miáltal a fej mintegy mitrával födetett be, mely *mitra* vörös fonállal fűződik össze.

Eltekintve a *zsinegnek*, *filumnak* régi, ókori jelentőségétől, ez a *vörös fonal* pogány dán emlékekhez fűződik. Ott ugyanis a vitéz férfiak sisakjukat, fejfödőjüket erősítés és *védelem* céljából (*sich fest machen*) *vörös selyemfonallal övezték*. A fonalnak fentebbjelzett germán jelentősége miatt ennek itt is bővülő, varázsoló jelentőséget kell tulajdonítanunk.

A vörös fonal, mint keresztényiesített jelvény, a *chrysmalén* már jobban érvényesül kereszt alakjában, mely a *cappára* varratott fel. De a *candida vestis* végére alkalmazott csuklyának vagy vittának (*infula*!) a koronába való átfejlődését is igazolják a források, amennyiben kiemelik, hogy a *candida vestis* végén lévő vörös vitta (lásd előbb a vörös fonalat!) korona formájában alkalmaztatott. Még pedig oly megokolással, hogy a királyok királya által ujonnan születtek, mint az Isten birodalmának örökös társai, méltán viselik a királyi méltóság jelvényét. De le is válik a *candida vestis*-ről, *cappáról* annak koronaformájú vittája. Tehát a korona. Ez előbb kiegészítő része a *cappának*. Most önállóvá lesz. A *velamen mysticum* mellett már most külön alkalmaztatik a kereszteleésnél. Különösen a keleten, Äthiópiában. A *velamen mysticum* alkalmazása mellett, ettől elválasztottan, a papok a *neophytákat* az oltár felé emelve megkoszorúzzák. A felkenetéssel tehát kapcsolatos a *velamen mysticum*, ezzel összefügg a *cappa*, a vele összekapcsolt és vörös fonallal körülvett *capucium*, a *galea*, a *vitta*, mely korona

formájára készül, majd megmarad a velamen (most candida vestis) és leválik róla a korona, mellyel a papok megkoszorúzzák a neophytákat.¹ A nyugaton persze később visszafejlődik mindez a candida vestisbe. A keresztelésnél látszik tehát a legszemléltetőbben a felkenetés, fejbefödés és koronázás közötti összefüggés, úgy hogy a királyfelavatás teljes kifejlődésekor, midőn a felkenetéshez hozzákerül a korona, vagy mint Bizáncban a koronázáshoz a felkenetés, ezen bifurcatio épűgy jelentkezik, mint a keresztelésnél a felkenetés és velamen, illetve az azzal összefűggő galea, vitta, koronás vitta és az erről lefejlűdött korona.

A házasságkűtésnél is alkalmaztak koronákat. Ezeknek rűmai és késűbbi jelentűségéről, a menyasszonyi koszorűkrűl már elűbb volt szű.

Most vizsgáljuk azt, vajjon a rűgi házasságkűtűsi ordűkban milyen szerep jutott a koronáknak. Látni fogjuk, hogy mindkűt házassulandű fűl fejének befűdűse, megkoronáztatása egyrűsztt a koronáknak őkori jelentűségűvel mutat összefűggűst — mire különben már a menyasszonyi koszorű tárgyalásánál figyelmeztettűnk — másrűsztt azonban találunk szűros kapcsolatot a keresztelűsi és házasságkűtűsi ordűk kűzűtt is. *Láthatű lesz, hogy a koronáknak mindkűt ezen szűrtartásbeli használata a királykoronázás ordűjában nyer ősszhangzatos és tartűs kialakulást. Itt meg is marad azután akkor, amidűn a tűbbi szűntsűgbeli ordűkbűl a korona már kibűsz, emlékeztetű maradványaként ezekben egyrűsztt a keresztelűsnűl csűpán a candida vestis, a házasságkűtésnél pedig másrűsztt a menyasszonyi fátűol és a menyasszonyi koszorű alakjában marad meg.* A legrűgűbb *házasságkűtűsi* ordűkban elűfordul azon szűrtartási rűsz, hogy mindkűt házassulandűt velamennel borították le, mindkűt fűl koronáztatott meg, hogy nemcsak a myrthus-, hanem az olajágkoszorűt is használták. Megvolt a vűrűs fonalnak alkalmazása épűgy, mint a neophyták mitrájánál, megvolt a velum purpureum, mely megfelel a neophyták vűrűs vittájának, megvolt a koszorű, mely a keleten valódi fűmkoronába megy át. De a velum és a korona alkalmazása kűrűl van bizonyos megkűlűnbűztetűs az elűsű- és másodizben házasságűtű kűtű felekkel szemben. Ezen megkűlűnbűztetűs a királynűkoronázásnak szűrtartására is ad felvilágosítást. Még egyűb szűrtartási rűszek is adnak alkalmat arra, hogy a házasságkűtűsi és koronázási ordűkat egymással ősszehasonlítsuk.

¹ Ezen fejlűdűsi menet egymásutánját nem zavarja azon kűrűlműny, hogy miűrt tűrtűnt a fejnek vittával, cappával befűdűse, hogy t. i. avval a szűnt olajat védűtk meg bizonyos idűn át a felkenetés helyén.

Lássuk ezeket részletesebben.

A házasfelek *consensus*a, a megáldott gyűrűnek a menyasszony kezének ujjára illesztése a házasfeleknek a templomba bevezetése után, a mise közben, az áldozás előtti *benedictio* alatt *velum purpureummal* födettek le a házasfelek és pedig úgy a vőlegény, mint a menyasszony. De csak azok, vagy az, a ki első ízben köt házasságot. A bigamus, t. i. a másodizben házasságot kötő fél, nem.

A lefödésnek azonban itt már más jelentősége van, mint amilyen jelentősége volt ennek az ókori világban. Keresztényesítve a *velum purpureum*, mint *signum pudoris* szerepel. S, ezért tagadták meg ezen *signumot* a bigamusoktól épúgy, mint a koszorút is a másodizben férjhezmenő özvegytől, vagy a házasság előtt megesezt vagy feslett nőtől. Erre a szalmakoszorút kényszerítették rá.

Egyes ordókban elő volt írva, hogy a házassági misén a házasfelek a «Sanctus» után földre boruljanak, épúgy, mint a király is az *unctiót* megelőző *benedictio* előtt földre borul.

A *velum* azonban a házasságkötési ordókban átfajlik menyeges takaróvá, *palliummá*, melynek négy végét tartókon fogva az *oratio* alatt a házasfelek fölött lebegtettek.

Ennek a házassági *velamennek* nálunk Magyarországon is van nyoma. Persze csak későbbi időre vonatkozó forrásra hivatkozhatunk. Mátyás király és Beatrix házasságkötésénél szerepel ilyen. A királyi párt *velum* alatt kísérik a templom *chorusába*.

Tehát ami volt a neophytáknál a *velamen mysticum*, a cappával kapcsolatos vitta, a vörösfonalas mitra és elvégre a korona — a házasságkötésnél volt a *velum purpureum*, a *pallium*, de melléje kerül itt is a korona. Még hozzá a fehér-vörös fonallal körülvett olajág, a babér, az el nem romló anyagból az egyházban őrzött arany, ezüst és más fémből készült korona. Sőt még a házasfeleknek a pap által a *benedictio* közben történt megkoronázása is előfordul. I. Miklós pápa ugyanis, midőn a nyugati egyháznak házasságkötési szokásait leírja, azon bolgár szokásra utal, hogy ott a vőlegény és menyasszony a házasságkötés után arany, ezüst és más fémből készült fejövet visel, kiemelvén, hogy a nyugatiak, miután megáldattak és a «*oeleste velamen*»-ben részesültek, ősi szokás szerint megkoszorúzza hagyják el a templomot. A keleten a házasságkötésnél használt fejövek pedig a templomban szoktak őriztetni. Ezek a koronák (csak ilyenek lehettek, mert a virágból font koszorúkat el nem tarthatták volna) magas, toronyalakúak voltak és a papok által helyeztettek a házasfelek fejére. A papok tehát így a házasfeleket egyenesen egyházilag megkoronázták. Ezen

egyházi koronázást benedictióval kötötték egybe. Görögországban pedig a nászkoszorúk olajágakból készültek, melyeknek ágait fehér és vörös fonallal övezték körül. (Dán: sich fest machen!)

A házassági koronák nálunk Magyarországon is dívtak. Ezekről Cosmas cseh krónikás (második folytatója) egyenesen azt állítja, hogy alkalmazásuk magyar népszokáson alapszik. A krónikás leírja IV. Béla király ifjabbik fiának, Béla hercegnek házasságkötését Priemysl Ottokár cseh királynak felesége révén unokahugával, Ottó brandenburgi örgróf leányával, Kunigundával. Ezen frigy a királyok között kötött békének megerősítésére szolgált. A házasságkötés céljából a násznép nyílt mezőn találkozott. A magyarok kápráztató fényt fejtettek ki. Először Béla király a cseh király sátorába ment, ott megállapították a hitbért (a forrás szerint a reggeli ajándékot). Azután következett a házassági mise. Mise után a fiatal hercegférj feleségének fejére aranykoronát helyezett, melyet egy magyar vitéz, miután a hercegné feje fölött kihúzott fegyverét villogtatta, ismét onnan levett.

Ezen leírás a maga első részében teljesen megfelel a régi nyugati ordóknak. Ezek szerint az egyes cselekmények a következő sorrendben következnek. A templom előtti consensus, hitbér megállapítása, belépés a templomba, házassági mise. A krónikás szerint következik ezután a magyar népszokáson alapuló koronázás és pedig a fémkoronával, ami mindenesetre — a fentiek szerint is — a keleti házassági ordóknak felel meg. A keresztelési és házasságkötési ordók tehát a koronázás dolgában majdnem egyformák. Ha most ezek mellé vesszük az Egbert-féle angolszász és az I. Richárd angol király féle koronázási ordókat, ezekben is épúgy, mint a keresztelési és házassági ordókban, meg fogjuk találni a velamen, velum, pallium, cappa, galeumféle átmeneteket, melyeknek végleges kialakulása a korona, itt a *királyi korona*. Az Egbert-féle, körülbelül VIII. századbeli ordó szerint a király feje, annak olajjal leöntése után még galeummal födetik be, «hic verget oleum cum cornu super caput ipsius... Hic omnes pontifices sumant galeum et ponant super caput eius». A keresztelésnél épígy: «...velamen... capiti statim post unctionem imponebatur, alii, cappam, galeam appellant». A *Richard-féle* koronázási ordó szerint pedig: «infundans oleum sanctum super caput eius et unxit eum in regem... Deinde posuit idem Archiepiscopus super caput eius consecratum pannum lineum et pileum desuper... deinde... coronam... posuit... super caput illius» — tehát már a korona. Épígy a házasságkötésnél: «Sed post sponsalia... demum benedictionem et vela-

men celeste suscipiunt... de ecclesia egressi... coronas in capitibus gestant».

Látható tehát egész tisztán, hogy milyen módon alakult ki és milyen alkotó elemekből állott össze az egyházi koronázás; az pedig igen természetes, hogy ezen kialakulás befejezésében — mint-hogy a legfőbb világi hatalom átruházásának ordóját kellett megszerkeszteni — ez a legfőbb egyházi, a püspöki hatalom átruházásának ordójához lett a leghasonlóbb. Ott is, meg itt is a legfőbb hatalmi jelvények voltak átadandók. A korona azonban más egyházi ordókban is megvolt. A királyi korona kifejlődését a forrásoknak egymás mellé állításából az imént tettük szemlélhetővé.

Érdekes a görög egyházban divott azon régi szokás, mely azon nyugati szokással azonos, hogy itt a velamen purpureumot és a menyasszonyi koszorút tagadták meg a bigamustól (értsd másodizben házasulandótól), érdekes tehát, hogy a görög egyházban eleinte a másodszor házasulandókat épenséggel nem koronázták meg. De midőn a másodszor házasságot kötő felet később mégis megkoronázták, ezt rajta másféleképpen végezték, mint az első házasságot kötő félén. Az első izben házasságra lépőnek ugyanis *fejére tették a koronát, míg a másodizben házasságra lépettnék a koronát nem a fejére, hanem a vállára helyezték.* Ezzel fejezték ki ezen félnek másodlagosságát a másik fél elsősege mögött. Ezen elsőségi és másodlagossági elv tehát a koronázás módjának különbözőségében jut kifejezésre, abban t. i., hogy különbözőleg lehet, sőt nálunk mai napig is *kell* koronázni. Értjük a király és királyné koronázási módját.

A király fején koronáztatik meg a szent koronával. A királynénak pedig csak vállát érintik ugyanezen szent koronával.

Az Árpád-házi királyok idejében a királynék — mint a hogy ezen kérdés már most elintézettnek veendő — «capiti» és a szent koronával koronáztattak meg. Ez azt jelentené, hogy a királyné «socio regni»-vé lesz. Mint hitvestárs, vagy mint özvegy királyné az akkori patrimoniális felfogás szerint tényleges uralkodó társává lett volna a férj királynak vagy fiának, a királynak. Mint özvegy királyné is tehát bizonyos szuverén jogkört töltött volna be. Amint azonban a királyság alkotmányosan fejlődött és a patrimonialis jelleg — pl. az ifjabb királyság megszűnésével is — a későbbi korszakban, névszerint a Habsburgok idejében megszűnt, egyedül a királynál marad meg a szuverénítés joga a maga teljességében. És jellemző, hogy az alkotmányos királyság teljes kifejlődésének idejében, 1527-től fogva, beigazoltan a királyné már nem a szent

koronával koronáztatott meg, hanem más koronával «capiti», a szent koronával pedig 1563-tól csak válla érintetik. Ebből a változásból tényleg lehet a koronázásnak első és második jelentőségére következtetni. A fejen-koronázás a szuverén jogokat ruházná át, melyekben a királyné, úgy látszik, az Arpád-korszakban bizonyos mértékben részesült (koronázási eskü), midőn fejen koronáztatott. Ez összefügg a királyság patrimonialis jellegével. Midőn a királyság alkotmányos jellege teljesen ki van fejlődve, a királyné már nem fejen koronáztatik a szent koronával, ezzel csak válla érintetik. Így pedig jelzésére annak, hogy a király koronázása előbbre való, ez kizárólagosan biztosít felségjogokat, míg a királyné vállon érintése a szent koronával azt jelenti, hogy szuverén jogokban nem, de csak tiszteleti előjogokban részes. A királyné koronázásának módja tehát a régi házasságkötési ordókból ered.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A művészet öncélúsága.

Kivonat Fieber Henrik r. tagnak 1918. évi február hó 8-án tartott felolvasásából.

Vagy másfél évtizeddel ezelőtt én is hasonlóan jártam, mint Dante Purgatoriumának Francescája és Paoloja, akik életükben még:

Egy nap, mi ketten, egy könyvet lapozva
Olvastunk benne Lancelotto rejtett
Szerelméről, nem is gondolva rosszra.
Szemet ez gyakran szememen felejtett
S arcunk az olvasásba belesápadt.
De főleg egy pont lett, amely megejtett,
Szent mosolyáról olvasván a vágnak,
Mely csak egy csókra szomjazik bolondul.
Ez, aki tölem többet el nem válhat,
Ajkon csókolt, remegve izgalomtól.
Így Galeottónk lett a könyv s írója.
Aznap többet nem olvasánk azontúl.

Én meg a londoni Tate Gallerieben néztem végig Watts remekműveit, s kijöven, *nem volt már kedvem aznap megnézni semmit sem.* Nem csupán egy valódi zseni műveit néztem végig, hanem általa mint kinyilatkoztatás jelent meg egész tisztaságában a művészet öncélúságának lényege.

Mert az az idő volt ez, midőn Európa művészei és esztétikusai élet-halálharcot vívtak a l'art pour l'art elve mellett vagy ellen. Most már azt hittük, hogy elnyűtt téma, mellyel kezdők mulatoznak és gyakorlatoznak, vagy amellyel székfoglaló beszédek témáit foldozzák. Pedig még mindig akadnak hazajáró lelkek, filozófiai makacskodásokra hajlamos szellemek, akik kiássák a régi csatabárdot s minduntalan előhozakodnak régi, ütött-kopott hadi zászlaikkal, hogy új harci tüzet élesszenek a közönyös világban. A hedonisták szánakozóan mosolyognak a herbartianusok formalizmusán és elintézett dolognak veszik a l'art pour l'art megdönthetetlen igazságát. A nagyközönség általában pártjukon áll, mert legjobb esetben semmi mást nem kíván a művészettől, mint nemesen ingerlő gyönyörököt, egy-egy kellemes fél vagy egész órát. A művé-

szek meg hangos hahotára fakadnak, ha valaki a szépnek immanens örömein kívül a forma- és szín-, hang- és alakító szépségek bűbájos concertóján túl egyéb felől is okvetetlenkedik; míg pedagógusok, papok, államférfiak és uralkodók a programzene erőszakos imperativus categoricusával harsogják tele alárendeltjeik fülét. Vilmos császár ellenmondást nem tűrő gesztussal jelenti ki, hogy «a művészet segítsen a népet nevelni, tegye lehetővé az alsó néposztálynak is, hogy munka és fáradtság után a szépen gyönyörét lelje, az ideálok fölé emelkedjék és szokásos gondolköréből ki-
jusson». Mindez igen okosan van megfogalmazva és kimondva, de a német császárnál épúgy, mint egyéb filozófiailag és tanárilag képzett egyéneknek az okos elveket nem egészen fedi mindig az elmélet és gyakorlat. Mert a kisebb hatalmasságok, mint nevelők és népművelők, valamint számos egyházi is mindent a Savonarola-emelte hiúság máglyájára kárhoztatnak, ami öklömnnyi betűkkel nem viseli homlokán a régi, egyébként igen okos mondást: «*picturis eruditur populus*»-t. Hogy ez a piktura vagy szobor és irodalom miként cselekvődött meg; hogy belengi-e a zsenialitás finom étere; hogy a művész kifejezés módját felfokozta-e a választékosság, szépség, elragadó *metier* emberileg elérhető határvonaláig; vajjon a megcsinálás tudománya valami olyan magától értetődő, szinte számba sem jövő, de halkan zsongó, mint a szférák legendás zenéje; vagy olyan mindenütt jelenlevő, mindent éltető, rügyre, virágzásra fakasztó, mint a kézzel meg nem markolható aranyhajas nap-sugár, mely rózsapirral, színarannyal vagy biborvörössel sugározza be a teremtetett mindenséget: azt a különösen pedagógiai szerelemmel megtelt szellemek sohasem keresik és értékelik. Nincs érzékük iránta. Nekik a tanköltemény a legfőbb irodalmi teljesítmény, a Suttner Berta-féle irányregény a költői szellem kiáradásának legnemesebb szenzációja; a Wirtz—Zichy—Dannhauser—Margittay programfestészet tartalmasabb és értékesebb Velazquez törpéinél és Rubens, Rembrandt családi portréinál.

És ebben az inartisztikus gondolkör taposómalmában járt a XIX. század második felének egész művészvilága és intelligenciája. Az esztétikai elmélkedők meg csak erősítették írásaikkal a közönség tótágast álló, minden addigi gyakorlati és elméleti, esztétikai, műtörténelmi felfogással ellenkező nézetét a művészetek hivatása és lényege felől. A Lessingek, Winckelmannok, Baumgartenek kizárólag filozofice dresszirozott értelemmel rendszerbe foglalták a művészetek szabályait, lényegét, hivatását, de amolyan rólunk-nélkülünk formában, meg nem kérdezve soha művészembert mester-

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A művészet öncélúsága.

Kivonat Fieber Henrik r. tagnak 1918. évi február hó 8-án tartott felolvasásából.

Vagy másfél évtizeddel ezelőtt én is hasonlóan jártam, mint Dante Purgatoriumának Francescája és Paoloja, akik életükben még:

Egy nap, mi ketten, egy könyvet lapozva
Olvastunk benne Lancelotto rejtett
Szerelméről, nem is gondolva rosszra.
Szemet ez gyakran szememen felejtett
S arcunk az olvasásba belesápadt.
De főleg egy pont lett, amely megejtett,
Szent mosolyáról olvasván a vágnak,
Mely csak egy csókra szomjazik bolondul.
Ez, aki tölem többet el nem válhat,
Ajkon csókol, remegve izgalomtul.
Így Galeottónk lett a könyv s írója.
Aznap többet nem olvasánk azontúl.

Én meg a londoni Tate Gallerieiben néztem végig Watts remekműveit, s kijövéen, *nem volt már kedvem aznap megnézni semmit sem.* Nem csupán egy valódi zseni műveit néztem végig, hanem általa mint kinyilatkoztatás jelent meg egész tisztaságában a művészet öncélúságának lényege.

Mert az az idő volt ez, midőn Európa művészei és esztétikusai élet-halálharcot vívtak a l'art pour l'art elve mellett vagy ellen. Most már azt hittük, hogy elnyűtt téma, mellyel kezdők mulatoznak és gyakorlatoznak, vagy amellyel székfoglaló beszédek témáit foldozzák. Pedig még mindig akadnak hazajáró lelkek, filozófiai makacskodásokra hajlamos szellemek, akik kiássák a régi csatabárdot s minduntalan előhozakodnak régi, ütött-kopott hadi zászlakkal, hogy új harci tüzet élesszenek a közönyös világban. A hedonisták szánakozóan mosolyognak a herbartianusok formalizmusán és elintézett dolognak veszik a l'art pour l'art megdönthetetlen igazságát. A nagyközönség általában pártjukon áll, mert legjobb esetben semmi mást nem kíván a művészettől, mint nemesen ingerlő gyönyöröket, egy-egy kellemes fél vagy egész órát. A művé-

szek meg hangos hahotára fakadnak, ha valaki a szépnek immans örömein kívül a forma- és szín-, hang- és alakító szépségek bűbajos concertóján túl egyéb felől is okvetetlenkedik; míg pedagógusok, papok, államférfiak és uralkodók a programzene erőszakos imperativus categoricusával harsogják tele alárendeltjeik fülét. Vilmos császár ellenmondást nem tűrő gesztussal jelenti ki, hogy «a művészet segítsen a népet nevelni, tegye lehetővé az alsó néposztálynak is, hogy munka és fáradság után a szépen gyönyörét lelje, az ideálok fölé emelkedjék és szokásos gondolköréből kijusson». Mindez igen okosan van megfogalmazva és kimondva, de a német császárnál épúgy, mint egyéb filozófiailag és tanárilag képzett egyéneknél az okos elveket nem egészen fedi mindig az elmélet és gyakorlat. Mert a kisebb hatalmasságok, mint nevelők és népművelők, valamint számos egyházi is mindent a Savonarola-emelte hiúság máglyájára kárhoztatnak, ami öklömnyi betűkkel nem viseli homlokán a régi, egyébként igen okos mondást: «*picturis eruditur populus*»-t. Hogy ez a piktura vagy szobor és irodalom miként cselekvődött meg; hogy belengi-e a zsenialitás finom étere; hogy a művész kifejezőmódját felfokozta-e a választékosság, szépség, elragadó metier emberileg elérhető határvonaláig; vajjon a megcsinálás tudománya valami olyan magától értetődő, szinte számba sem jövő, de halkan zsongó, mint a szférák legendás zenéje; vagy olyan mindenütt jelenlevő, mindent éltető, rügyre, virágzásra fakasztó, mint a kézzel meg nem markolható aranyhajas nap-sugár, mely rózsapírral, színarannyal vagy biborvörössel sugározza be a teremtetett mindenséget: azt a különösen pedagógiai szerelemmel megtelt szellemek sohasem keresik és értékelik. Nincs érzékük iránta. Nekik a tanköltemény a legfőbb irodalmi teljesítmény, a Suttner Berta-féle irányregény a költői szellem kiáradásának legnemesebb szenzációja; a Wirtz—Zichy—Dannhauser—Margittay programfestészet tartalmasabb és értékesebb Velazquez törpéinél és Rubens, Rembrandt családi portréinál.

És ebben az inartisztikus gondolkör taposómalmában járt a XIX. század második felének egész művészvilága és intelligenciája. Az esztétikai elmélkedők meg csak erősítették írásaikkal a közönség tótágast álló, minden addigi gyakorlati és elméleti, esztétikai, műtörténelmi felfogással ellenkező nézetét a művészetek hivatása és lényege felől. A Lessingek, Winckelmannok, Baumgartenek kizárólag filozofice dresszirozott értelemmel rendszerbe foglalták a művészetek szabályait, lényegét, hivatását, de amolyan rólunk-nélünk formában, meg nem kérdezve soha művészembert mester-

sége felől; fölényesen tekintve el a megcsinálás mikéntje, az eszközök, anyag minéműsége felett, és kellő kenetteljes emfázissal magasztalva a megnyilvánuló ideális eszme hányadfokúságát, irodalmi mélységét, a filozófiai láncokoskodás bonyolultságát, a kommentárookra, libériás lakáj-vezetőkre szoruló tartalmi gazdagságát. Az egész filozófiai esztétika összeredménye a «nesze semmi, fogd meg jól»-ban sűrűsödött össze, ami által a közönség műremeket meg nem értett, művész belőle egy szemernyit nem tanult. A filozófus esztétikusnak a művészettörténelem nem volt egyéb, mint megvadult zseniknek eltévelyedése, amelyet neki kellett a «tisztá ész» még tisztább elveivel megfékezni, ráncba szedni, féken fogni, Pegazusok szárnyait lemetszegetve járomba törni, míg az szép sorjában ülő iskolás csemetévé vagy glédában álló diszörséggé formálódott. A műtörténelem és művészeti mechanika, nagyon anyagias, röghöz tapadt, alant járó, rendeletekkel szabályzandó, eszményekkel megtisztítandó és szublimálandó kellemetlen fenéksúlyok voltak. És itt vétette el a filozófiai esztétika munkáját, hogy nem hatolt bele mélyebben a műtörténelem nyújtotta tanulságokba, a művészek lelki életének homályos mélyeibe, a teremtés lélektani folyamatának természetébe, a műremek fogantatásának pillanatától a végleges kivitelig való viviszekciójába, a technika, eszközök és anyag gondos elemzésébe. Előre megállapított, a művészi alkotás és a művészek természetétől egészen elütő elveknek szépen felsallangozott szabályaival, piis auribusnon offensiva, filiszteri kedélyeket enyhén simogató, rendet, fegyelmezettséget, üdvösséges tanulságot, lelket emelő, szívet nemesítő célokat buzgósággal és bensőséggel ajánlgató szisztémákkal cövekelte ki a művészetek útját, amivel fenn és lenn, vezető köröknél és gutgesinnt polgári osztályoknál fejbólogató, csendes beleegyezést és jóváhagyást érdemelt ki. Szóval teória volt, mentes a valóságtól, élettől, művészeti gyakorlattól, meglevő műremek beköszönséges természetétől, az igazi műalkotásokban rejtőző szépségektől.

A művészek pedig beugrottak a filozófus esztétikának. Agyuk forrt, sistergett, akár a boszorkányok konyhájának fazékja. Érdekes különösen mult század első felebeli művészek nyilatkozatait olvasni. A romantikus áradozást, a felsrófolt lelkesedést, a Coriolán-átkozódás stílú nagyotmondást, az Eötvös-féle végtelen «valaminteket», a wertheri ömlengést, az egész szirupos, olcsó pezsgős hangulatot kikapcsolva, csak Genelliék, Corneliusok, Schadowok, Overbeckek sekélyes mélységű filozofálására utalunk, akik mindig «eszmeterhesen» jártak körül és hamleti tépelődéssel keresték az eszmék

magaslatait és fausztai töprengéssel kutatták a történelemben rejlő filozófiai gondolatok művészi kifejezéseit. Nem volt nekik elegendő a Biblia magában is tanulságos, de egyszerű poézisű gondolata; sekélyesnek vélték a történelemnek költői meglátását s azért mindig valamelyes, de soha nem definiált tartalmi mélységet kutattak és akartak kifejezésre juttatni. Szinte kinos nézni e jó lelkek sziszifuszi vergődését a filozófiai esztétika állította igények és fellengző feladatok zavaros gondolkörében. A régi nagy mesterek nem egyszer megbirkóztak hasonló feladatokkal és pedig ragyogó fényességű eredménnyel. Csakhogy azoknál nagy műveltségük és tudásuk dacára a teremtés pillanatában a történelmi tabló mint vízió jelent meg, amit azután vásznon megrögzítettek; eszükbe sem jutott, hogy benne külön valami filozófiai mélységet vagy magasságot keressenek és fejezzenek ki. Ott vannak például a velencei nagy mesterek historikus és reprezentatív alkotásai, amelyekben a mitológia és szimbolizmus csodás ünnepeit üli; de közvetlenek, fesztelenek, szabad lendületűek, naivan üdék és mégis királyian méltóságosak és imponálóak.

Raffaello Disputája a világ leggyönyörűsebb társasága kompozíció, vonallendület, formaválasztékosság, szimfonikus színezés révén, és benne vagy általa a legnaivabban, vagy ha tetszik, a legszertartásosabb ünnepélyességgel fejeződik ki az egyház egysége földön és mennyekben. Vagy vele szemben mily előkelő társaság képviseli a régi tudományok csarnokát az athénei iskola képén; ahol ismét igazi tartalmú mélységet, sok széjjelhuzó gondolatot, veszedelmesen kezelhető tartalmat egyensúlyozott mesteri kézzel a legremekebb architektonikus keretben, mozdulatok nemességében, csoportosítások megigéző szépségében. Csodás, elegáns társaság, szabad lendülettel, isteni derűben, mintha nem is a gondolkozás hőrozsai, vagy filozófusok és tudósok volnának. Vagy P. Veronese Velence apotheosisa micsoda elvont fogalom, kemény művészeti dió, és a zseni mégis mily egyszerű lendülettel veti oda gazdag ábrázolását, magamagától értetődő, gyermeki természetességű felépítését, tömegelosztását, részletbeli gazdagságát. Nincs itt lehelete a katedrai bölcsességnek, a filozófiai pointírozásnak, a gondolati mélység izzadságos kiemelésének. Minden egyszerűen egyszerű meglátás. Vagy Bardone halásza, aki a doge gyűrűjét hozza vissza a tenger fenekéről s vele Velence elpusztíthatatlan hatalmát szimbolizálja, mennyire nem filozófiai, doktori értekezés illatú, hanem vizionárius beállítása egy szépséges világban lefolyó, nagy jelentőségű cselekménynek. Csupa természetes meg-

látás, különös irodalmi aláhúzás, filozófiai kiemelés nélkül. Még az allegorikus külsőségek, a színházias rekvizitumok sem szerepelnek.

Ezzekkel szemben a XIX. század történelmi iskolája nem tudott megelni a történelmi meglátás közvetlenségével, hanem folyton azon gyöttrődött, hogy a történelmi eseménnyel micsoda különös gondolatot, filozófiai, társadalmi, pedagógiai, vallási, humanisztikus, dinasztikus vonatkozásokat és oktatásokat fejezzen ki. Mindig a miniszteri programbeszéd, a tanári székfoglaló, a lelkipásztori misszió gyötörte a művészeket. Fejükbe verték s azért fejükbe vették, hogy nekik valami különös, magasztos hivatásuk a lelkek nemesítése, pallérozása, oktatása. Ami, hogy természetes, senki sem tagadja; de mihelyt a művész ezt tartja elsőrendű feladatának; ha szelleme teljesen a didaktika nemes céljaitól előzönlött; ha figyelme pedagógiai intenciókkal teljes, s mindez nem immanens, bensejében állandóan élő és mozgó hangulat, mondjuk, öntudat alatti tényező, hanem elsőrendű eszmény, cél, mozgó erő, akkor vége egész művészetének. Mert a művész természetrajza egészen különös valami. A lelki nemesség, ideális gondolat, tartalmi mélység, kulturteljesség, ismeretbeli gazdagság mindig elengedhetetlen kellékek a valódi műrecek létrejöttében. De csak mint mindent átlengő levegő, amelyben a művész él és mozog, anélkül, hogy észrevenné. Mihelyt ez nagyon öntudatosan lép előtérbe; mihelyt a művész plasztikusan érzi tanítói, nemesítő hivatását; ha alkotás közben folyton a publikum magasba lendítése mozgatja ecsetjét, írónját, tollát, vésőjét, nem pedig a szépnek vizionárius megbűvölése tartja lefogva eszmélődését; nem a művészi gyönyörnek közlési vágya izgatja alkotásra lelkét; úgy máris hiányzik a műrecek létrejöttésének első feltétele, a művészi inspiráció. Benedetto Croce, ez a kivételes filozófus-esztétikus, ugyancsak ebben találja meg a jó műalkotás velejét: «az eszményiség, intuición a művészetnek legsajátosabb erénye; mihelyt ebből az eszményiségből elmélkedés és ítélet fejlődik, feloldódik a művészet és meghal. Meghal már abban a művészben is, aki a művészből filozófussá lesz, meghal a szemlélőben is, aki lelkesült műélvezőből az életen elgondolkozó megfigyelővé válik». Ime egy céhbéli embernek találó felfogása. Művészet tehát csak a vizionárius felfogás nyomában éled. Innét volt, hogy az ekletikus iskola művészei, főként festői, túlzott pátosszal adták elő mélységesnek, magas lendületűnek vélt festői gondolataikat s a célon túl való lövés folytán csak gyenge vénájú képek kerültek ki ecsetjük alól. A póz gyerekesen nagyot mondó; a kifejezési képes-

ség önképzőkori nivón álló. Bendemann például megfesti a zsidóknak babiloni fogságba való hurcoltatását. Rendjén volna, ha a velencei nagy mesterek művészi felfogásával áll neki munkájának, készséges technikai képzettséggel, könnyed lendületű kompozíciós rutinnal, vizionárius ráeszmélés pillanatnyi ihletésével. Ám barátja, Lessing festőművész meséli, hogy Bendemann hónapokon át vajudott, vívódott azzal a gondolattal, miként fejezze ki leghatásosabban Izrael végleges összeroppanását, világmissziójának befellegzését. Mintha ez a jól festett történelmi képből úgy is nem volna magától nyilvánvaló. De a történelmi filozófia megfertőzte lelkületét és lidércnyomásként feküdt szívében. Nem a történelmi jelenet mozgalmas, plasztikus, életteljes, színes meglátása izgatja, hanem az oktató hivatás, a nemesítő feladat, a filisztervilág történetfilozófiai felvilágosítása és kioktatása.

Wappers, a belga történetfestő elszánja magát Van der Werff polgármester önfeláldozó halálramenésének jelenetét megfesteni a honfiúi kebeleik hazaszeretetének erősítésére. Utrecht városával kötött szerződésében már kitűzi a történelmi oktatás cégérét: «rajta leszek szerény erőmtől telhetően, hogy polgártársaim hazafias érzéseit a legáldozatosabb odaadásig fokozzam». Ez a fokozás fogja le egész alkotásvágyát és becsét. A képen azután a szép- emlékü polgármester oly nemes grandezzaival megy lelkesülő polgártársai között a halálba, mintha udvari bálra kapott volna meghívót; az utca népe pedig oly szinpadí egymásmögöttségben áll fel, az előtérben levők féltérde ereszkedve, leborulva bucsúzkodnak tőle, mint félszázaddal ezelőtt a szinpadokon volt divatos, mely után az aktorok gerinc- és csuklómerevedéssel emelkedtek fel a függöny legördülte után.

Schnorr Barbarossáján nem tudunk elegendő csodálkozni, mint lépdél büszke lován Milano utcáin, ahol oszloptöredékek, embergomolyagok festői rendtelenségben hevernek szanaszét, nem hagyva tapodatnyi helyet sem a járásra. Ám Frigyes egy délceg Lohengrint is megszegyenítő karlendülettel biztosítja a hódoló olaszokat változatlan kegyeiről, míg kísérei oly tüzzel lengetik a zászlókat, mint derék ifjúságunk diadalmas képviselőválasztásokon. De történelmi lendület állítólag van benne a megszakadásig. És Kaulbach, a dicső, akinek a Hunnok csatája oly gomolyodásban adja a levegőben tovább harcoló elesett hőseket, hogy elszédül a történelem reális magasztosságát kereső józan szemlélő. Vagy Jeruzsálem pusztulásán nem tud hová lenni álmélkodásában a szemlélő afölött, hogy az erőslelkű próféta mily aggódó gonddal rendezte el ruharedőit,

választotta meg elegáns odadőlését a körülötte tomboló — bár csak műtombolásban viharzó — véres világban. Munkácsynak ereje is a történelmi képeknek ágáló, teatrális előadású zátonyán törődött meg és semmisítette meg minden való érdemét az epés és irigy német műtörténelmi irodalomban. Ma már nagy bibliai képeinek állítólagos isteni fönsége nagyon is erőszakos és mesterkéltnak póznak érződik.

Pedig ezek mind nem kistehetségű művészek voltak, de a filozófiai esztétika izgatása, buzdítása folytán félreismerték vérbeli hivatásukat és a magától adódó másodrangú, vagy másodsorban tekintetbe jövő feladatot tűzték ki legeszményibb célul.

A zsánerképekben az irodalmi pointírozás még erőteljesebb. Főként két fajta számíthatott osztatlan tetszésre és elismerő tapsviharra: az érzelmes moralizálás és a kacagtató anekdotázás. A Dannhauserek és Waldmüllerek biedermeieres szentimentalizmusa gyönyörködve andalogtatta tekintetét azon istenesen szerény, megnyugvó, alázatos, ferences boldogságtól sugárzó koldusseregen, amely a zárda folyosóján az ingyen levest oly áhítatosan égre emelt tekintettel és hálás megindulással szűrösöli, mintha mennyei manján éldelegne. Dannhauser naivan ragaszkodó és rajongó közönsége pedig semmi kivetni valót sem talált azon lehetetlen betolakodáson, amellyel a gazdag pazarló legbensőbb boudoirjába be tudott férközni a koldus, aki az egiptomi anahorétáknak is dicsőségére való becsületes alázatossággal várja az alamizsnát. Margittaynk annak idején női szívekkel kirakott utakon lépdelt abbeli dicsősége folytán, hogy Sipulusz tárcáit öles vászra nagyította, a leányok szerelmi csíntevésein szörnnyülködő szülőket magasztos haragra gerjesztette; párbajban elesett vőlegény halálán mesterkéltnak búval kesergő menyasszonyt jelenetezettette; a kora tavasz éretlenségében pompázó kadettecskék szerelmi epedéseit olajba foglalta; s mindezt oly vastag festői aláhuzással, hogy akaratlanul is fülünkbe hangzott az irodalmi textus: ide süss, itt ríjj, itt kacagj!

A tartalmi kifejezés mindenekfelett való becsülése, a jó eszme kisütése, a hatásos jelenet felfedezése, a remélt tragikai vagy komikai hatásnak előre való örvendezés, a moralizáló, oktató, nevelő célnak minél erőteljesebb kidomborítása elterelte a művész figyelmét nem csupán az igazi művészi tartalom természetes és azért önkéntelen hatású meglátásától, a közvetlen, mesterkéletlen, üde frissességű impressziótól, hanem a művészi megjelenítés, a mesterségbeli tökéletesség, a mechanikai alaposság is qualité negleable-lá vált a filozófiai gaszlatokon kóválygó művészekre nézve. A fő a rajz lett,

és pedig annak minél kombináltabb, bonyolultabb, elképesztőbb, meglepőbb, szinte rejtvénytyszerű szövődése; csoportok operettes összeállítása; erőltetett felépítések; mesterkéltségek, izmokat fárasztó elhelyezkedések; sok-sok dekoratív részletnek összehalmozása a gazdag megjelenítés kedvéért; és a történelmi-régész szemek gyönyörködtetésére alapos kosztüm- és interieur-tanulmányok a legkisebb részletek kifogástalan utánzásáig. A régi mesterek is értettek valamelyest a régiségekhez, de sohasem rágódtak archaeologiai pontosságokon, hanem felszíva a régi idők szellemét, szabad lendülettel valami csodásan újat teremtettek, de ami épúgy lehetett régi is. A renaissance nagy mesterei mind megbuknának kosztüm-tanulmányból egy vérbeli archaeológus vizsgáján, és ime mégis gyönyörűségére vannak a világnak és félistenek. A múlt századi művészek erre a történelmi vagy reális valóságra fektették a fősúlyt, ami mellékesen, mint erős előtanulmány szintén fontos lett volna, s közben elfeledték, hogy festők, akik színnel varázsolják elének a művészet világát. Azaz, hogy szín volt elegendő. Hol a nazarénusok bágyadt preraffaelista kolorizmusa ejtette csendes ígétetbe a biedermeieres polgárságot; hol bolognai vörös bengálvilágításban lángolt fel a történelmi iskola patétikus vászonsorozata; majd Makarték izzó aszfaltos világában sistergett a festők serege. Csupa merő rakétázás igazi kolorisztikus értékek nélkül. A művészek nem tanulták még meg mesterségüket, nem eszméltek rá, hogy a régi művészek éveken át folytatott műhelygyakorlatok, régi festő-technikai tradíciók alapján színszépségeket nyújtottak. Ha meg volt az eszme és művészi megfogalmazása, ami náluk hamarosan, szinte magától adódott, egész figyelmük hipnotikus megrögzöttséggel odatapadt a kolorisztikus meglátáshoz és a festés alatt minden idegszáluk attól vibrált, hogy a meglátott színvarázslatot lelopják vásznukra. Amely művész nem tud az alkotás pillanatában egészen a művészi kifejezőmód elragadtatásában elmerülni; mintegy ismeretlen hatalomtól elragadtatva a megcsinálás szépségébe beleszédülni; minden iránt érzéketlenné válni, ami a pitoreszk, plasztikai vagy architektónikus artisztikumon kívül esik; az soha remekművet alkotni nem fog. De hogy ez meglehessen, hogy ez a maga elfeledés, gyönyörteljes elszédülés, merő vízióvá potenciálódott teremtési állapot beálljon, a művész kisujjában kell lenni minden művészi készségnek, technikai tudásnak, mint az íróban a nyelvtannak. A sok csiszolás klasszicitást adhat, amely azonban mindig, talán előkelő, de rideg lesz; megilletődést önkénytelen behódolást, hasonló művészi elragadtatást nem eredményezhet. A múlt századi művészek azt

vélték, hogy elvesze a régiek némely kifejezésbeli fogását, technikai bravurját, vigan neki gyűrközhetnek magas szárnyalású gondolataik kifejezésének, mert hiszen az esztétika szerint az eszme volt a fő. A mesterségbeli művészet, a megcsinálás zsenialitása nem utolsó dolog, de hát nem oly fontos, némileg mellékes, különösen, ha szemfényvesztő bravuroskodás megtévesztette a technikai finomságokat még fel nem fedező, műértő sereget. Innét van, hogy ma a történelmi és anekdotázó művészet termékei oly üreseknek tünnek fel nekünk, akik már mélyebben hatoltunk bele a régi mesterek titokzatos világába, ahol a fényt árasztó karbunkulus: a művészi kifejezés abszolút tökéletessége, a technika belső briliánsága.

Már most érthető, hogy a mult század vége felé az alaposabb műtörténelmi ismereteken nevelődött szakemberek és amatőrvilág, valamint a művészi kifejezésmódok fokozatos felderítését mohón habzsoló modern művészek ellenszenvvel, kemény eliteléssel, sőt gyűlölettel fordultak a gyenge vénájú XIX. századi művészet ellen, sőt a másik szélsőségbe csapva át, már most minden tartalmi gondolat gyanussá lett, a művészi kifejezésmód nyügének tekintett. A kárhoztatott művészeket menthette a XIX. század elején megszakadt művészi folyamatosság hiánya; a több mint félszázados tapogatózás; a tradíció eliszaposodott kincsének kiemelése; a műtörténelmi kutatások szorgalmas, de még nem végleges értékű eredményei; a filozófia illetéktelen és megtévesztő beavatkozása; a technikai módszerek nehezen kikutatható ismerete; nem egyszer a modern technika és kémia hibás alkalmazása. Nem bűnük, hanem szerencsétlenségük, ami azonban nem teszi értékké munkásságukat, csupán érdemessé. Annyi mindig igaz marad, hogy a XIX. század nagy átlagában a művészetek legalacsonyabb nivóját fogja jelenteni. Az újabbak magatartása pedig érthető, de szintén nem helyeselhető. A művészek tüzes temperamentumát tekintve, majdnem természetellenesnek kellene tartanunk, ha keserű kifakadások, elkeseredett tusakodások nem lettek és lennének napirnden a levitézlett, de még gyakran kísértő iskola ellen. Az utolsó mohikának még erősen tartják magukat, annyival is inkább, mert rendszerint biztos és vezető pozícióban ülnek, ahonnét büntetlenül lövelhetik kárhoztató villámaikat az újak ellen, vagy meglegedett mosollyal tekintenek le az Olympust vívó titánokra. Így esik meg, hogy Courbet, az immár louveri dicsőséget nyert francia mester, minden idealizmust a művészetben hülyeségnek nevezett; hogy Rodin, a zseniális szobrász, minden múzeumot ötven évre bezárandónak vélt, hogy ne mételyezzék meg az újabb művészek eredetiségét;

hogy Zola, az új iskola irodalmi előharcosa, ádáz gyűlöletet szított minden gondolati tartalom ellen a képzőművészetben, ámbár nálánál tendenciózusabb, tudományos ballasztal terheltebb íróművész már alig képzelhető. Ezek ferdeségek, kinövések, minden erőteljesebb evolúciónak természetes velejárói, amelyek miatt nem kell kétségbeesni és azokat komolyan venni. A fő, hogy az egész áramlat magjával tisztába jöjjünk és a használhatót kihámozzva, mint értékes erjesztőt bele helyezzük a forrongó művészvilágba. És ez az értékes gondolat, amely nem új, minden nagy kor lényege, de a mult század szerencsétlen művészeti viszonyai miatt homályba borult: a művészeti kifejezőmód egyenrangúsítása, sőt föléje helyezése, vagy *primum principium* való elfogadása a tartalmi gondolat mellett vagy felett.

Mert csak merjünk egyszer nyíltan beszélni, teljesen igazuk van a *l'art pour l'artiste*knak, hogy egy jól megfestett káposztafejnek nagyobb a művészi értéke, mint egy gyenge Madonna-képnek. De ki mondja, hogy a Madonna-kép ne legyen époly tökéletességű műremek művészi tartalom és technikai fineszek tekintetében, mint a fentebb magasztalt káposztafő? Az is érthető, hogy reakcióképen a művészek újabban húzódoznak az erős tartalmi gondolatától, miután eddig annak erős elsőrangúságán feneklett meg a művészi tartalmasság. Ezen idegességen nem szabad megbotránkozni és világvéget kiáltani. *Tout comprendre, tout pardonner*. A megértés révbe vezet, a hangos kárhoztatás és handabandázás elidegenít és süketé tesz. A művészekkel meg kell értetni, hogy senki sem kívánja vissza a mult századi filozófikus esztétikát és a tőle függő művészetet, hacsak nem néhány elkésett és még itt rekedt veteres coloni. Egyáltalán nincs kedvünk akár platói mélységek fölött töprengő és himalayai magaslatokon lebegő esztétikai, irodalmi gondolatokkal kielégülni, ha nem járul hozzá az artisztikus megjelenítés remeklése. Sőt talán a tartalmi eszményiségen hamarosan, mint természetes feltételen, életszükségleteken átesve, egész buzgal-munkkal, tudásunkkal, gyönyöröket áhító lelkünkkel rávetjük magunkat az artisztikus kvalitások keresésére, értékelésére és ujjongó élvezésére, ha megvannak. Míg kegyelmet nem adunk a legékesebb filozófiai, történelmi, vallási, doktori értekezésnek sem, ha nem a tudomány kapuin kopogtat, hanem a művészet berkeibe akar belecsempésződni. Végre tisztáztuk az esztétikai fogalmakat; kiutasítottuk a művészetek köréből a diktáló tudományt, bár nagyrabecsüljük szolgálatkész bajtárságát; talán erősebben megközelítettük az artisztikus kifejezési módok régi titkait és úja-

kat csatoltunk hozzájuk; szóval valamiképen erőseknek és nagykorúaknak érezzük magunkat. Semmi okunk sincs a további vehemens ellenkezésre, a forradalmiskodásra, a jóakarátú szemlélők szimpátiájának kockáztatására. Erélyes vétó minden leszerepelt retrográd irányzat feléledési kísérlete ellen; de higgadt nyugalom és fölényes biztosságérzet a kivivott, visszahódított régi elvek alapján. Közben a modern művészek legjelesebbjei máris klasszikus frigyben egyesítették a régi belső artisztikumot az újabb felfogással. Az impresszionizmus, pleinairizmus, a pointellizmus sok-sok fattyúhajtása, grotesksége, sőt bosszantó elfajulási tünete, nem egyszer felháborító elrugaszkodása dacára, jelentékeny és maradandó műveket alkotott önmagában is, amelyek ma a klasszikus bírálatú Louvreben ékeskednek s minden világváros múzeumában, mint a klasszikus festészet folytatásai és egyenrangú társai sorakoznak. Nincs műtörténelmi mű, amely ezen besorakoztatás ellen volna. Bevégzett tények. De magában, mint reakció, a történelmi iskola festészete ellen igen fontos tényező s nem is annyira végeredmény, mint hidverés a régiekhez és azután továbbfejlesztés. Az első pillanatra ríktó, szemfárasztó színezés három évtizedes küzdelem után finom harmóniákká csitult, amelyek még a rokokó finomságokon érlelődő ingyencségnek is ünnepi fogásai lehetnek. És nem tekintve a neoimpresszionisták, sőt a patológikus expresszionisták és futuristák törekvéseit is beleértve, de nem véve tragikusan vagy komolyan, végesvéig felcseng a tartalomért való esdeklés, a visszahódított, végletekig kifinomodott artisztikumnak tartalmi telítésért való epekedés. Egy országot egy jó gondolatért, szól a művészek mindennapi imája. Azért fordulnak oly gyakran és előszeretettel a Bibliához, a mitológiához, a népmesékhez; csupán a történelemtől és zsánertől húzódnak még egyelőre, mint az ujját megégetett gyermek a forró edénytől. Bár itt sincs semmi idegeskedésre való ok. Az artisztikus kifejezésre feltétlenül esküvők ugyan mindjárt gyanús szemmel néznek, mihelyt Böcklin, Klinger, Watts neveivel hozakodunk elő, mint kriptofilozófus-esztétikusra. Pedig a meg nem értés itt is ártalmas. Hát hiszen, talán szívesebben hallják a Puvis de Chavannes, Besnard, Cezanne, Hodler neveket, akik erősebb fonalakkal kötődnek az impresszionizmus és pleinairizmus talajához. De ne feledjük, hogy a kolorizmusban felolvadó velenceiek és Lionardok mellett ott voltak a formai szépségeket zengő firenzeiek és rómaiak is egyenlő jusson és dicsőségben. És a Rembrandtok színálmai mellett nem lehetetlen gyönyörűségben felolvadni a Van Eyckek és Dürerek, valamint az olasz quattrocentisták rajzoló,

illetve formafestészetének láttára. A szűkkeblűség egyoldalúság. Legyen kinek-kinek egyéni kedvtelése ezen vagy azon irányzatban, titkos vonzódása, be nem vallott szerelme egyes mesterek iránt, de Michelangelot Rembrandtért, Raffaelot Tizianoért kiátkozni, művészeti rövidlátás. Épúgy ne követeljük a formszépsegek százados beidégzésén nevelődött germán és angol világtól, hogy a rokokó pasztelles kolorizmusán elfinomodott francia modernséget mindenestől átvegye. Csak vak nem látja azt a színeváltozást, amin a német modern formafestészet a francia pleinairizmus színbeli vívmányai alapján átesett és magába olvasztott. A galéria-tónus, a Piloty vörös, a Makarti bitűm varázsa a francia pleinairizmus sugárzására fakult el. És ha talán inkább a cinquecento kolorizmusától ihletődött az újabb német piktura, nem baj, mert kolorizmus a nemes, belső tartalmú és klasszikus értékű. Hiába is agyarkodnak most egyesek Germániában a francia befolyás ellen; nélküle ma is áldatlan homály borulna a német festészetre. A mai gúnyolódásuk csunya hálátlanság a vélt jó ellenében, bár ismét érthető, hogy a francia hatást megelégtették és az átvett idegen táplálékot meg akarják emészteni, magukba olvasztani, ismét eredeti germán stílust fejleszteni az új vérfelfrissítés alapján.

A szobrászat szervesen kiegészítő része lévén az építészetnek, majdnem egyazon csapáson haladt ugyanazzal. Kezdetben az antik példák ejtették ígézetbe Goethe klasszicizmust affektáló körét s Thorwaldsen meg Canova majdnem utól is érték formai finomságokban a görögöket, de az éltető lélek valahogy nem akart beléjük szállni. Ma elismerjük formatökéletességüket, de fagyasztó hidegségükkel szemben annál idegenebbül állunk. Azután jött az áradozó romanticizmus, mely román esetlenséget és csúcsíves kori archaizmust mímelt a szakemberek gyönyörére, de a nagyközönség egykedvű közönyössége mellett. Ha pedig len emlékszobor kellett, akkor hol valami burkolt görögség, vagy barokkos szertelenkedés ejtette hatalmába a művészeket. Minderre művészek és közönség is ráunt; az utóbbinál úgyis elpárolgott minden érdeklődés a szobor leleplezése után; addig a nagy tömeg hazafias felbuzdulása és egyesek gomblyukfájdalma vitte-hordta a szobor ügyét. Majd a realizmus ragadta meg a szobrászok ambícióját, akik a szociális eszmék hatása alatt az erő kifejezésére vetették magukat, és Rodin, meg Meunieur museális alkotásokkal gazdagították a szobrászat repertoírját. A másik irányzat ismét az antik-renaissancenak formszépsege irányában kereste üdvösségét, és Bartholoméban, Hildebrandtban méltó képviselőkre akadt. Közben a Rodin-irányzat egy merész

kanyarulattal a primitív anyagszépségekkel kacérkodott s tagadhatatlan, némely amatőr ingyencséget hozott is létre Maillol plasztikájában, de továbbfejleszthető csirát nem hintett el. Sőt, ami nyomában mégis fakadt, durva kezdetlegességen túl nem jutott. Itt most bizonyos stagnálás van s egyelőre nincs semmi irányító vonal vagy fényderengés. Az irodalmi tartalom a szobrászatban nem nagy szerepet játszhatott, mert nem tud térbelileg folyamatos lenni, kivéve bizonyos értelemben a reliefet, amely Meunier és Bartholomé csoportos ábrázolásában ki is tör, de mégis a plasztika határain belül marad. Itt a *l'art pour l'art* nem tud előtérbe nyomulni; inkább formai megoldásokon fordul meg a küzdelem, amely hol görögös, hol barokkos, hol primitivkedést affektáló.

Ugyancsak sok bajt okozott az építészetben a primitív formák hajszolása, bár egyúttal megváltó gondolatává is lett. Itt ismét nagy higgadtságra van szükségünk, ha meg akarjuk érteni a fejlődést és értékelni akarjuk az ugyancsak elért eredményeket. Mert a régi formáknak sablonos másolásával szemben érthető volt a fellázadás; és hogy a lázadás sohasem egészen keztyűskezű, törvényt tisztelő, jólnevelt, hanem gyakran öklös és markosan szorító, azt is természetesnek kell találnunk. A kereszténység, mint legistenesebb forradalom, szintén elpusztított nem egy klasszikus értéket. A szerkezetnek és rendeltetésnek hangsúlyozásával, az applikált diszettekkel szemben elfoglalt puritánságával üdvös, tisztító hatást gyakorolt az esztelen diszek alatt roskadozó építészetre. Itt sem lehetett szó a tartalmi, eszmei küzdelemről, az irodalmi, filozófiai tendenciákról, mert azokkal egyenes befolyást nem lehet gyakorolni az építészet külső megjelenésére. Közvetve persze megvolt káros hatása e tekintetben is. Mert először a görög sémákat erőszakolta a vaskos germán szellemre, mely annak derült örömeit, zenei finomságú szépségeit sohasem tudta átegyéníteni. Lett belőle rideg klasszicizmus, és mindenképen alkalmatlan középületek; mert egy görög templomban nem lehet többemeletes múzeumi termeket elhelyezni. Mégis megtették a Spree partján, az olympusiak vig kacajára. De azután következett a művészeti filozofálás; s a német önérzetet román, a vallásos érzést csúcsíves kori dicsőségre buzdítgatta. És mert kellett, lett tartalmi filozófiája is, amit ugyan a középkori szimbolistáktól lopkodtak el. De amit azok csak ünnepi szónoklásnak, költői képnek véltek, a csúcsíves stilusnak égbetörő lendületét, azt a filozófiai esztétika komoly nagyképűséggel elevenítő, teremítő erőnek tette meg és abból sarjadoztatta a csúcsíves építészet egész genesisét és rendszerét. Goethe rosszmájúlag kifejlesztette

e szimbolikát és a román-gót dómok misztikus homályát azonosította a bennük állítólag terjengő középkori sötétséggel, szellemi vaksággal és gondolkodási obskurantizmussal. Taine is hasonlóval ingerkedett, Heine meg komoly értekezést szentelt a dómok és társadalmának szellemi kapcsolatáról, nem épen dicsőségére az utóbbinak. Így a filozófiai esztétizálás megkapta jutalmát. De hosszú időn át veszedelmes ütőkártya volt a történelmi iskola kezében ezen stilus repetíciójának igazolására, aminek rendszerint bedőlt minden kegyes lélek. Ma is erősen kísért még, de nem épen kizárólagossági joggal.

Valahogy tehát közeledünk a status ante quo-hoz, a régi idő nem ugyan teoretikusan kimondottan filozofice definiált, de gyakorlatban mindig jelesen remeklő elvéhez, a *l'art pour l'art* józan értelmezéséhez. A nagyközönségnek ugyan még jó pár évtizedig be kell harangozni, hogy ne elégedjék meg a magas szárnyalású eszmék kenetes hangoztatásával, hanem igen melegen érdeklődjék az artisztikus kivitel minémúsége, tartalmassága, magas nivójúsága és mélysége iránt is. Főként a vallásos közönségnek szóljon az intő ige, hogy a művészeti jóakarát még nem elegendő az üdvösségre, mert a pokolba vezető út is jóakarattal van kikövezve. Ez az egyéb, polgáríbb hivatásokra alkalmas féltéhetségek és talentumtalanságok gyenge pihéjű melegágya szokott lenni. A művészeket pedig meg kell győzni, hogy gondolati tartalom nélkül még a világi művészet is meddő artisztikus játék, rakétázás, szappanbuborék-eregetés. Míg ugyanis a filozófiai iskola ruhafogas volt, amelyre nem volt mit akasztani, a túlzó *l'art pour l'artság* meg díszmerte, de nincs kit bele öltöztetni. Reliquiáriumba kerül, ahol molyok örlik meg. Sudár magyar termet kell az egészséges művészetnek, amelyben szív és ész lakozik, és a művészet minden drágaságával van kívül felékesítve. A művészet igazi teremtő elve: *mens sana in corpore sano*.

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A lineáris congruentia-csoport és a négyzet-maradékok eloszlása.

Kivonat *Grosschmid Lajos* r. tagnak 1918. évi február hó 15-én bemutatott székfoglaló értekezéséből.

Ha p valamely positiv rationális páratlan primszám, és erre a p -re, mint modulusra nézve vizsgáljuk a teljes négyzetek maradékainak, s illetve nemmaradékainak *eloszlási módját* a rationális egészs számok sorában, avagy — ami lényegileg ugyanaz — a modulo p legkisebb positiv négyzet-maradékokét, s illetve nemmaradékokét a p -nek $0, 1, 2, \dots, p-1$ teljes maradéksorában; akkor a felmerülő érdekes kérdések között nem utolsó helyen áll a következő kettős kérdés:¹

a/ ha $\left(\frac{a}{p}\right)$ a Legendre-féle quadr. maradék-symbolum, a $\left(\frac{h \cdot p}{p}\right) = 0 - h$ rat. egész — kiegészítéssel, akkor mi a kritériuma az:

$$\left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{a+1}{p}\right) = \dots = \left(\frac{a+k-1}{p}\right), k \geq 2 \quad (I.)$$

egyenletek fennállásának? s továbbá:

b/ megadott $k \geq 2$ mellett, miféle eljárás vezet az (I)-et kielégítő összes a-számosztályok meghatározásához?

Értekezésünk *I. Részében* az a/ kérdésre adunk kimerítő választ; míg

II. Része egy oly kutatási módszernek részleteit tartalmazza, amely — mint talán egy későbbi alkalommal lesz sze-

¹ A négyzetes maradékok s nemmaradékok eloszlására vonatkozó legismertebb tényeket s irodalmat illetően l. pd.: *P. Bachmann*-nak *Niedere Zahlentheorie, I. Teil*, (Leipzig 1902) című munkájában az idevágó fejezeteket.

rencsénk megmutatni — valóban elvezet a *b)* kérdés elméletileg teljesen kielégítő megoldásához; végül

III. Részében, az I. és II. részek eredményeinek közvetetlen folyományaiként, érdekes alkalmazások foglaltatnak a $k \geq 3$ esetre, s továbbá a négyzetes maradék-charakterek *hármaskövetkezőseinek* kérdésére vonatkozólag.

I. RÉSZ.

Idézzük a következő könnyen igazolható tételt:¹

A) Ha $t(t^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p}$, akkor az:

$$a(t) \equiv \frac{1}{4}(t + t^{-1} - 2) \pmod{p} \quad (1)$$

formula adta számosztályok s csakis ezek olyanok, hogy:

$$\left(\frac{a(t)}{p}\right) = \left(\frac{a(t) + 1}{p}\right) \quad (2).$$

E tétellel *a)* és *b)* kérdéseink a $k = 2$ esetre nézve, teljesen meg vannak oldva.

Ha pedig $k > 2$, akkor, mint az *a)* kérdésre választ adó kritérium, érvényes a következő általános

B) Alaptétel. Ha a t egészszámú parameter olyan, hogy

$$t(t^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p},$$

akkor az

$$a(t) \equiv \frac{1}{4}(t + t^{-1} - 2) \pmod{p}$$

számosztály² az (I) egyenleteknek akkor és csakis akkor tesz eleget, ha:

$$\left(\frac{Q_1(t)}{p}\right) = \left(\frac{Q_2(t)}{p}\right) = \dots = \left(\frac{Q_{k-2}(t)}{p}\right) = +1 \quad (3),$$

ahol általában, minden rationális egész m mellett:

$$Q_m(x) \equiv x^2 + 2(2m + 1)x + 1 \pmod{p} \quad (4).$$

¹ v. ö. A négyzet-maradékok eloszlásáról, Math. és Term. tud. Ért., 34. köt. (1916), 1. tétel.

² Hogy a $k > 2$ esetben az (I)-et kielégítő a -k csakis az (I) számosztályokhoz tartozhatnak, evidens a $k = 2$ -re érvényes fentebbi *A*-tételből.

Mielőtt e tétel bizonyítását vázolnók, bevezetjük a *fokszám* fogalmát. Ez egyszerűen a következő: az a szám $\bmod p$ k -ad-fokú, avagy jelekben:

$$n(p, a) = k,$$

ha a az (I)-et kielégíti, de már:

$$\left(\frac{a+k-1}{p}\right) \neq \left(\frac{a+k}{p}\right);$$

míg, ha csak annyit tudunk, hogy az (I) egyenletek az a -ra nézve teljesülnek, akkor azt mondjuk, hogy az $a \bmod p$ *legalább* k -adfokú, azaz:

$$n(p, a) \geq k.$$

E terminológiát használván, *B) tételünket* két lépésben bizonyítjuk.

α) Az

$$n(p, a(t)) \geq k > 2 \quad (5)$$

egyenlőtlenségből következik a (3) egyenlet sor. Ugyanis (5)-ből világos, hogy:

$$n(p, a(t)) > 2, n(p, a(t) + 1) \geq 2, \dots, n(p, a(t) + k - 2) \geq 2 \quad (6),$$

ahonnan pedig, *A) tételünk* alapján következik a:

$$\left. \begin{array}{l} 4a(t) \equiv q(t) - 2 \\ 4(a(t) + 1) \equiv q(t) - 2 \equiv q(t) + 2 \\ \dots \dots \dots \\ 4(a(t) + k - 2) \equiv q(t_{k-2}) - 2 \equiv q(t_{k-3}) + 2 \equiv \dots \equiv \\ \equiv q(t) + 4k - 10 \end{array} \right\} \pmod{p} \quad (7)$$

congruenciarendszer existenciája, amelyben:

$$q(x) \equiv x + x^{-1} \pmod{p},$$

és, ha csak $t_0 \equiv t \pmod{p}$, minden $0 \leq i \leq k - 2$ index mellett:

$$t_i(t_i^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p}.$$

A (7) rendszerből közvetlenül kapjuk a (3) feltételeket.

β) Ha viszont a (3) egyenletek valamely t -re nézve, amellyel

$$t(t^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p},$$

teljesítve vannak, akkor a (7) congruencia-rendszert kielégítő

$t_1, t_2, \dots, t_{k-2}$ parameter-értékek léteznek; és könnyű kimutatni, hogy ezekre nézve:

$$t_h(t_h^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p}$$

$$(h = 1, 2, \dots, k-2).$$

De (7)-ből következik (6), s innen (5).

E két lépéssel a fönti B) *alaptételt* igazoltuk.

II. RÉSZ.

Mint a bevezetésben formulázott $a)$, $b)$ alapkérdésekre közös és egységes feleletet adó eredményekhez vezető apparátus szerepelnek a modp vett *totális lineáris*, s illetve a *moduláris congruentia-csoportok* bizonyos *cyklikus alcsoportjai*.¹

Bevezetjük ezeket a csoportokat s kifejtjük alaptulajdonságait.

1. §.

Az L_p és M_p csoportok alaptulajdonságai.

A p mindvégig racionális és 1-nél nagyobb páratlan primszám.

A $p+1$ számú

$$v \equiv \infty, 0, 1, 2, \dots, p^{-1} \pmod{p} \quad (8)$$

indexeken operáló

$$v' \equiv \frac{\alpha v + \beta}{\gamma v + \delta} \equiv \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix} v \pmod{p} \quad (9)$$

substitutiók összessége, ahol $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ véges egészs számok, amelyekkel a substitúció *determinansa*:

$$\Delta \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix} \equiv \alpha \delta - \beta \gamma \not\equiv 0 \pmod{p} \quad (10),$$

a $p(p^2 - 1)$ fokszámú, L_p -vel jelölt *totális lineáris congruentia-csoportot* alkotja.

¹ A modp vett lineáris tört-substitutiók elméletére nézve l.: *L. Bianchi*, *Lezioni sulla Teoria dei Gruppi ecc.*, (Pisa 1900), §§. 39–42.; *J. A. Serret*, *Cours d'Algèbre sup.*, 6. Éd., Tome II., (Paris 1910); Sect. IV., Chap. IV., Artt. 464–488.; *H. Weber*, *Lehrb. d. Algebra*, 2. Aufl., Bd. II., (Braunschweig 1899), X. Abschn. — A totális lineáris csoportban foglalt cyklikus alcsoportok általános kérdésével behatóan foglalkozik: *F. Klein—R. Fricke*, *Vorlgn. ü. d. Theorie d. Ellipt. Modulfunctionen*, Bd. I., (Leipzig, 1890), II. Abschn., 8. Kap.

Itt a ∞ symbolum operativ tulajdonságai:

α) ha μ véges, akkor:

$$\frac{\mu}{\infty} \equiv 0 \pmod{p};$$

β) ha $\mu \bmod p$ nem zérus, akkor:

$$\frac{\mu}{0} \equiv \infty \pmod{p},$$

és

$$\mu \cdot \infty \equiv \infty \pmod{p};$$

γ) minden véges μ -re:

$$\mu + \infty \equiv \infty \pmod{p}.$$

Az

$$S = \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix}, S' = \begin{pmatrix} \alpha' & \beta' \\ \gamma' & \delta' \end{pmatrix}$$

substitutiók egyenlők, ha:

$$\alpha \equiv \pm \alpha', \beta \equiv \pm \beta', \gamma \equiv \pm \gamma', \delta \equiv \pm \delta' \pmod{p} \quad (11);$$

míg S, S' *aequivalensek*, avagy:

$$S \cong S',$$

ha:

$$\alpha \equiv \mu \alpha', \beta \equiv \mu \beta', \gamma \equiv \mu \gamma', \delta \equiv \mu \delta' \pmod{p} \quad (12),$$

ahol μ véges és $\bmod p$ nem zérus.

Ha $S = S'$, akkor:

$$\Delta(S) \equiv \alpha \delta - \beta \gamma \equiv \alpha' \delta' - \beta' \gamma' \equiv \Delta(S') \pmod{p} \quad (13),$$

míg, ha $S \cong S'$, akkor:¹

$$\Delta(S) \equiv \mu^2 \cdot \Delta(S') \pmod{p} \quad (14).$$

Az L_p -nek azok az S substitúciói, amelyekre nézve:

$$\left(\frac{\Delta(S)}{p} \right) = \left(\frac{\alpha \delta - \beta \gamma}{p} \right) = +1 \quad (15)$$

alkotják az $\frac{1}{2}(p^2-1)p$ fokszámmal bíró M_p *speciális lineáris*, *avagy moduláris congruentia-csoportot*.

¹ Habár úgy az egyenlő, mint az aequivalens substitutiók index-permutáló hatásai a (8) sorozaton azonosak, mégis számunkra — a beününket érdeklő alkalmazások szempontjából — ez a distinctió nem fölösleges; (l. a III. Részt).

Az $S = \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix}$ substitutió *elliptikus, parabolikus, avagy hyperbolikus*, aszerint, amint a:

$$D(S) \equiv (\alpha + \delta)^2 - 4 \Delta(S) \pmod{p} \quad (16)$$

érték a p -nek négyzetes maradéka, modp zérus, avagy négyz. nemmaradéka; vagyis tehát aszerint, amint az S a (8) indexek közül *kettőt, egyet, avagy egyet sem* hagy *invariantsul*. A $\left(\frac{D(S)}{p}\right)$ symbolum értékét nevezzük az S substitutió *jellegének*.

Az S által invariantsul hagyott v indexek az S substitutió *pólusai*.

Az elliptikus substitutiók *periodusai* $(p-1)$ -nek osztói, a parabolikusaké p , a hyperbolikusakéi pedig $(p+1)$ -nek osztói.

Az $S = \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix}$, $S' = \begin{pmatrix} \alpha' & \beta' \\ \gamma' & \delta' \end{pmatrix}$ substitutiók *composituma*, S után alkalmazván S' -t:

$$S'S = \begin{pmatrix} \alpha' & \beta' \\ \gamma' & \delta' \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \gamma & \delta \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha'\alpha + \beta'\gamma & \alpha'\beta + \beta'\delta \\ \gamma'\alpha + \delta'\gamma & \gamma'\beta + \delta'\delta \end{pmatrix} \quad (17).$$

Ha S és T az L_p két substitutiója, akkor az S , és a T -vel *transformált* $S' = TST^{-1}$ *affin substitutiók azonos jellegűek*.

Ha S hyperbolikus substitutió, akkor ciklusaira bontva, minden egyes ciklusában ugyanannyi indexet tartalmaz.

2. §.

Az $L_\omega(S)$, $M_\omega(S)$ csoportok bevezetése. — Alaptulajdonságok. — Fokszámmeghatározás.

Legyen ω egy tetszőlegesen megadott véges szám, és tekintsük az:

$$S(\lambda, \omega) = \begin{pmatrix} \lambda - 1 & \\ 1 & \lambda + 2\omega \end{pmatrix} \quad (18)$$

substitutiókat.

Megállapodunk, hogy:

$$S(\infty, \omega) \cong \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 1 & 1 + \frac{2\omega}{\infty} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \cong 1 \quad (18^*)$$

az identikus substitutió legyen.¹

¹ Viszont közvetlenül belátható, hogy véges λ mellett sohasem lehet: $S(\lambda, \omega) \cong 1$.

Mivel:

$$\Delta(S(\lambda, \omega)) \equiv \lambda^2 + 2\omega\lambda + 1 \equiv Q(\lambda) \pmod{p} \quad (19),$$

azért λ értékészletétől vesszük a:

$$\infty, 0, 1, \dots, p-1 \pmod{p} \quad (20)$$

számosztályokat, kivéven a

$$Q(\lambda) \equiv \lambda^2 + 2\omega\lambda + 1 \equiv 0 \pmod{p} \quad (21)$$

congruentiának esetleg létező racionális ρ_1, ρ_2 megoldásait.¹

A $\lambda \pmod{p}$ különböző megengedett értékeinek a száma tehát nyilván:

$$n(\omega) = p - \left(\frac{\omega^2 - 1}{p} \right) \quad (22).$$

Mivel most

$$D(S(\lambda, \omega)) \equiv 4(\lambda + \omega)^2 - 4 \Delta(S(\lambda, \omega)) \equiv 4(\omega^2 - 1) \pmod{p} \quad (23),$$

azért az $S(\lambda, \omega)$ jellege a λ -tól függetlenül: $j(\omega) = \left(\frac{\omega^2 - 1}{p} \right)$.

Az $S(\lambda, \omega)$ polusai az:²

$$x \equiv \frac{\lambda x - 1}{x + \lambda + 2x} \pmod{p},$$

vagyis a $Q(x) \equiv 0 \pmod{p}$ congruentia gyökei, amennyiben ilyenek existálnak, és tehát a λ -tól szintén függetlenek.

A λ értékészletét repraesentáljuk a:

$$\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_{n(\omega)} \pmod{p} \quad (24)$$

sorozattal.

Az

$$S(\lambda_1, \omega), S(\lambda_2, \omega), \dots, S(\lambda_{n(\omega)}, \omega) \quad (25)$$

substitutiók *Abel-csoportot alkotnak*, amelynek fokszáma: $n(\omega) = p - j(\omega)$.³

Ezt a csoportot $L_\omega(S)$ -sel jelöljük. Az $L_\omega(S)$ substitutiói valamennyien $j(\omega)$ jellegűek.

¹ Ha $\omega^2 \equiv 1 \pmod{p}$, akkor $\rho_1 \equiv \rho_2 \pmod{p}$.

² Látjuk, hogy

$$\lambda x - 1 \equiv x + \lambda + 2\omega \equiv 0 \pmod{p}$$

sohasem lehet, mert akkor $Q(\lambda) \equiv 0 \pmod{p}$ volna, amit pedig a λ -ra nézve éppen kizártunk.

³ E tény bizonyítását illetően a székfoglaló értekezés részletes kifejtéseire kell hivatkoznunk; II. Rész, 2 §.

Az S -ek compositió-formulája, $1 \leq i, k \leq n(\omega)$ mellett:

$$S(\lambda_i, \omega) S(\lambda_k, \omega) = S(\lambda_k, \omega) S(\lambda_i, \omega) \cong S((\lambda_i, \lambda_k), \omega) \quad (26),$$

ahol:

$$(\lambda_i, \lambda_k) \equiv \frac{\lambda_i \lambda_k - 1}{\lambda_i + \lambda_k + 2\omega} \equiv \frac{\lambda_i - \lambda_k^{-1}}{1 + (\lambda_i + 2\omega)\lambda_k^{-1}} \equiv \frac{1 - (\lambda_i \lambda_k)^{-1}}{\lambda_i^{-1} + \lambda_k^{-1} + 2\omega(\lambda_i \lambda_k)^{-1}}$$

(modp); és (26) érvényes akkor is, ha λ_i véges és $\lambda_k \infty$, s illetve ha mindkettő ∞ , hacsak ez esetekben a (λ_i, λ_k) -nak a főnti második, s illetve harmadik alakját használjuk. Találjuk továbbá, hogy véges λ_i, λ_k mellett, ha általában $S(\lambda_i, \omega) = S_i - t$ írunk:

$$\triangle(S_i) \triangle(S_k) \equiv \triangle(S_i S_k) \equiv Q(\lambda_i) Q(\lambda_k) \pmod{p} \quad (27);$$

míg, ha még $\lambda_i + \lambda_k + 2\omega \not\equiv 0 \pmod{p}$, akkor kapjuk a számunkra igen fontos összefüggést:

$$\begin{aligned} \triangle(S_i) \triangle(S_k) &\equiv Q(\lambda_i) Q(\lambda_k) \equiv \\ &\equiv (\lambda_i + \lambda_k + 2\omega)^2 \cdot \triangle(S(\lambda_i, \lambda_k), \omega) \equiv \\ &\equiv (\lambda_i + \lambda_k + 2\omega)^2 \cdot Q((\lambda_i, \lambda_k)) \pmod{p} \end{aligned} \quad (28)$$

Ha viszont γ_i, λ_k nem mindkettő véges, akkor, a (18*) alatt kifejezett megállapodásunk alapján:

$$\triangle(S_i) \triangle(S_k) \equiv u^2 \cdot \triangle(S_i S_k) \pmod{p},$$

ahol u véges és modp nem zérus.

***

Az $L_\omega(S)$ -nek azok az $S(\lambda, \omega)$ substitúciói, amelyekre nézve:

$$\left(\frac{Q(\lambda)}{p}\right) = +1 \quad (29),$$

ugyancsak Abel-csoportot alkotnak, amelyet $M_\omega(S)$ -sel jelölünk. Az $M_\omega(S)$ természetesen az $L_\omega(S)$ -nek invariants alcsoportja. Az $M_\omega(S)$ csoport fokszáma:

$$m(\omega) = p - \frac{1}{2}j(\omega)(1 + p \cdot j(\omega)) \quad (30).$$

Az $m(\omega)$ foksám megállapítása céljából kiindulunk *E. Jacobsthal* ezen képletéből:¹

¹ *E. Jacobsthal*, Ueber die Darstellung der Primzahlen der Form $4n+1$ etc., Journal f. d. reine u. angew. Mathematik, Bd. 132, Berlin 1907, p. 238—245.

$$f(b, c) = \sum_{k=0}^{p-1} \left(\frac{k^2 + b k + c}{p} \right) = p-1 - p \left(\frac{b^2 - 4c}{p} \right)^2,$$

s ezt alkalmazzuk a $b \equiv 2\omega$, $c \equiv 1 \pmod{p}$ esetre. Meggondolva pedig, hogy az $f(2\omega, 1)$ symbolum-összeg nem zérus tagjainak a száma $p-1-j(\omega)$, és továbbá, hogy $M_\omega(S)$ nyilván magában foglalja a $\lambda \equiv \infty$ -hez tartozó egység-substitutiót, egyszerűen kapjuk a (30) relációt.

Látjuk tehát, hogy $M_\omega(S)$ $\frac{p-1}{2}$ -edfokú, p -edfokú, avagy $\frac{p+1}{2}$ -edfokú, aszerint, amint: $j(\omega) = +1, 0$, avagy -1 .

3. §.

Az $L_\omega(S)$, $M_\omega(S)$ csoportok ciklikussága. — Megjegyzések.

Az $L_\omega(S)$, $M_\omega(S)$ csoportok ciklikusak.

Ezt a tényt elegendő az $L_\omega(S)$ csoportra nézve bebizonyítani, mert akkor már az $M_\omega(S)$ ciklikus volta nyomban következik.

Azonkívül kiderül, hogy ha d az $n(\omega)$ -nak egy tetszőleges valódi, avagy nem-valódi osztója, akkor az $L_\omega(S)$ -ben van $\varphi(d)$ számú — φ az Euler-féle számelméleti függvény-jel — d -periodusú substitúció. Ugyanez érvényes az $M_\omega(S)$ -et illetően az $m(\omega)$ osztóira nézve.¹

Az $L_\omega(S)$ -re nézve külön tárgyaljuk a három különböző jellegű esetet.

A). $j(\omega) = 0, n(\omega) = p$.

Itt a dolog triviális. Van $\varphi(p) = p-1$ számú p -periodusú substitúció és $\varphi(1) = 1$ számú 1-periodusú, t. i. az identitás.

B). $j(\omega) = +1, n(\omega) = p-1$.

A $Q(x) \equiv 0 \pmod{p}$ congruentia két racionális gyöke:

$$\rho_1 \equiv -\omega + \sqrt{\omega^2 - 1}, \rho_2 \equiv -\omega - \sqrt{\omega^2 - 1} \pmod{p} \quad (31);$$

s ezekre nézve:

$$\rho_1 \rho_2 \equiv 1; \rho_1 + \rho_2 + 2\omega \equiv 0; \rho_1 - \rho_2 \equiv 2\sqrt{\omega^2 - 1} \not\equiv 0 \pmod{p} \quad (32);$$

¹ Ezek az összefüggések természetesen harmóniában vannak a jól ismert

$$n = \sum_{d:n} \varphi(d)$$

relációval.

szóval ρ_1, ρ_2 végesek és modp egymástól valamint a zérustól különbözőek.

Az $S(\lambda, \omega)$ periodusának meghatározása végett, transzformáljuk az $S(\lambda, \omega)$ -t az L_p totális lineáris csoport

$$\Lambda = \begin{pmatrix} 1 & -\rho_1 \\ 1 & -\rho_2 \end{pmatrix}$$

substitúciójával, vagyis számítsuk ki az

$$S' = \Lambda S(\lambda, \omega) \Lambda^{-1}$$

substitútiót.¹ S és S' azonos periodusúak. Találjuk, hogy:

$$S' \cong \begin{pmatrix} \gamma & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \quad (33),$$

ahol:

$$\gamma \equiv \Lambda \lambda \equiv \frac{\lambda - \rho_1}{\lambda - \rho_2} \not\equiv 0, \infty \pmod{p} \quad (34),$$

s így:

$$\lambda(\gamma) \equiv \lambda \equiv \Lambda^{-1} \gamma \equiv \frac{\rho_2 \gamma - \rho_1}{\gamma - 1} \pmod{p} \quad (35).$$

A γ értékkészlete: $1, 2, \dots, p-1 \pmod{p}$ és az egységértékéhez tartozik a $\lambda \equiv \infty$, vagyis az $S(\infty, \omega) \cong 1$ substitúció. Az $S(\lambda, \omega)$ periodusa tehát az a legkisebb pozitív exponens, amelyhez a γ modp tartozik. Ha (35) alapján a γ -t választjuk független parameternek, akkor lesz:

$$S(\lambda(\gamma), \omega) \cong \begin{pmatrix} \frac{\rho_2 \gamma - \rho_1}{\gamma - 1} & -1 \\ 1 & \frac{\rho_2 \gamma - \rho_1}{\gamma - 1} + 2\omega \end{pmatrix} \quad (36),$$

és általában, igen egyszerű kalkulus alapján, minden egész számú m -re:

$$S(\lambda(\gamma^m), \omega) \cong S(\lambda(\gamma), \omega)^m \quad (37).$$

E (37) relációból tételünk nyomban adódik, ha emlékeztünk az elemekből ismert tényre, hogy t. i. $p-1$ minden d osztójához $\varphi(d)$ számú oly γ tartozik, amelynek modp az egységet adó és legkisebb pozitív exponensű hatványa γ^d . Ha tesszük $m = \varphi(d)$ és $\gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_m$ a d exponenshez tartozó modp különböző értékek, akkor:

¹ Könnyű meggyőződni, hogy sem Λ , sem S' nincs az $L_\omega(S)$ -ben.

$$S(\lambda(\gamma_1), \omega), S(\lambda(\gamma_2), \omega), \dots, S(\lambda(\gamma_m), \omega)$$

lesznek az $L_\omega(S)$ -nek d -periodusú különböző substitúciói. Az $L_\omega(S)$ -et, mint ciklikus csoportot származtató $p-1$ periodusú substitúciók száma $\varphi(p-1)$, s ezek *explicité* felírhatók a (36) alakban, hacsak γ helyett a p -nek *primitív gyökei*t tesszük.

***

Álljon itt a $B/$ esettel kapcsolatban néhány egyszerű észrevétel.

A minden pozitív egész n -re könnyen igazolható:¹

$$\prod_{k=1}^n S(\lambda(\gamma_k), \omega) \cong S(\lambda(\prod_{k=1}^n \gamma_k), \omega) \quad (38)$$

összefüggés, az $L_\omega(S)$ bármely substitúció-szorzata periodusának keresését, a megfelelő γ paraméterek szorzatához tartozó exponens meghatározására vezeti vissza.

Mivel $\gamma \not\equiv 1 \pmod{p}$ mellett:

$$\begin{aligned} Q(\lambda(\gamma)) &\equiv \Delta(S(\lambda[\gamma], \omega)) \equiv \lambda(\gamma)^2 + 2\omega\lambda(\gamma) + 1 \equiv \\ &\equiv \gamma \cdot \left(\frac{2\sqrt{\omega^2 - 1}}{\gamma - 1} \right)^2 \pmod{p} \end{aligned} \quad (39),$$

és mert $S(\lambda[1], \omega) \cong 1$, azért világos, hogy $S(\lambda[\gamma], \omega)$ akkor és csakis akkor van az $M_\omega(S)$ -ben, ha $\left(\frac{\gamma}{p}\right) = +1$.

A ρ_1, ρ_2 értékeket a (31)-ből (35)-be irván, kapjuk, hogy:

$$\lambda(\gamma) \equiv \frac{\rho_2 \gamma - \rho_1}{\gamma - 1} \equiv -\omega - \sqrt{\omega^2 - 1} \cdot \frac{\gamma + 1}{\gamma - 1} \pmod{p} \quad (40).$$

***

$C/ \ j(\omega) = -1, \ n(\omega) = p + 1.$

Ha S -nek periodusa $d, m = \varphi(d)$, míg $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_m$ a d -hez rel. prim számosztályok reprezentánsai modd, akkor:

$$S^{\alpha_1}, S^{\alpha_2}, \dots, S^{\alpha_m}$$

egymástól különböző d -periodusú substitúciók. Ha továbbá d -nek valamely osztója δ , és $d = \delta \delta'$, akkor az S' periodusa δ .

Mindezek alapján, tételünk minden részében be lesz bizo-

¹ Evidens, hogy (38)-nak speciális esete a fönntebbi (37).

nyitva, ha kimutattuk, hogy van az $L_\omega(S)$ -ben $(p+1)$ -periodusú $S(\lambda, \omega)$ substitutió.

Megmutatjuk, hogy az ellenkező feltevés ellenmondásra vezet.

Legyen $d < p+1$ az $L_\omega(S)$ substitúcióinak periodusai között a legnagyobb. Mivel $L_\omega(S)$ Abel-csoport, azért az $L_\omega(S)$ bármely substitúciójának periodusa ennek a maximális d -nek osztója.¹ A d biztosan osztja $(p+1)$ -et, mert most $L_\omega(S)$ minden substitúciója hyperbolikus. Miután pedig a $p=3$ eset közvetlen számítással elintézhető és a tétel érvényességét mutatja, feltehető, hogy $p > 3$; de akkor könnyű látni, hogy $d \leq p-2$. Már most teljes induktióval egyszerűen igazolható, hogy az $S(\lambda, \omega)^n$ hatványnak, $n > 0$ mellett, az általános alakja ez:

$$S(\lambda, \omega)^n = \begin{pmatrix} \lambda^n + (\lambda)_{n-1} & - (n\lambda^{n-1} + (\lambda)_{n-2}) \\ n\lambda^{n-1} + (\lambda)_{n-2} & \lambda^n + (\lambda)_{n-1} + 2\omega(n\lambda^{n-1} + (\lambda)_{n-2}) \end{pmatrix} \quad (41),$$

ahol a $(\lambda)_{n-1}, (\lambda)_{n-2}$ bizonyos, a λ -ban legfeljebb $(n-1)$ -, s illetve $(n-2)$ -edfokú egész polynomokat jelentenek. Innen világos, hogy

$$S(\lambda, \omega)^n \cong 1$$

akkor és csakis akkor lehet, ha λ olyan, hogy:

$$\pi_n(\lambda) \equiv n\lambda^{n-1} + (\lambda)_{n-2} \equiv 0 \pmod{p} \quad (42).$$

A fentiek alapján kellene tehát, hogy $L_\omega(S)$ összes substitúcióira nézve:

$$\pi_d(\lambda) \equiv 0 \pmod{p} \quad (43)$$

legyen, vagyis tehát pd. a λ -nak $1, 2, 3, \dots, p-2$, összesen $p-2$ számú modp incongruens értékeire nézve. Ez azonban lehetetlenség; mert: a λ -ban $(d-1)$ -edfokú $\pi_d(\lambda)$ — mivel a λ^{d-1} coefficiense $d \not\equiv 0 \pmod{p}$ — nem identikusan zérus modp, és:

$$d-1 \leq p-3 < p-2.$$

Végül tekintetbe véve a $p+1 = \sum_{d:p+1} \varphi(d)$ egyenletet, tételünk a hyperbolikus esetre nézve is be van bizonyítva.²

***

Abban a speciális esetben, amidőn $(p+1)$ -nek nincsen négyzetes faktora, amidőn tehát $p+1 = q_1 \cdot q_2 \dots q_r$, ahol a q -k

¹ Bianchi, l. c., §. 32. a/.

² Megjegyezzük, hogy jelen bizonyítás, mutatis mutandis, a $B/$ esetben is alkalmazható, bár persze nem vezet a főtebb kifejtett explicit alakokhoz.

egymástól különböző természetes primszámok, akkor két más mód is kínálkozik az épen kimutatott tétel igazolására. E két eljárást csak röviden jellemezzük, míg a részletes kifejtésekre nézve utalunk székfoglalónk: *II. Rész*, 3. és 5. §§-aira.

I. *Cauchy*-től származó ismert tétel alapján,¹ minden i indexre nézve 1-től ν -ig, van az $L_\omega(S)$ -ben q_i -periodusú S_i substitutió. Az

$$S = \prod_{i=1}^{\nu} S_i$$

substitutió feladatunkat megoldja.

II. Ez a második eljárás valamelyest körülményesebb, de nem használja a *Cauchy* (*Sylow*)-féle tételt, hanem az $1 < d < p+1$ feltevésből, ahol d ismét az L_ω substitutióinak maximális periodusa, ellenmondásba jut a $p+1 = \sum_{k:p+1} \varphi(k)$ egyenlettel, miután, — az L_ω substitutióinak ama tulajdonságát, hogy cyklusaik egyenlő fokúak, kiaknázván —, bebizonyult, hogy a $p+1$ minden d osztójához vagy $\varphi(d)$ számú d -periodusú, vagy pedig egyetlen substitutió sem tartozik.

III. RÉSZ.

1. §.

Alapvető összefüggések.

Legyen $\omega = 2m+1$, és miként az *I. Részben*:

$$Q_m(x) \equiv x^2 + 2(2m+1)x + 1 \pmod{p}.$$

Ha $S(\lambda, \omega)$, $S(\mu, \omega)$ az $L_\omega(S)$ csoport két substitutiója, és

$$\lambda + \mu + 2\omega \equiv 0 \pmod{p},$$

akkor, mint (28) alatt találtuk, érvényes a következő *congruentia-identitás*:

$$\begin{aligned} Q_m(\lambda) \cdot Q_m(\mu) &\equiv (\lambda + \mu + 2\omega)^2 \cdot Q_m(S(\lambda, \omega)\mu) \equiv \\ &\equiv (\lambda + \mu + 2\omega)^3 \cdot Q_m(S(\mu, \omega)\lambda) \pmod{p} \quad (28^*). \end{aligned}$$

Ha továbbá feltesszük, hogy $0 \leq \alpha \leq n-1$ mellett mindig:

$$\lambda + S^\alpha \lambda + 2\omega \equiv 0 \pmod{p},$$

¹ L. *Bianchi*, l. c., 25. §, 2. tételt, mint a *Sylow*-féle első tétel speciális esetét.

ahol rövidség kedvéért $S = S(\lambda, \omega)$, és (28*)-ban rendre tesszük:

$$\mu \equiv \lambda, S\lambda, \dots, S^{n-1}\lambda \pmod{p};$$

akkor a következő congruentia-rendszert nyerjük:

$$Q_m(\lambda) \cdot Q_m(S^\alpha \lambda) \equiv (\lambda + S^\alpha \lambda + 2\omega)^2 \cdot Q_m(S^{\alpha+1} \lambda) \pmod{p} \quad (44). \\ (\alpha = 0, 1, \dots, n-1)$$

Innen egyszerre kapjuk a:

$$Q_m(\lambda)^{n+1} \equiv Q_m(S(\lambda, \omega)^n \lambda) \cdot \prod_{k=0}^{n-1} (\lambda + S(\lambda, \omega)^k \lambda + 2\omega)^2 \pmod{p} \quad (45)$$

összefüggést, amennyiben, mivel λ nem lehet polus:

$$\prod_{h=1}^{n-1} Q_m(S(\lambda, \omega)^h \lambda) \not\equiv 0 \pmod{p}.$$

A (45)-ből directe leolvassuk a:

$$\left(\frac{Q_m(S(\lambda, \omega)^n \lambda)}{p} \right) = \left(\frac{Q_m(\lambda)}{p} \right)^{n+1} \quad (46)$$

képletet, azaz hogy:

$\alpha)$ $Q_m(S(\lambda, \omega)^n \lambda)$ mindig négyzet-maradéka a p -nek, ha $Q_m(\lambda)$ ilyen; míg

$\beta)$ ha $\left(\frac{Q_m(\lambda)}{p} \right) = -1$, akkor:

$$\left(\frac{Q_m(S(\lambda, \omega)^n \lambda)}{p} \right) = (-1)^{n+1}.$$

2. §.

A legalább harmadfokú számok teljes elmélete.

Mint a megelőző §.-ban közölt eredmények speciális alkalmazását, találjuk a következő ténnyt:

a

$$\left(\frac{Q_m(t)}{p} \right) = +1$$

egyenlet fennállásának szükséges és elegendő feltétele, hogy létezzék oly véges λ érték, amely modp ($-\omega$ -tól különböző és a $Q_m(\lambda)$ -t nem teszi zérussá, és amellyel:

$$t \equiv S(\lambda, \omega)\lambda \equiv \frac{\lambda^2 - 1}{2(\lambda + \omega)} \pmod{p} \quad (47).$$

***

Tegyük most $m = 1$, azaz $\omega = 3$; akkor $Q_m(x)$ átmegy a:

$$Q_1(x) \equiv x^2 + 6x + 1 \pmod{p}$$

polynomba. Az *I. Rész* alaptételéből tudjuk, hogy az

$$a(t) \equiv \frac{1}{4}(t + t^{-1} - 2) \pmod{p}$$

számosztály *legalább harmadfokú* voltának kritériuma, hogy $t(t^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p}$ és $\left(\frac{Q_1(t)}{p}\right) = +1$ legyen. Ha tesszük $\lambda + 3 \equiv \tau \pmod{p}$, akkor (47)-ből nyerjük, hogy:

$$t \equiv t(\tau) \equiv \frac{1}{2}(\tau + 8\tau^{-1}) - 3 \pmod{p} \quad (48),$$

és itt a τ véges, nem zérus és $\tau^2 \not\equiv 8 \pmod{p}$.

A $t(t^2 - 1) \not\equiv 0 \pmod{p}$ kikötés pedig a τ -ra nézve azt jelenti, hogy τ nem megoldása a

$$(\tau - 2)(\tau - 4)(\tau^2 - 4\tau + 8)(\tau^2 - 8\tau + 8) \equiv 0 \pmod{p}$$

congruentiának; úgy hogy tehát (48)-ban a τ *véges* és a:

$$P_1(\tau) \equiv \tau(\tau - 2)(\tau - 4)(\tau^2 - 8)(\tau^2 - 4\tau + 8)(\tau^2 - 8\tau + 8) \equiv 0 \pmod{p} \quad (49)$$

congruentiának nem megoldása.

Ha végül $t(\tau)$ -nak az értékét a (48)-ból beírjuk az $a(t)$ (1) alatti kifejezésébe, akkor a *legalább harmadfokú* a (t) számok következő *explicit parameteres előállítását* kapjuk:

$$a(t(\tau)) \equiv \frac{(\tau^2 - 8\tau + 8)^2}{8\tau(\tau - 2)(\tau - 4)} \pmod{p} \quad (50),$$

ahol τ véges és a (49) alatt irt $P_1(\tau)$ -t nem teszi zérussá modp.¹

Az $a(t(\tau')) \equiv a(t(\tau)) \pmod{p}$ congruentiának szükséges és elegendő feltétele a:

$$(\tau' - \tau)(\tau' - 8)(\tau' - 4\frac{\tau - 2}{\tau - 4})(\tau' - 2\frac{\tau - 4}{\tau - 2}) \equiv 0 \pmod{p}$$

congruentia. Innen egyszerre következik, hogy a modp *legalább harmadfokú* $a(t)$ számosztályok $M/p; 3$ -mal *jelölt számossága*.²

¹ Ha $\tau \equiv 2\theta + 4 \pmod{p}$ tesszünk, akkor (50) jobboldala helyett a valamelyest egyszerűbb:

$$\Phi(\theta) \equiv \frac{(\theta^2 - 2)^2}{4\theta(\theta + 1)(\theta + 2)} \pmod{p}$$

kifejezést kapjuk.

² Ezt a képletet más módszerekkel találtuk az *I. Részben* idézett dolgozatunkban; l. c. (7).

$$M(p; 3) = \left[\frac{p}{4} \right] - \left\{ 1 + \frac{1}{2} \left(\left(\frac{-1}{p} \right) + \left(\frac{2}{p} \right) \right) \right\} \dots \dots (51),$$

ahol $[x]$ a legnagyobb egész jele.

4. §.

Összefüggés a körosztás bizonyos eredményeivel és a hármas successiók kérdésével.

Ha $p \equiv 1 \pmod{4}$ alakú pozitív prímszám, akkor mindig létezik a

$$p = |2\alpha + 1|^2 + |2\beta|^2$$

alakú felbontás, és ez a felbontás csak egyetlen módon történhetik. Ha tesszük:

$$|2\alpha + 1| = a, |2\beta| = b,$$

akkor a körosztás classicus eredményei explicite megadják a $\pm a$, $\pm b$ számokat, sőt a páratlan a -t olyan ε előjellel, amelyre nézve¹

$$\varepsilon a \equiv - \left(\frac{2}{p} \right) \equiv - (-1)^{\frac{p-1}{4}} \pmod{4}.$$

***

Ezeket előre bocsájtva, egyszerű kalkulussal találjuk, hogy:²

$$\sum_{v=0}^{p-1} \left(\frac{v(v+1)v+2}{p} \right) = \sum_{\mu=0}^{p-1} \left(\frac{\mu^3 - \mu}{p} \right) = 2\varepsilon a; p \equiv 1 \pmod{4} \quad (52).$$

Ha pedig $p \equiv 3 \pmod{4}$ alakú, akkor az (52) alatt szereplő összeg értéke zérus.³

Ezekután keresve a mod p különböző s legalább harmadfokú négyz. maradékok, s illetve nemmaradékok számosságait, akkor — e számosságokat $R(p; 3)$ -mal, s illetve $N(p; 3)$ -mal jelölván — kapjuk, hogy:

1. $p \equiv 3 \pmod{4}$ mellett:

$$R(p; 3) = N(p; 3) = \left[\frac{p}{8} \right]; \quad (53)$$

¹ L. P. Bachmann, Die Lehre von der Kreistheilung, Leipzig 1872, X. Vorl.

² Ilyen természetű előállításokkal részletesen foglalkozik E. Jacobsthal a fentebb idézett értekezésben. Ott lép fel először az (52) képlet, valamint az (54) alatt található második.

³ Könnyű meggyőződni, hogy az ε explicit alakja: $\varepsilon = (-1)^{\frac{1}{4}(p+2a+1)}$.

2. $p \equiv 1 \pmod{4}$ mellett pedig:

$$\begin{aligned} R(p; 3) &= \left[\frac{p}{8} \right] - \eta + \frac{1}{4} \left\{ \varepsilon a - \left(2 + \left(\frac{2}{p} \right) \right) \right\}, \\ N(p; 3) &= \left[\frac{p}{8} \right] - \eta - \frac{1}{4} \left\{ \varepsilon a - \left(2 + \left(\frac{2}{p} \right) \right) \right\} \end{aligned} \quad (54),$$

ahol $\eta = \frac{1}{2} \left(1 + \left(\frac{2}{p} \right) \right)$.

Ha az (54) első képletét confrontáljuk egy megelőző dolgozatunkban talált formulával, amely szerint is a $p \equiv 1 \pmod{4}$ esetben:

$$R(p; 3) = \left[\frac{p}{8} \right] - \eta - \frac{1}{2} (1 + \lambda),$$

ahol

$$\lambda = \sum_{k=1}^{\nu} \left(\frac{ak}{p} \right) \quad (55),$$

és itt $\nu = \left[\frac{p}{4} \right] + \eta = a$ másodfokú számok száma, míg $1 \leq k \leq \nu$ mellett: $n(p, a_k) = 2$;¹ akkor kapjuk a:

$$2\lambda + \varepsilon a = \left(\frac{2}{p} \right)$$

összefüggést, amiáltal az (55) symbolum-összeget is kiértékeljük.

Ha végül R_2, N_2 — mindig $4n+1$ alakú p -t feltételezve — jelentik a másodfokú négyzet-maradékok, s illetve négyzet-nemmaradékok számosságait, akkor könnyűséggel találjuk az:

$$\varepsilon a = 2 + \left(\frac{2}{p} \right) + 4 \left(\left[\frac{p}{8} \right] - R_2 \right) = -2 + \left(\frac{2}{p} \right) + 4 \left(N_2 - \left[\frac{p}{8} \right] \right) \quad (56)$$

képleteket, mint amelyek az $|a|$, s így a $|b|$ kiszámítására is igen expeditiv módot nyújtanak.

Az (54) és (56) összefüggések kapcsolata pedig a következő érdekes *correláció*hoz vezet:

$$\eta = N_2 - R(p; 3) - 1 = R_2 - N(p; 3),$$

amely szavakba öntve így hangzik:

ha p $4n+1$ alakú, akkor legalább harmadfokú négyzet-maradék legfeljebb kettővel kevesebb van, mint másodfokú négyzet-nemmaradék, míg legalább harmadfokú négyzet-nemmaradék legfeljebb eggyel kevesebb van, mint másodfokú négyzet-maradék. —

¹ V. ö. Egy Lagrange-féle tétel általánosítása, (megjelenés alatt), II. Rész.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI

Az I. osztálynak 1918. évi január hó 18-ára megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt.

A II. osztály első felolvasó-ülése.

1918. évi január hó 25-én.

Jelen vannak : Concha Győző osztályelnök elnöklete alatt Angyal Pál, Hanuy Ferenc, Iványi Béla, Király János, Lukacsics József, Reiner János ft. r. tagok. — Más osztályokból : Kövesligethy Radó o. e., Mihályfi Ákos, Pintér Jenő, Szabó Zoltán, Vargha Damján o. t. r. tagok. Jegyző : Dóry Ferenc osztálytitkár.

Király János r. tag felolvassa «A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása» című székfoglaló értekezését.

A III. osztály első felolvasó-ülése.

1918. évi február hó 8-án.

Jelen vannak : Négyessy László osztályelnök elnöklete alatt Bartha József, Bán Aladár, Erdősi Károly, Fieber Henrik, Gulyás Pál, Hermann Antal, Kőrösi Albin, Pintér Jenő, Sziklay János r. tagok. — Más osztályokból : Giesswein Sándor eln., Kövesligethy Radó o. e., Pataky Arnold, Reiner János ft., Székely István o. e., Turi Béla r. tagok. Jegyző : Vargha Damján osztálytitkár.

1. Fieber Henrik r. tag felolvassa «A képzőművészetek öncélúsága (L'art pour l'art)» című értekezését.

2. Anka János vendég felolvasása : «Magyar mythosok».

A IV. osztály első felolvasó-ülése.

1918. évi február hó 15-én.

Jelen vannak : Kövesligethy Radó osztályelnök elnöklete alatt Grosschmid Lajos, Rybár István, Schafarzik Ferenc, Suták József, Szabó Zoltán, Tóth Mike, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból : Giesswein Sándor eln., Pataky Arnold, Reiner János ft., Székely István o. e. r. tagok. Jegyző : Szarvasy Imre osztálytitkár.

1. Grosschmid Lajos r. tag felolvassa «A lineáris congruentia-csoport és a négyzet-maradékok eloszlása» című székfoglaló értekezését.

2. Tóth Mike r. tag felolvassa «Az ásványok szerepe a háborúban» című értekezését.

Első együttes-ülés.

1918. évi február hó 22-én.

Jelen vannak : Giesswein Sándor elnöklete alatt Berzeviczy Albert, Concha Győző, Entz Géza, báró Forster Gyula t., Angyal Pál, Áldásy Antal, Bangha Béla, Bartha József, Bán Aladár, Bitter Illés, Divald Kornél, Dóry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Hermann Antal, Huszka József, Király János, Kiss János, Kmoskó Mihály, Kontor Elek, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Lukacsics József, Négyessy László o. e., Novák Lajos, Pataky Arnold, Pintér Jenő, Plósz Béla, Rybár István, Schafarzik Ferenc, Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó

Zoltán, Szarvasy Imre, Székely István o. e., Sziklay János, Szinnyi József, Tagányi Károly, Trikál József, Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár bemutatja az osztályok tagjelöléseit s a IV. osztály tagajánlását, amelyek szerint a

IV. osztály tiszteleti tagnak ajánlja közfelkiáltással

Lóczy Lajost;

a II. osztály rendes tagnak jelöli

Hóman Bálintot egyhangúlag;

a III. osztály rendes tagnak jelöli

Várdai Bélát egyhangúlag,

Horger Antalt 12 szavazattal 1 ellen;

a IV. osztály rendes tagoknak jelöli egyhangúlag

Gróh Gyulát,

Hutyra Ferencet,

Leidenfrost Gyulát,

Marek Józsefet,

Szőkefalvi Nagy Gyulát,

Papp Károlyt és

Wodetzky Józsefet.

2. Elnök a tagválasztás céljából elrendeli a szavazást.

Elnök a leadott szavazatlapok alapján megállapítja a szavazás eredményét s ez alapon megválasztottnak jelenti ki:

tiszteleti tagnak a IV. osztályban

Lóczy Lajost 39 szavazattal egyhangúlag;

rendes tagnak a II. osztályban

Hóman Bálintot 37 szavazattal 2 ellen;

a III. osztályban

Horger Antal és

Várdai Bélát; mindkettőt 37 szavazattal 2 ellen;

a IV. osztályban

Gróh Gyulát,

Leidenfrost Gyulát,

Szőkefalvi Nagy Gyulát,

Papp Károlyt és

Wodetzky Józsefet 37 szavazattal 2 ellen,

Marek Józsefet 35 szavazattal 4 ellen,

Hutyra Ferencet 34 szavazattal 5 ellen.

3. Főtitkár előterjeszti a II. osztálynak az elnökség által magáévá tett javaslatát az Ügyrend 27. és 29. §§. módosítására nézve, — amelynek elfogadásával az együttes ülés az Ügyrend 27. §-ának ezen szavait «a szabályszerűen (22—25. §§.) ajánlott egyének nevei, állásuk és az ajánlók, valamint azon osztály megemlékezésével, melybe választandók lesznek» a következő rendelkezéssel helyettesíti: «a szabályszerű tagajánlások kéziratként kinyomtatva»; a 29. §-t pedig hatályon kívül helyezi.

4. Főtitkár jelenti, hogy Steecz György kalocsai apát-kanonok, rendes tag megleghangú sorok kíséretében 1000 koronát ajándékozott a Szent István Akadémia támogatására. — A Szent István Akadémia hálás köszönetet mond nemeslelkű tagjának adományáért s erről jelen ülés jegyzőkönyvének kivonatán értesíti.

5. Főtitkár bemutatja az 1918. évi április hó 21-iki III. rendes évi ünnepi ülésnek tárgysorozatát, amelyet az elnök a III. osztály meghallgatásával Zrínyi, a költő emlékezetének ünnepelésével egybekötve, a következőkben állított össze :

1. Elnöki megnyitóbeszéd. Giesswein Sándor elnöktől.
2. Főtitkári jelentés. Reiner János főtitkártól.
3. Új vatikáni törvénytáblák. Hanuy Ferenc rendes tagtól.
4. Zrínyi, a költő. Négyesy László osztályelnöktől.

6. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megkezdi a Pintér Jenőtől szerkesztett Irodalomtörténet című havi folyóiratának megküldését. — Köszönettel fogadtatik s a Szent István Akadémia viszont megküldi Értesítőjét a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak.

7. Meghívó érkezett : A Petőfi Társaság 1918. évi január hó 27-iki közgyűlésére, amelyen a Szent István Akadémiát Pintér Jenő r. tag képviselte ; a Magyar Társadalomtudományi Egyesület Széchényi-cyklusát rendező bizottságtól, az 1918. év folyamán tartandó cyklus felolvasásaira, A tagok figyelmébe ajánltuk. — Tudomásul szolgál.

8. Lukesics József r. tag felolvassa az akadályozott Márki Sándor r. tag Emlékbeszédét Ortvy Tivadar r. tag felett. — A Szent István Akadémia Emlékbeszédeinek sorozatában fog megjelenni.

9. Elnök jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Angyal Pál és Bangha Béla r. tagokat kéri fei.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi 1. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István
osztályelnöktől ... .. K 2.50

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában.
Vörös Cyrill r. tagtól... .. K 2.—

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K 1.20.

Sajtó alatt:

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai
Jeruzsalem története. Pataky Arnold vendégtől.

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla r. tagtól.

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

Cervantes élete és művei. Kőrösi Albin r. tagtól.

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

A görbék abszolút elmélete. Suták József r. tagtól.

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

Császár Mihály. A magyar művelődés a XV. században. Az Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesének alapján. 1902. ... .. K 5.—

Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. ... .. « 20.—

II. köt. 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. ... .. « 20.—

III. köt. 1534—1541. U. a. 1906. ... .. « 20.—

IV. köt. 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. ... .. « 20.—

V. köt. 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukacsics J.* 1912. ... .. « 20.—

Fraknoi Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel. Budapest. I. köt. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. ... .. « 7.—

II. köt. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. ... .. « 8.—

III. köt. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításáig. 1903. ... .. « 9.—

Immaculata. Emlékkönyv. Bpest. 1904. ... .. « —,60

Kandra Kabos. A váradi regestrum. Bpest. 1898. ... .. « 8.—

Kollányi Ferenc. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest. 1896. ... .. « 6.—

Mihályfi Ákos. A papnevelés története és elmélete. Bpest. 1896. I. köt. A papnevelés története. ... .. « 5.—

II. köt. A papnevelés elmélete. — ... .. « 5.—

Torquato Tasso. A megszabadított Jeruzsálem. Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. II. köt. ... .. « 6.80

Török-magyar oklevéltár 1533—1789. Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krcsmarik János, Szekfü Gyula.* Bpest. 1914. ... .. « 8.—

Velics László S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. ... .. « 2.—

II. füzet. (1610—1690.) 1913. ... .. « 1.50

III. füzet. (1690—1773.) 1914. ... .. « 1.50

Závodszy Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék. A törvények szövege.) Bpest. 1904. ... .. « 5.—

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADEMIA

1918.

Ára 3 korona 40 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

	Lapszám
<i>A Szent István Akadémia III. ünnepi ülése 1918. április 21-én.</i>	
I. Elnöki megnyitó beszéd. Giesswein Sándor elnöktől	53
II. Főtitkári jelentés. Reiner János főtitkártól	60
III. Új vatikáni törvénytáblák. Hanuy Ferenc r. tagtól	67
IV. Zrinyi, a költő. Négyesy László osztályelnöktől	92
<i>A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
Beethoven vallásossága. Járosy Dezső r. tagnak 1918. évi április 5-én tartott előadása	110
<i>A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.</i>	
A Dipsacaceák virágzatának fejlődéstani értelmezése. Kivonat Szabó Zoltán r. tagnak 1918. évi április 12-én tartott székfoglaló értekezéséből	119

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia tagjai	127
---------------------------------------	-----

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály első felolvasó-ülése 1918. évi március hó 1-én	130
A II. osztály második felolvasó-ülése 1918. évi március hó 15-én	130
A III. osztály második felolvasó-ülése 1918. évi április hó 5-én	131
A IV. osztály második felolvasó-ülése 1918. évi április hó 12-én	131
Második együttes-ülés 1918. évi április hó 26-án	131

III. Halálhírek	132
------------------------	-----

A borítékon: A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia Értesítője évenként négyszer, és pedig március, május, november és január hónapban jelenik meg.

A következő számok 1918 november és 1919 január 1. és 15. közötti időben jelennek meg.

Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak a Szent István Akadémia kiadványait 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Díjtanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA III. ÜNNEPI ÜLÉSE

1918. ÁPRILIS 21-ÉN.

I.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Giesswein Sándor elnöktől.

Régebben öt nagyhatalomról beszéltek, a világháború kitörése előtt Kjellén svéd tudós, a geopolitika eszméjének szerzője nyolc nagyhatalomról emlékezik meg (Ausztria-Magyarország, Olaszország, Franciaország, Németország, Angolország, Egyesült-Államok, Oroszország és Japán).¹ Hogy mennyi marad meg belőlük a háború után, azt persze most még nem lehet tudni. De hol kezdődik és hol végződik a nagyhatalom, ki tudná azt megmondani? Kjellén szerint a nagyhatalom lényege a nagyobb hatalomra való törekvés (*Wille zur grösseren Macht*). A geopolitikai nézőpontból tekintve a dolgot, ez a hódítási expanzivitást jelentené. Azaz, ez esetben a nagyhatalom és kisebb államok közötti viszony az volna, ami a csuka és ponty között fönnáll. A nagyhatalom hivatása, hogy kisebb államalakulatokat magába olvasszon, felszívjon, a kisebb államoké az, hogy őket felfalják.

De nemcsak a geopolitika az, ami az emberi társadalomban történő dolgok menetét megszabja; nemcsak a folyórendszerek medencéi, a hegláncok határvonalai, a tengerpart vonzóereje szerint rendezkedik be az államok és nemzetek sorsa és haladása. Van ideopolitika is. Vannak eszmék, az igaz, szép és jó eszméi, melyek hódító hadjáratra indulnak. Ezek ugyan nem szorulnak kardra, messzehordó ágyúra, bombára, öldöklő gázakra, ezeknek ocean és hegy nem áll útjukban, de azért ezek ott vannak a táborban az ágyúk mögött, ott vannak az oceanjáró kereskedők hajóin, ott kóvályognak a levegőt hasító repülőkkal s haladnak világrészről-világrészre, sőt időről-időre, mert az eszmék csiraképessége és termékenyítő ereje nem hal ki, miként a piramisokban talált gabonaszemek a földbe elvetve új életet fakasztanak, úgy voltak eltemetett és el-

¹ R. Kjellén, *Die Grossmächte der Gegenwart*. 18. Aufl. 1918.

feledett eszmék, melyeknek megvolt a maga renaissance-uk. «Die Welt wird eben — mondja H. S. Chamberlain — nicht allein von Interessen regiert, sondern vor allem von Ideen, selbst dann noch, wenn die Ideen sich zu Worten verflüchtigt haben».

Ez az, amit Fouillée *idée-force*, azaz az eszmeerő névvel jelez. Maga a társadalom szellemi hyperorganizmus (un «hyperorganisme» mental), melyben ellentétes eszmeáramlatok vannak folyamatban, minthogy magát a társadalmat öntudatlan organikus és öntudatosan választott kötelékek (liens organiques et liens contractuels ou volontaires) kapcsolják egybe. De ezek ellentétes voltak dacára egymást erősítik, mert az ellentétek kiegyenlítése egyike a világrend törvényeinek. Ez ellentétek synthesisét az az eszmeerő viszi végbe, melyet Aristoteles *δικαιοσύνη διορθωτική* (justitia restitutiva), Fouillée pedig, szerinte még általánosabb fogalomkörrel, a kiegyenlítő igazságosság (justice réparative) nevével jelöl.

Az ideopolitikának is megvannak a maga központjai — épúgy, mint a geopolitikának — csakhogy azok nem a folyórendszerek és hegyláncolatok szerint helyezkednek el, hanem a kulturális eszme-energiák működése szerint. Az európai kulturvilág területén, amely nemcsak Európa földrajzi fogalmát öleli föl, hanem az összes világ-részekre kiterjed, három ilyen örök értékű kulturális központ létezik, melyek nélkül modern műveltségünket el sem képzelhetnők: Jeruzsálem, Athén és Róma.

Jeruzsálem, melyet a keresztény, zsidó és mohammedán szent városnak tekint, az arab világban ma is csak egyszerűen *El-Quds* (szent) a neve, mint a *κατ' ἐξοχήν* szent városé, a mi vallási világnézetünknek, a megtisztult Isteneszmének a gyökere és a Világmegváltó ténykedésének, tanításának fő színhelye, végre pedig halálának s az első keresztény község megalakulásának színtere, ahonnan a kereszténység szellemi hódító útjára indult.

Athén örök időkre az igaz kutatásának és a szép meglátásának az iskolája marad. Voltak ismereteik a keleti kulturnépeknek, és volt művészet Babylonban, Egiptomban sokkal régebben, mint Görögországban. De sehol és soha nem tűzték úgy ki célul az igaznak keresését, ami a bölcselkedés alapja, és a szépnek intuicióját, ami a művészet lelke, miként azt a görög szellem tette, melynek legszebb virága Athén iskolája.

Róma pedig az állami szervezkedés és a jogalkotás mintaképe lesz időtlen időkig. A római szellemet értem itt, nem a római birodalmat, ez utóbbi muló jelenség volt régi és új formájában, az előbbi a jog kodifikálásának kiapadhatatlan forrása, melyről XV. Benedek

is így nyilatkozik konstitúciójában: «Romanorum jus, insigne veteris sapientiae monumentum, quod ratio scripta est merito nuncupatum».

Ter Meulen holland tudós az ő érdekes munkájában a nemzetközi gondolat fejlődéséről Rómának, mint igazi kozmopolisnak világszerepéről joggal mondja, hogy Rómát sok évszázadon át a világ középpontjának tartották. A római birodalom idején és a pápaság virágzása korában az emberiség megszokta, hogy törvényeit Rómából kapja. A nemzeti állam felülkerekedésével a szent római birodalom megszűnt ugyan lenni és a pápa világi uralma sincs meg, de a régi eszme tovább élt az egyház kebelében és a szent város neve még ma is bizonyos varázserővel bír a katolikus egyházon kívül állókra is.¹

Ez a Róma tulajdonképpen a földrajzi fogalom fölött álló Róma, nem a régi római birodalom középpontja, nem az egyházi állam fővárosa, nem a modern Itália királyi székvárosa, hanem egy szellemi hatalom extraterritoriális székhelye, egy kozmopolis a szó legnemesebb értelmében, amelyről el lehet mondani a mai világhatalmasztrófa idejében azt, amit Romain Rolland egyik könyvének címlapjára írt: «*au dessus de la mêlée*».

Az ő Róma kodifikátori szelleme tovább működött az egyház által vezérelve a kánonjog kialakulásában, amely a barbárok törvényeit és vad erkölceit szelidebbé tette és a római jogba is keresztény szellemet öntött, s ezáltal a világi törvényhozásnak is még ma is értékes alapot szolgáltatott.

Hisz a középkor tartományi zsinatai oly egyszersmind világi vonatkozású intézmények voltak, melyekből — bár indirekt módon — a modern parlamentárizmus alakult ki, melyet azonban ez idő szerint alig mernék tökéletesebb fejlődési fokozatnak mondani.

Minden törvényben kell lennie valaminek a lex aeternából, az örök törvényből, az igazságosság kútfejéből, de nem hiányozhatik belőle az, amit az idő és a hely körülményei beléje diktálnak. S azért, míg a törvény lelkét képező alapelv abszolút értékű, addig ennek alkalmazása rendszerint relatív értékű. Nem tesz és nem akart sohasem kivételt tenni ez alól az egyházi törvénykezés sem.

A kánonjogi kodifikáció alapvető munkája, Gratian dekrétuma ezt a címet viseli: *Concordia discordantium canonum*. Egy ezredév

¹ Dr. Jacob ter Meulen, Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung. Haag, 1917. 19. l.

alatt az egyházi élet terén, az apostoli korszaktól kezdve, az üldöztetések, a constantini felszabadulás korszakán keresztül a népvándorlás barbárjaival való érintkezés, azoknak bevezetése az egyházba és a keresztény kultúrába, a modern államiság új kialakulása, az egyházi és világi hatalom limitrof területének elhatárolása számoltalan s a legkülönbözőbb természetű alkalmat szolgáltatott az egyházi törvényhozás megnyilatkozására.

Az ősi egyházi hagyomány szelleméből táplálkozó e megnyilatkozások és a legfőbb egyházkormányzati hatóságnak határozatai és döntvényei, melyek egy ezredév változatos körülményei között láttak napvilágot, első tekintetre chaotikus összevisszaság látszatát keltették, de az egységes szellem, mely mindannyiukat áthatja, megteremti köztük az összhangot.

Az egyházi törvényhozás további fejlődése a mi időnk számára megint szükségessé tett egy ilyen Concordiát a látszólagos ellentétek kiegyenlítésére és az egészen megváltozott viszonylatokba való beilleszkedésre.

A fölötte gondos és figyelmét mindenre kiterjesztő anyaszent-egyháznak (Providentissima mater Ecclesia) teljes és törhetetlen életéről tanúskodik a X. Pius pápa iniciatívájára megkezdett új kánoni kodifikáció, melyet XV. Benedek pápa mult évi pünkösdi konstitúciója hirdetett ki és ruházott fel apostoli tekintéllyel, s amely az idei pünkösdtől kezdve lesz kötelező erejűvé. A világ tehát megint Rómától nyert új törvénykönyvet, igaz, hogy csak tisztán egyházi ügyekre vonatkozót, de mégis nagyjelentőségű dolog az, hogy midőn a geopolitika nagyhatalmai a vezető hatalmi állás miatt egymással a legádázabb harcban vannak és ezzel azt hozták létre, amit Kjellén világválságnak (Weltkrise) nevez, addig a világ szellemi kozmopolisa szinte merésznek tartott lépéssel az egység új kapcsolatát teremti meg. Reméljük, hogy innen fakad majd a concordia discordantium gentium is.

Goethe a tudományok történetét egy hatalmas, nagy zenei fugával hasonlítja össze. Ki lehetne terjesztetni e hasonlatot az összes szellemi mozgalmakra, s főként az irodalomra. A népek hangjai csak egymásután jutnak érvényre, s midőn az egyik az alaptémát befejezte, akkor kezd bele a másik, de úgy, hogy hangjaik egy hatalmas, folyton mozgó és vibráló összhangba olvadnak egybe. Ez az összhang ma hatalmasan meg van zavarva, s ebben az időben, mely bizonyos nemzeti szeparatizmust hozott létre, szintén jól esik visszatekinteni történelmünk és irodalmunk egy kimagasló alakjára, akit két nemzet nagynak tart és tisztel, ki mint horvát

bán a horvát nemzet érdekeit a legnagyobb odaadással szolgálta és védte és akiről mégis el lehet mondani, hogy egész és szintiszta magyar volt.

Zrinyi Miklósnak, ki háromszáz évvel ezelőtt látta meg a nap világát, irodalmi érdemeit a leghivatottabb oldalról fogják ismergetni. Én csak e történelmi nagyságunknak nemzetközi jelentőségére akarok utalni. Teljesen igazat adunk ugyan a nagy nemzetközi jogász, Lammasch szavainak: «Die verschiedenen Wege, die die einzelnen Nationen, bisher jede selbständig gegangen sind, führten zu einem und demselben Ziele, zur Höherentwicklung der Menschheit. Und so wird es bleiben».¹ De a félreértéseket elkerülhetjük, az ellentéteket könnyebben kiegyenlíthetjük, a kölcsönös megértést előmozdithatjuk és nyelvi és faji különbségek mellett is egységes szellemet teremthetünk meg kis és nagy nemzetek közt, ha vannak olyan történelmi alakok, melyekre ketten is tisztelettel tekintenek.

A dalmát Subić családból származó Zrinyiek ugyan egyáltalán egyképen tagjai a két nemzetnek, de műveltség, jellem és politikai jelentőség tekintetében Zrinyi Miklós volt a legszebb virága ennek a harmonikus, népeket egybekapcsoló szellemnek, melyről a mai kornak nincs is tiszta fogalma. Ma egyfelől egy színtelen és jellemtelen kozmopolitizmussal találkozunk, mely az *ubi bene, ibi patria* elve szerint a nemzeti érzelmeket cserekereskedés tárgyává teszi, másfelől pedig egy rövidlátó, magát túlbecsülő s másokat lenéző és lekicsinyló chauvinizmus választja el a lelkeket és teszi lehetetlenné a testvéries megértést és közös kulturmunkát.

Mennyivel értéktelenebb és üresebb a mi modern mentalitásunk e tekintetben, azt egy a Zrinyiek földjéről származó magyar-horvát kulturembernek nemrégiben megjelent munkája számos példával illusztrálja.² Azt mondja Margitai József, a Julián-Egyesület nyug. és nagyérdemű tanügyi tanácsosa az ő gazdag élettapasztalatokat egybefoglaló munkájában egyik szerzetes barátjáról, ki bácskai bunyevác születésű volt, hogy azok közé az emberek közé tartozott, kiknek hazafiságában a magyarok és horvátok is kételkedtek. Mikor Magyarországon lelkészkedett, mert horvátul is jól tudott, horvát érzésűnek, mikor horvátországi zárdában volt alkalmazva, mert magyarul is tudott, magyarnak tartották. Emiatt elégszer volt kelle-

¹ Das Völkerrecht nach dem Kriege. (Publications de l'Institut Nobel Norvègien. Tome III.) 29. l.

² A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség. Irta Margitai József. Budapest.

metlensége Magyarországon is, Horvátországon is. Pedig Fabián barátunk csak az volt a bűne úgy a magyarok, mint a horvátok előtt, hogy össze tudta egyeztetni a magyar haza szeretetét a horvát haza szeretetével. Vajjon Zrinyi Miklósnak és a többi Zrinyieknek nem ez volna a sorsa, ha ma élnének?

S ha a nevezett könyvben egyik horvát chauvinista panasza-ként azt olvasom, hogy mi magyarok a horvátoktól mindent, még legnagyobb hazájukfiát is a magunk részére lefoglaljuk; a sziget-vári hőst, a költő Zrinyit, Zrinyi Pétert, Frangepánt, Zrinyi Ilonát s a többit mind magunkénak tartjuk, pedig azok szerinte származásukra, születésükre, nyelvükre és gondolkodásukra nézve szívvel-lélekkel horvátok voltak, ebben is csak a mai nemzeti mentalitás elfajulását kell látnom. Egyebekben öröndetes dolog, hogy Zrinyi Miklóst, a magyar irodalom egyik kiváló csillagát, horvát testvéreink mindannak dacára a magukénak is vallják. Ebben őket megrövidíteni nem akarjuk, s nagyon örülnénk, ha velünk együtt őt ők is ünnepeleik.

Azonban, midőn a nagy Zrinyinek alakja előttünk ma felelevenül, azt kívánjuk, hogy az ő és a hozzá hasonló szellemek legyenek összekötő kapcsolatai a geopolitikai egységben élő kisebb nemzeteknek, hogy azok egyszersmind ideopolitikai egységet is alkossanak, mert ez a feltétele fennmaradásuknak.

De hozzáteszem, nem csupán a kis nemzeteknek van szükségük e szellemi ideopolitikai kapcsolatra, mely egyszersmind az ethnikai kapcsolat fölött áll. A mai kor, úgy látszik, nem a világbirodalmak s a nemzeti egyediségeket megemésztő nagy ethnikai egységek korszaka. A panszlavizmus bálványa ledőlt és ki beszélhetne pangermanizmusról, midőn e hatalmas népfaj két fő képviselője, a német és angol a legádázabb harcban áll egymással. Korunk fő követelménye a nemzetek konfederációja, miként az már, ugyan ezidőszerint két ellenséges táborba csoportosítva, megtörtént.

De reméljük, hogy ez a jövő kialakulásának egy keserves lépcsőfoka. R. Kjellén az osztrák-magyar monarchiát a világállam kis mintaképének mondja; s úgy ennek, miként a nagy világállam nehéz problémáját megoldani, a nemzeti érzés és öntudatosság mellett az egymásrautaltság és összetartozás gondolatát megőrizni, a Zrinyiek szelleme tudja csak. Ugyane svéd tudós egy másik munkájában, mely a világháború problémáiról szól, azt véli, hogy ma is, miként háromszáz évvel ezelőtt, a világtörténelem a németiség feladatául tűzi ki, hogy egy keserűséggel és gyűlölködéssel teljes világban az

emberiség számára a türelmesség eszméjét megmentse, — akkor valósi téren, ma pedig nemzetiségi téren.¹

Ez csak némi kiegészítésre szorul. A nagy feladat teljesítésénél akkor is, és ma is, mi magyarok is ott voltunk és helyt álltunk. S a Zrinyi Miklós-féle nagy alakok, kik nemzetükhöz és vallásukhoz való hű ragaszkodásuk mellett mentesek voltak mindenféle türelmetlenségtől, sokban hozzájárultak ahhoz, hogy nemzeti kultúránkat s az európai kultúrát nem emészttette meg a gyűlölködés szelleme.

Zrinyi Miklósokra van szükségünk idehaza és van szükségünk egyebütt, hogy létrejöjjön a *Concordia discordantium gentium*.

¹ R. Kjellén, Die politischen Probleme des Weltkrieges. 7-te Aufl. 1918. 138. l.

II.

FŐTITKÁRI JELENTÉS.

Reiner János főtitkártól.

Tekintetes Akadémia! Tisztelt Ünnepi Ülés!

Nem kezdhethném meg méltóbban jelentésemet, mint a legbensőbb hála és tisztelet kifejezésével gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter úr és szellemben s gondolkodásban megértő munkatársai: Nagy János államtitkár és Radnai Rezső miniszteri tanácsos úr iránt.

E pillanatokban kapjuk az értesítést, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr «teljes méltánylásával azoknak a tudományos céloknak és a magyar nemzeti közművelődés érdekeit szolgáló munkásságnak, melyek állandó ápolására a Szent István Akadémia megalakult, a kezdet nehézségei által igényelt támogatásul a f. évre 20.000 korona rendkívüli államsegélyt utaltványozott, a jövőre nézve pedig állandó évi segélynek tárcája költségvetésébe való biztosítását tervbe vette».

Ebben a tényben Akadémiánk a jelentékeny anyagi segélyezésen és támogatáson kívül még többet, még nagyobb lát és köszön meg ezen alkalommal.

Látja benne a nemes, szép lelkű, a szellemi munkásságot magas szempontokból s reális valóságában megítélő, a tudományoknak és művészeteknek megértő, mert hozzájuk tartozó, munkájukban részes államférfiúnak elismerését és Akadémiánk feladatainak, törekvéseinek s munkásságának méltányló s előbbrevitelét s megerősítését óhajtó s támogató megnyilatkozását, amely Akadémiánk történetének, fejlődésének és megerősödésének részeseivé teszi azokat, akik ily hathatósan támogatják munkánkat.

S ez annál lelkesítőbb, mert igazolását adja a múlt évi jelentésben vallott hitemnek, «hogy Akadémiánk meg fogja találni azokat a mindenesetre nagy anyagi eszközöket, amelyeket ez a máris elismert munkásság, cél és feladat megkövetel».

De munkásságunk második éve — amelyről jelentést teszek — különben is megerősíti és igazolja az Akadémiánk hivatásába és jövőjébe vetett és ismételten hangoztatott hitünket.

Pedig ez az év a tudományos intézetek és egyesületek munkássága önkorlátozásának idejével esik össze, amelyben anyagi és fizikai okok és nehézségek parancsolták mindenfelé a működésnek szűkebb körökre szorítását.

Akadémiáinknak ez az éve pedig a fokozott működés eredményeit mutatja fel feladatok kitűzésében, törekvések s munkásság felkeltésében és dolgozatok publikálásában egyaránt.

Ebben az évben kezdi meg Akadémiánk kiadványainak közzétételét, amelyek sorában eddig megjelentek, — illetőleg legközelebb megjelennek az I. osztály felolvasásaiból: Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely Istvántól; A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. I. rész. A bibliai Jeruzsalem története. Pataky Arnoldtól; a II. osztály felolvasásaiból: A győri káptalan régi számadáskönyvei. Iványi Bélától; A királykoronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Király Jánostól; a III. osztály felolvasásaiból: Cervantes élete és művei. Kőrösi Albintól; a IV. osztály felolvasásaiból: Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrilltől; A görbék abszolút elmélete. Suták Józseftől s az Emlékbeszédek sorában: Emlékbeszéd Dudek János felett Mihályfi Ákostól.

Új tagjaink sietnek székfoglalóikkal igazolni az új erők munkásságába s feladataink iránti lelkesedésükbe vetett reményeinket s a régi tagok is sietnek most már kiegészíteni rendszeres munkásságunkat.

Ezen érdeklődés folytán különösen az emlékbeszédek megtartására oly mérvűek a bejelentések, hogy csak hosszabb idő múlva kerülhet sor az egyes jelentkezőkre.

Az általános tudományos munkásság fokozására Akadémiánk két nagyobb nyílt pályázattal tűzött tudományos feladatot.

Ezek egyike, a Giesswein Sándor-alapítványból tűzött díj, oly dolgozatokat kíván jutalmazni, amelyek a szociális problémák és reformok valamelyikét konstruktív irányban fejtegetik s elsősorban olyanok, amelyek a nemzetközi megértést előbbre viszik, a nemzetközi jogot fejlesztik s így a tartós béke lehetőségét előmozdítják.

Ezzel az alapító a lelkét régen foglalkoztató s betöltő, a mostani pillanatokban újra reálisabb követelésként jelentkező magas ideálok s emberi vágyak megvalósulásának megközelítését s előbbrevitelét kívánja szolgálni.

A másik pályázat tűzésével a Szent István Akadémia a legelső között van, amely a tudományban és lélekben nagy Maece-

nása és tagja szellemében kívánja szolgálni a Codex Juris Canonici széles körökre ható megismertetésének feladatát.

Szolgálni kívánja ezzel az életbevételét is ennek a modern törvényalkotásokhoz formában, anyagban és szellemben közeledni törekvő csodálatos, mert világraszóló codexnek, amelynek az iskolán s a jogalkalmazás fórumain kívül jogéletünkbe és tudományos munkánkba való ünneplő beiktatását kívánja végezni Akadémiánk mai ünnepi ülése.

Ehhez fog kapcsolódni az a 35—40 ívre tervezett munka is, amelyet Akadémiánk a Fraknói-alapítványból fog kiadni s amely anyagilag is jelentékeny feladatot képvisel.

Ezzel kapcsolatban említem fel itt, hogy az 1917-ik évben tette elnökünk 7500 koronás alapítványát, amelyből tűzött pályázatról már megemlékeztem s amely alapítványt, mint annak örök hálára kötelező példáját emelem ki, hogy elnökünk szellemi munkája mellett, s az őt foglalkoztató eszmék szolgálatában Akadémiánk hivatását ekként tanúsítja és erősíti.

Ezen alapítványon kívül dr. Horváth Győző püspök, kalocsai kanonoknak 1000 koronás alapítványáról, gr. Batthyány Vilmos nyitrai püspöknek lelkes hangú sorok kíséretében küldött 2000 korona adományáról és Steecz György kalocsai apátkanonoknak, a Szent István Akadémia rendes tagjának 1000 koronás adományáról számolhatok be, amely utóbbit tagtársunk, aki — fájdalom — sajnálatos okokból személyesen nem vehet részt munkásságunkban, Akadémiánkhoz való hozzátartozásának tanúságául küldött nekünk.

A hozzátartozásnak ezt az érzését és szép gondolatát itt is hangsúlyozom és kiemelem.

A hozzátartozásnak ez az érzése és gondolata kapcsol minket is a nagyobb körhöz, a tudósvilághoz, a szellem munkásaihoz, akiknek sorából egészítjük ki magunkat; a tudomány küzdőihez, a nemzeti s vallási eszmék képviselőihez, akikkel együtt munkáljuk a jelent és a jövőt, s akiknek érdemeiért és gyakran martýriumáért szenteljük meg a multat.

Akadémiánkat ekként kiegészítve, a betöltésre váró 2 tiszteleti és 13 rendes tagsági helyből betöltöttünk 1 tiszteleti és 10 rendes tagsági helyet; megválasztottuk tiszteleti tagnak a IV. osztályba: Lóczy Lajost, a M. Kir. Földtani Intézet igazgatóját, egyetemi cím és jelleges ny. rendes tanárt, a M. Tud. Akad. rendes tagját, geológus, geográfus és természettudományi író;

rendes tagoknak pedig: a II. osztályba:

Hóman Bálint egyetemi magántanárt s egyetemi könyvtárort, történészt;

a III. osztályba:

Horger Antal egyetemi magántanárt, nyelvészt;

Várdai Béla bpesti főgymn. tanárt, irodalomtörténeti és esztétikai író;

a IV. osztályba:

Gróh Gyulát, az állatorvosi főiskola ny. rendes tanárát, chemikust;

Leidenfrost Gyula székesfőv. tanárt, zoologust;

Szökefalvi Nagy Gyula kolozsvári női felső kereskedelmi iskolai igazgatót, kolozsvári egyetemi magántanárt, matematikust;

Papp Károly egyetemi tanárt, geologust;

Wodetzky József egyetemi magántanárt, csillagászt;

Marek Józsefet, az állatorvosi főiskola ny. rendes tanárát, az állatorvosi belgyógyászat művelőjét;

Hutya Ferencet, az állatorvosi főiskola ny. rendes tanárát és rektorát, egyetemi címz. ny. rk. tanárt, a M. Tud. Akad. lev. tagját, a járványtan és törv.-széki állatorvostan művelőjét.

Új tagtársainkat az előttünk álló nagy és várt nehezebb feladatoktól követelt munkakedv és munkaszeretet reményével s a legbensőbb s legszorosabb együvértartozás meleg érzésével és örömeivel köszöntjük.

És ugyanazon együvértartozás fájdalmával újítom meg emlékét meghalt társainknak.

Elvesztettük: Lörenthey Imrét, aki fáradhatlan buzgalmával, mélyreható kutató vizsgálataival értékes eredményeket ért el a geologia s főleg a paleonthologia terén; Sebők Imrét, aki szervező energiájával a nevelés terén maradandó intézményt létesített s az ethnografia és földrajz körében utazásaiban közvetlen uton és észleletek alapján tette és dolgozta fel tanulmányait; és elvesztettük Némethy Lajost, a nagy szorgalmú, főleg helytörténelmi kérdéseket feldolgozó, részletekbe elmélyedő historikust; Maszlaghy Ferencet, akinek irodalmi munkásságát utirajzok, művészettörténelmi dolgozatok és szépirodalmi munkálatok képezik; és Rézbányai Jánost, aki korábban főképen a művelődéstörténet terén folytatott szélesebb körű — habár önálló nagyobb eredményeket nem is termelő — munkásságot.

A szellem munkásaihoz, a nemzeti és vallási eszmék képviselőihez való együvértartozás érzésével ünnepeltük Akadémiánk III. osztályának 1917. évi december 7-iki ülésében Bartha József rendes tagnak előadásával Tompa Mihály születésének százados évfordulóját.

Így ünnepeljük ma Zrinyi a költő emlékezetét, mert a három századdal megelőző idők e szülöttét, a katonát, a költőt, az államférfiút, a buzgó, de türelmes katolikus s hű királypárti főurat vezető nemzeti érzések, Magyarország régi nagyságának visszaállítását célul tűzött nemzeti gondolatok örök kapcsokkal csatolják hozzánk s keltik fel a megértő és méltányoló hálás utódokban emlékezetét.¹

És az együvértartozás gondolata vezet, amikor visszatekintünk azokra, akik egy század előtt, 1818-ban születve, azokat az eszméket s törekvéseket — amelyek a mieinknek — szolgálták érzésben, tudományos munkával, vagy tudományos törekvéseknek és nagy céloknak előbbrevitelével s támogatásával.

Azonban jelen alkalommal — kisebb körre szorítkozva — az 1818-ik évnek szülöttei közül csak azoknak emlékezetét újítjuk fel, akik az Akadémiánk előzményét képező Szent-István-Társulatnak s részben annak Tudományos és Irodalmi Osztálya munkájának részesei voltak.

Mint ilyeneket említem fel gr. Cziráky Jánost és Mailáth Györgyöt, a lelkileg is rokon két jó barátot.

Gr. Cziráky János a Szent-István-Társulatnak, akkor még «Jó és olcsó könyvkiadó társulat»-nak 1848. június 5-iki első közgyűlésén megválasztott világi másodelnöke, mint ilyen haláláig vezető részese annak a fejlődésnek, amely egyes szakaszaiban komoly tudományos munkálkodást eredményezett és tudományos törekvéseket szolgált.²

Mailáth György a magyar konzervatívek egyik karakterisztikus s vezető alakja, aki résztvett az abszolutizmusból kivezető megoldásokat kereső kormányzati kísérletekben, majd a kiegyezés körül folyt nagy munkában; a Szent-István-Társulatnak rövid időn át elnöke, aki — Tóth Lőrinc megemlékezése szerint — itt «a tudomány és vallás harmoniáját megerősíteni igyekezett»; s aki mindenütt meleg érdeklődéssel támogatta az irodalmat és tudományt, amelyekhez tanulmányai és ismeretei sok és benső kötéllal kapcsolták.³

¹ L. Gróf Zrinyi Miklós válogatott munkái. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Négyesy László. Bpest, 1904. — Széchy Károly. Gróf Zrinyi Miklós 1620—1664. Magyar Történelmi Életrajzok. Bpest, 1896., 1898., 1900.

² Gr. Cziráky János szül. 1818. dec. 29-én Budán. — L. Edelmán Mihály. Cziráky-gyász 1884-ben. Szombathely, 1885. — Notter Antal. A Szent-István-Társulat története. Bpest, 1904.

³ Mailáth György szül. 1818. dec. 3-án Pozsonyban. — L. Mailáth György emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól. M. Tud. Akad. emlékbeszédei. 2. köt. Bpest,

Kerékgyártó Árpádot és Mátyás Flóriánt a Tudományos és Irodalmi Osztály volt tagjaiként említem fel.

Kerékgyártó Árpád munkásságának egy része, a Magyarország művelődésének történelmével foglalkozó, azzal a jelentőséggel bír, hogy úttörő s hogy mint első, kezdi meg annak tanítását a bpesti tudományegyetemen s ezzel az aziránti tudományos érdeklődés felkeltését s habár munkái általában nem állapítanak s alapoznak meg állandó tudományos eredményeket, korukban a kiadott kútfőknek és az irodalomnak felhasználását és szellemüket is tekintve, kétségtelen értéket képviselnek.¹

Mátyás Flórián a kútfők kiadása és feldolgozása —, úgy egyes tudományos részletkérdések megoldásával gazdagította a magyar történelmi irodalmat és tudományt, akinek jelentőségét jellemzi, hogy a «*Historiae Hungaricae fontes domestici*» kiadását Pauler Gyula «korszakot alkotónak» mondja s szerinte «Mátyás Flórián az Anonymus-kérdést is eldöntötte, még pedig úgy, amint az efféle kérdéseket egyáltalában eldönteni lehet».²

S végezetül a tudomány örök kötelességét teljesítve, idézem fel emlékeztét Semmelweis Ignácnak — aki szintén odatartozott a Szent-István-Társulathoz, mint annak válaszmányi tagja.³

Semmelweis emlékének felújításával kétségtelenül a tudomány küzdelmekben gazdag történetének egyik legfájdalmasabb martyriumát tárjuk fel, amely azonban eredményeiben a tudománynak és emberiségnek közkincsévé lett —, az orvosi gondolkodásnak az aetiologia felé menő átalakulását is előmozdító egyik legnagyobb és örök igazságát adta az emberiségnek s «az új korszak megteremtőinek: Pasteur, Lister s Kochnak»⁴ nevei mellé iktatta a korábban fellépő magyar tudósnak, Semmelweisnek nevét.

1884. Mailáth Györgyről. Tóth Lőrincről. A Kisfaludy-Társaság Évtárai. Új foly. 19. köt. Bpest, 1885. — L. még Kónyi Manó. Deák Ferenc beszédei; több helyen Wertheimer Ede. Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Bpest, 1910. I. köt.

¹ Kerékgyártó Árpád szül. 1818. jan. 19-én Jászberényben. — L. Kerékgyártó Alajos Árpád emlékezete. 1818–1902. Békefi Remig I. tagtól. M. Tud. Akad. Emlékbeszédei. Bpest, 1904. 19. köt.

² Mátyás Flórián szül. 1818. máj. 3-án Detrehemenben. — L. Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tagról. Békefi Remig I. tagtól. M. Tud. Akad. Emlékbeszédei. Bpest, 1908. 13. köt. — Pauler Gy. *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Ism. Századok. 1884. III. köt.; L. L. Szent László és Imre királyok végnapjai etc. Ism. Századok. 1900. 34. köt.

³ Semmelweis Ignác Fülöp szül. 1818. júl. 17-én Budán. — L. Alfred Hegar. Ignaz Philipp Semmelweis. Freiburg, 1882.; Franz Schürer von Waldheim. Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben u. Wirken. Wien u. Leipzig, 1905.; Sir William J. Sinclair. Semmelweis. His Life and his Doctrine. Manchester, 1909.

⁴ Pertik Ottó. In memoriam: Semmelweis. Bpest, 1911.

Az együvé tartozás büszke érzésével, a tudományos igazságok diadalába vetett hittel hajolunk meg az egy század előtt született nagy tudós hazánkfiának emléke előtt, Listernek azt a kijelentését idézve, hogy «Semmelweis nélkül az ő működése hiábavaló lett volna; Magyarország nagy fiának köszön az újabb sebészet a legtöbbet».¹

Mi pedig s az egész emberiség s minden tudományos törekvés és küzdelem köszöni Semmelweisnek a tudományos meggyőződés erejét, az igazságáért önmagát feláldozó emberszeretetet, a nagy embernek, az igaz tudósnak a maga relativ izoláltságában is a hivatalos és uralkodó felfogásokkal szemben a tudomány felismert igazságaiba vetett hitét s magának a tudománynak s a tudományos igazságoknak diadalát, amely a mi büszkeségünk, a mi erőnk s a mi munkánk biztositéka.

¹ Idézte Pertiknél i. d. s Schürer v. Waldheimnál i. m.

III.

ÚJ VATIKÁNI TÖRVÉNYTÁBLÁK.

Hanuy Ferenc rendes tagtól.

A köztársasági Róma és benne a forum Romanum a gallok betörésekor (Kr. e. 387—2. é.) nagy kincssel lett szegényebbé. A forumot tűzvész pusztította és odaveszett az ott, a rostrumoknál, a comitia centuriata határozatából Kr. e. 450. év után felállított *lex XII tabularum* tizenkét törvénytáblája, fons omnis publici privatique juris,¹ a római törvényjog legrégibb emléke. A pusztulás tragikuma abban van, hogy évszázadokkal később, *Cicero* korában is még, minden iskolás fiú el tudta mondani a tizenkét tábla szövegét, most pedig immár 400 éves fáradságos gyűjtés után is, csak hiányos töredékeiből ismerjük a köztársasági Rómának ezt az első törvénykönyvét.²

A pápai Rómának is voltak nevezetes törvénytáblái. Nem a pápai törvények és rendeletek hirdető tábláira gondolunk itt, amelyek a *vatikáni* és *lateráni* bazilikák kapuinál, valamint a *Campo di fiori* (Campus Florae) római vásártéren voltak felállítva, mígnem a szárd betörés óta (1870. szept. 20.) a *Palazzo della Cancelleria* csendes árkádfolyosóira vonultak vissza.³

A pápai Rómának korszakot kezdő törvénytáblái IX. *Gergely* «Collectio Decretalium» (1234. é.) és VIII. *Bonifác* «Liber Sextus Decretalium» (1298. é.) kódexei voltak, amelyekhez egy harmadik kódexként 1317. évben az avignoni pápai uralom alatt XXII. *János* pápa által kibocsátott «Constitutiones Clementis V.» (Clementinae) törvénygyűjtemény járult.⁴

Az említett pápák e törvénykönyveiket nem ércbe vésették és nem a profán világforgalom gócpontján állították fel örök emlékül, hanem hártyakódexbe foglalt inicialés kéziratban a szellemi élet és

¹ *Livius*, Ab Urbe cond. III. 34.

² *Theod. Kipp*, Geschichte der Quellen des röm. Rechts, III. kiad. (Leipzig 1909.) 39. és k. l.; *Helle K.*, A római jog forrásainak története. (Bpest 1909.) I. füz. 134. és k. l.

³ *R. Scherer*, Handbuch d. Kirchenrechtes, I. k. (Graz 1886.) 164. 1. 3. j.

⁴ *Fr. v. Schulte*, Die Geschichte d. Quellen u. Literatur des Canon. Rechts II. k. (Stuttgart 1877.), 7. és k., 34. és k., 45. és k. l.

a nemzetközi kultúra fórumaiba és fókusaiba, a legnevezetesebb egyetemekhez (IX. Gergely és VIII. Bonifác a párisi és bolognai, XXII. János a bolognai egyetemhez) küldötték át, ez egyetemekhez intézett bulláik kíséretében,¹ azzal a meghagyással, hogy az egyetemek a törvénykezésnél és a jogtanításnál («in iudiciis et in scholis») e gyűjteményekkel éljenek.

Hatszáz éves szünetelés után (1317—1917) 1917. évben ismét új — a szertartási jog kivételével — minden eddigi egyetemes törvényt hatályon kívül helyező törvénykönyvet kapott a kath. egyház a római pápa kezéből. Az új törvénykönyvet (*Codex Juris Canonici* Pii X. Pont. Max. iussu digestus Benedicti Papae XV. auctoritate promulgatus) XV. Benedek pápa 1917. évi május 27-én (Pünkösöd napján) kelt, a kath. egyház összes püspökeihez, a kath. egyetemek és szemináriumok tanáraihoz és hallgatóihoz intézett «Providentissima Mater Ecclesia» c. bullája kíséretében, az «Acta Apostolicae Sedis» pápai hivatalos folyóirat 1917. jún. 28-iki számában, kihirdette azzal a meghagyással, hogy az egy év múlva, 1918. évi Pünkösöd napján (1918. május 19.), hatályba lépő új törvénykönyvet a püspökök, a kath. egyetemek és szemináriumok híven őrizték meg és hajtják végre.

Az új törvénykönyv nemcsak a kodifikációt szolgálja és ebből folyólag az egyházban érvényes jogszabályokat öntötte egységes jogi törvény alakjába, hanem az egyházjog, az egyházi szervezet és fegyelem korszerű átalakítását és reformját is megvalósította.

Az alábbiakban a tudomány távlatából, a jog, az egyház és a kultúra eszméinek fényénél fogjuk közelebbről szemügyre venni a XV. Benedek pápa által kibocsátott kódexet.

I.

A jogbólselet, a tulajdonképeni jogtudomány házában a ház eddigi urai, az ancien régime emberei, a jogpozitivisták költözöknek.

K. Bergbohm nagy vértetű védelme és a régi és a modern természetjogászok ellen intézett ellenoffenzívája sem tudta a jogpozitívizmus frontját az összeomlástól megmenteni.² Hiába szelle-

¹ IX. Gergely az ő bulláját («Rex pacificus» 1234. szept. 5.) a bolognai egyetemhez, VIII. Bonifác («Sacrosanctae» 1298. márc. 3.) a bolognai és a párisi egyetemekhez, XXII. János pedig («Quoniam nulla» 1317. okt. 25.) a bolognai egyetemhez intézte. Lásd e bullák szövegét: a Corpus Juris Canonici-ban az egyes, fentidézett, gyűjtemények élén.

² K. Bergbohm, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, I. köt. (Leipzig, 1892.) 109—552. l.

meskedett azzal is, hogy a természetjog védelmezőit a horror vacui, a jogüres tér irtózata inspirálja.¹

A jogfogalom meghatározása, a jog és a kényszer viszonya, a tételes jog előtti jog kérdése, a természetjog újabb formulája, az egyházjog és nemzetközi jog önállóságának kérdése ismét napi aktualitássá lett.

Kant jogpozitivisták iskolájától a hegemoniát annak idején *Savigny*, *Puchta* és *Stahl* jogtörténeti iskolája ragadta el. Az újabb jogpozitivisták árdagálynak is reakciója támadt. Rájött a dér a legújabb kor jogpozitivisták terrorjára is. Ellenforradalmat indított ellene az utolsó két évtized alatt a helyesebb, a szabadabb, a lelket és jogot ölé paragrafustól és karhatalmi kényszertől mentes jog után sóvárgó jogbölcselők elszánt csapata: egy *L. Gumplovitz*, *G. Jellinek*, *R. Stamler*, *R. Loening*, *J. Kohler*, *E. Ehrlich* és mások.

A most mind több követőre találó *szabadjogi iskola* («frei-rechtliche Schule») elvi alapja szintén nem más, mint a jog szerves természetének, egységének és a tételes jog békói alól kívánatos felszabadulásának felismerése.²

Ebben az igazi, a helyes, a teljes, a szabad jogért folytatott küzdelemben nem a szavakon, nem a formulákon mulik a dolog. Keressük bár a tételes jog előtti jognak forrásait akár az ember természetében és Isten rendelésében (*Cathrein* és egyéb kath. jogbölcselők), akár a nép meggyőződésében (*Savigny*, *Puchta*, *Stahl*), akár a szokásban (*Gumplovitz*, *Jellinek*), akár a társadalmi eszményben, amely a «helyes» jogot diktálja (*Stammler*), akár az összhangzat-érzésben és jogöntudatban (*Loening*), akár kulturakövetelményben (*J. Kohler*), akár társadalmi követelményben (*E. Ehrlich*), mégis mindig ott tartunk, hogy van jog a tételes jogon kívül is, a jogi dogmatika nem maga a jogtudomány, a bíró és a közigazgatási tisztviselő hivatása nem merő jogi technika és joggyógyító receptírás, a jogbölcsélet nem csupán a tételes jog rendszerbe szedése és elméleti igazolása, a jogtörténet nem régi és új törvénygyártmányok bel- és külföldi statisztikája, a jogösszehasonlítás nem jogi mustragyűjtemények kiállítása.³

¹ U. o. 375., 395. l.

² *E. Ehrlich*, *Grundlegung der Sociologie des Rechtes* (München, 1913.) 14. és k. l.

³ V. ö.: *J. Kohler*, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, II. kiad. (Berlin, 1917.) 51–53. l. *E. Ehrlich*, i. m. 11., 130 és számos más helyen; *J. Kohler*, *Moderne Rechtsprobleme* (Leipzig, 1907.) 3. lap.; *R. Stammler*, *Wesen des Rechtes und der Rechtswissenschaft* (Die Kultur der Gegenwart II. Teil, VIII. Abh., II. Auflage, Leipzig–Berlin 1913.) 59. és k. l.

Ily levegőtisztító krízis lezajlása után jutott a jogászvilág szeme elé XV. *Benedek* pápa kánonkódexe.

Megjelenésének és kihirdetésének ténye egymagában is már megcáfolhatatlan bebizonyítása annak a tételnek, hogy van az államjogon kívül is jog, van önálló egyházjog is.

A római jus civile talaja még ma is televényföld. A Kr. e. 452. és 450. évben a comitia centuriata által két ízben kiküldött decemvir-eknek sikerült a római jus non scriptum-ot a XII táblás törvénybe foglalni.

X. *Pius* és XV. *Benedek* pápák is megtalálták az ő decemvireiket. Öt biboros és 42 (később 46) kánonista vett részt e munkában, de velük együtt a kath. egyház összes püspökei is írásbeli indítványaikkal és a kész szövegre tett észrevételeikkel.

Az ő feladatuk a decemvirek feladatánál is tágabb keretű volt. A világegyháznak nemcsak jus non scriptuma (νόμος ἄγραφος), hanem a 2000 év zománcát, archaikus nyelvét és szellemét mutató jus scriptuma (νόμος ἔγγραφος) is átvizsgálandó, kiselejtezendő és rendszerbe foglalandó volt.

Az apostolok rendeletei, szenátori vagy rabszolga sorsból származó ókori keresztény római pontifex maximusok decretalis-epistolái, afrikai, ázsiai és európai szentatyák canonica epistola-i, római és bizánci császárok constitutioi és bazilikái, ó-, középkori és újabb kori zsinatok kánonai, ál-Izidorok és Benedictus Leviták törvényköltései, sercegő lúdtollal vaskos kódexeket teleíró Gratianus Magister bölcs dictumai, a Tevere partjáról, Rómából, vagy a Rhone partjáról, a provence-i Avignonból az egész világot kormányzó Hildebrandok, Rolandok, Innocentiusok és a nagy kodifikáló és renaissance-pápák decretumai, extravagánsai és constitutioi: ez és még sok más egyéb volt úgy röptében felsorolva az eddigi egyházjog, tarka-barka összevisszaságban és mégis szerves kapcsolatban.

És most itt van előttünk az Ecclesia Catholica egységes új kódexe: 2414 lakonikus kánon és nyolc függelék-constitúció, az egész 510 negyedréti lapon, a római kuria tiszta latin, de épenséggel sem archaikus nyelvén. Tartalmában igen sok a régi, de formulázása, irálya túlnyomó részben új, csak itt-ott csendül ki egy-egy szó vagy mondat a felhasznált ősrégi szövegekből, a *Corpus Juris Canonici* canon-aiból, caput-jaiból, a *concilio di Trento* «de reformatione decretum»-aiból, de annál több X. *Pius*-nak messzehordó ágyúval sűrűn a világba röpített, a derült égből le-lecsapó motuproprióiból.

Sehol semmi nyoma sincs sem a kódexben, sem a kódex

kihirdetését elrendelő constitutióban annak, hogy ez az új törvénykönyv és a benne foglalt új jog állami receptióra, állami szankcióra szorul.

A kódex címe világosan beszél: «Codex Juris Canonici Pii P. M. iussu digestus, Benedicti Pp. XV. auctoritate promulgatus». Az új kódex a Vatikánban 1917. május 27-én került kihirdetésre és az egész földkerekségen már 1918. május 19-én életbe fog lépni.

Szegény jogpozitivisták, dörzsölhetik szemeiket!

Most retrospective töprenghetnek a rég megoldott problémán, hogy talán a régi kánonjog, a vén Corpus Juris Canonici, is nem azért birt jogerővel, többek közt Magyarországon is (decr. S. Steph. I., I. II. c. 2.), mert az államok azt területükön recipiálták, elismerték?

És az új kódex nemcsak új törvényt hirdet, új jogokat ad, új kötelezettségeket ró ki, hanem törvényt bont, jogokat és kötelezettségeket meg is szüntet. És ennek a törvénybontásnak és jogszüntetésnek is meg lesz a hatálya az egész földkerekségen, ha csak a törvényhozó pápa indokolt esetekben kivételt nem tesz egyes törvényekkel és engedély vagy kiváltság alakjában fenn nem tart némely territorialis jogokat.

Mindenféle személyes szerzett jogok, a multban a pápák által megadott engedélyek és kiváltságok, valamint a konkordátumokon nyugvó jogok, ha csak előbb meg nem szűntek, továbbra is hatályban maradnak. (3. 4. kán.)

Az új kódex hatályon kívül helyez minden egyetemes tételes jogot, mely kifejezetten vagy hallgatagon (explicite vel implicite) nincs felvéve a kódexbe. (6. kán. 6. p.) A régibb szertartási jog azonban hatályban marad, ha csak a kódex szertartási jogával nem ellenkezik. (U. o.)

Az új kódex hatályon kívül helyezi az összes a kódex-szel ellenkező partikularis tételes jogot is.

Az új kódex hatályban hagyja az egyetemes vagy partikuláris szokásjogot, ha a kódex jogszabályaival nem ellenkezik. A püspököket a kódex még arra is felhatalmazza, hogy a kódex-szel *ellenkező* szokásjogok közül is a már százéves vagy emberemlékezetet meghaladó és magában a kódexben nem kárhoztatott szokásjogokat továbbra is meghagyhassák. (5. kán.)

Az új kódex megszünteti a tilalmat, hogy a papok orvosi tanulmányokat nem folytathatnak, de pápai engedélyhez köti továbbra is azt, hogy a papok orvosi vagy sebészeti gyakorlatot folytathassanak. (129. kán. 139. kán. 2. §.) Az új kódex pápai engedély helyett püspöki engedélyhez köti a papok világi vagyongeze-

léssel járó állást vállaljanak, de továbbra is megtiltja a papoknak az üzérkedést és kereskedést, a világi joghatósággal vagy közigazgatási jogkörrel járó közhivatalok elvállalását pedig pápai engedéllyel teszi függővé. (139. k. 2. §., 142. kán.)

Az új kódex a püspökök belső lelki joghatóságát (*iurisdictio fori interni*) minden, az egyházmegye területén tartózkodó egyénre, szerzetesekre is kiterjeszti (874. kán.), de a *forum externum*-ban is kitágítja a püspökök joghatóságát a szerzetesek *exemptio*-jával szemben (512—533. 535. 616—22. kán., 831. k. 3. §. 927. k. 3. §.), a plébánosok közigazgatási úton történő áthelyezését és elmozdítását illetőleg (2147—67. k.); ez utóbbit illetőleg az elmozdító eljárásnál a püspököt csak 2—2 zsinati vizsgáló és a II. *forum* 2—2 *parochus consultor* meghallgatására kötelezi, míg eddig ők a «*Maxima cura*» *decretum* (1910. aug. 20.) szerint a püspökkel együtt szótöbbséggel döntöttek a plébános elmozdítása felett.

Az új kódex kegyuri jogot a jövőre nézve többé nem enged szerezni senkinek. (1450. kán.) Remélhető azonban, hogy az apostoli Szentszék Magyarországra nézve meg fogja engedni új kegyuraságok létrejöttét a jövőre nézve is, tekintettel a magyar kegyuraságból az egyházra áramló nagy előnyökre.

Az eddigi kegyurakat, ha kegyuri jogukhoz továbbra is ragaszkodnak, az új kódex is meghagyja lényegében érintetlenül maradó joguk birtokában. (1451—71. kán.)

Teremtő és romboló erő, jogalkotó és jogszünetítő hatalom és tekintély nyilatkozik meg az új kódexben.

Sehol sem *appellál* a kódex a nyers erőre, az állami karhatalomra, de azért nem hagy kétséget az iránt sem, hogy nem akar csupán *spiritualis* értékű kívánságok, tanácsok, parancsok és utasítások könyve maradni. Sőt épen ellenkezőleg, valóságos törvénykönyvként teljes hatályában kíván az új kódex nemcsak a templomban és a lelki *forum*-ban, hanem az egyház külső jogi *forum*-aiban és a társadalomban is érvényesülni, amikor jogi törvényeket diktál a kath. világnak Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában és Ausztráliában, amikor kötelező jogszabályokat ír elő, nemcsak biboros és infulás főpapoknak, világi papoknak és kámzsás szerzeteseknek, hanem koronás vagy korona nélküli kath. vallású államfőknek, világi hatalmasoknak és a polgári társadalom összes kath. vallású családainak és egyedeinek.

A kódex életbeléptetése perdöntő ítélet lesz az évtizedek óta folyó nagy vitában, van-e az állami tételes jogon kívül álló más valóságos jog, van-e önálló jog számba menő egyházjog?

A perdöntő ítélet előzményei, bizonyítási anyaga rendben van, a perdöntő ítélet tartalma nem lehet kétséges.

A perdöntő ítéletet nem is maga az érdekelt fél, a kath. egyház, hanem a tudomány, a társadalom és az élet fogja meghozni pár hónap vagy év alatt. Az ítéletet nyugodtan várhatjuk be. Az új kánon-kódex maga is latba esik az ítéletet kimondó bíróság serpenyőjében.

II.

Az újabb protestans theologiai és egyházjogi irodalomban széles mederben vitatott kérdés (*J. Niedner*)¹ az, nincs-e ellentétben az egyház lényegével a jog, elsősorban az államjog? és ezért nem követeli-e meg épen az egyház szellemi hivatása az államtól és annak karhatalmától való különválást? de tovább is menve, nincs-e ellentétben az egyház lényegével maga a belső egyházjog is, és azért nem kívánja-e az egyháznak, mint vallási közületnek természete azt, hogy az egyházban a vallásos élet és tevékenység az egyházjog kényszere alól is feloldassék és a jogi szervezést igénylő külső ügyek ne bizassanak-e külön e célra megalkotandó szervezetekre? (*Erich Förster*).²

A kérdésnek ily nagy arányokban folyó vitatására *R. Sohm*-nak 1892. évben megjelent «Kirchenrecht»-je³ adott alkalmat. *Sohm* e művében azt vitatja, hogy az ősegyház csakis charismatikus szervekkel bíró szellemi egyház volt úgy, mint *Luther* is az egyházat visszaállítani kívánta. Ez a szellemi egyház az őskereszténységnek naív fogalmi realizmusból még az I. század végén keletkezett tévedése folytán jogegyházzá vált, theokrátiává lett, isteni rendelésből származtatott jogi szervezettel, ius divinummal, amely ősi jogegyházból szükségképen fejlődött ki a kath. egyház. De *Sohm* szerint az ősegyháznak isteni rendelésű jogegyházzá való átalakulása megszüntetése volt a Krisztus által alapított szellemegyháznak.⁴ *Sohm* szerint a lutheránus egyház az első évtizedekben nem volt jogegyház, azonban még *Luther* életében, *Melanchton* befolyására, a refor-

¹ *J. Niedner*, Recht und Kirche (Festschrift für Rud. *Sohm*, München und Leipzig 1914.) 275—315. l., főleg 278. és 310. l.

² U. o. V. ö.: *W. Kahl*, Lehrsystem des Kirchenrechtes und der Kirchenpolitik, (Freib. i. B. 1894.), l. 67. és k. l.

³ *R. Sohm*, Kirchenrecht (Leipzig, 1892.) főleg 28. és k. 157. és k. l., 460. és k. l. 634. és k. l. Még áttekinthetőbb *Sohm* érvelése az ő «Kirchenrecht»-jének főkonklúzióit *A. Harnack*-kal szemben újból összefoglaló következő füzetében: *Wesen und Ursprung des Katholicismus* (Leipzig, 1909.) 335—390.

⁴ *Sohm*, Kirchenrecht I. 4

máció előtti alapokra tért vissza, a fejedelmi egyházfőhatóság alá helyezkedett és tisztán államjogi, tehát heteronom szervezetet kapott.¹ A lutheri egyház theologusai és jogászai által hirdetett episcopalis, majd a XVIII. század óta (*Thomasius*) territorialis rendszerek is csak a fejedelem-egyházfőségi szervezetnek voltak divatos megoldási kísérletei.

Ezzel szemben, *Sohm* szerint, a reformált egyház kezdetől fogva jogegyház, theokratia kívánt lenni és azért átvette a kath. egyház hagyatékából az egyházjogot, de azt demokratikus, kollégialis alapokra fektette.² A kollégialis rendszert a reformált egyházban a felvilágosultság kora óta a vallástestületi és egyesületi rendszer váltotta fel. És ebben a formájában a kollégialis rendszer a XIX. század óta meghonosodott a lutheri egyházban is. De épen így lett mindkét protestáns egyház tisztán világi szervezetté, mert a vallási testületeknek és egyesületeknek testületi, egyesületi, autonóm jogai mind az államjogból erednek.³ *Sohm* szerint manapság a protestantizmusban Krisztus egyháza csakis az egyes hitközségek vallási gyülekezeteiben él, de a protestáns egyetemes szervezet már nem egyház; az egyház lényegét a világi jogi szervezet megölte.⁴ *Sohm* végső konklúziója az ősegyháznak a kath. egyházzá való fejlődéséből és a protestáns egyházjognak a világi jogba való beleolvadásából az, hogy az egyházjog lényege ellentétben áll az egyház lényegével.⁵

Sohm ellen *W. Kahl*-on⁶ kívül *A. Harnack*⁷ szállott síkra és tagadásba vette *Sohm* főkövetkeztetését, hogy az egyházjog ellenkeznék az egyház lényegével és hogy az egyházjog legrégibb formája ellenkezett volna az ősegyház lényegével, bár ő is elismeri, hogy az egyházjog ellenkezik a Luther felfogása szerinti ősegyház lényegével.

Harnack szerint a keresztény ősegyháznak az egyetemes jellegű, szellemi célzatú charismatikus szervezeten kívül kezdetől fogva mindig volt helyi jellegű, jogi természetű szervezete is, egy

¹ U. o. : 460—634. l.

² U. o. : 673. és k. l. U. o. : 634—637. l.

³ U. o. : 679. és k. l.

⁴ U. o. : 699. l.

⁵ U. o. : 459—700. l.

⁶ *W. Kahl*, i. h.

⁷ *A. Harnack*, *Kirchliche Verfassung* (*Herzog—Hauck*, *Protest. Realencyklopädie*, XX. köt., 1908. é.), 508—46. l.; *U. a.* : *Kirche u. Staat bis zur Gründung der Staatskirche* (*Die Kultur der Gegenwart*, I. Theil. IV. 1.), 132—61. l.; *U. a.* : *Verfassung u. Recht d. alten Kirche* (1910.), 143—86. l. és több más helyen; *U. a.* *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, IV. kiad. (1909.) I. 338—9. l.

valóságos *ius divinum* az ősegyházban. Ily *ius divinum* természetűek voltak az ősegyházban: a pneumatophorok és főleg az apostolok isteni rendelésből származtatott jogai, egy isteni eredetű zsinati jog, az isteni eredetűnek tekintett természetjog stb. Harnack szerint tehát a keresztény ősegyház távolról sem volt merőben charismatikus közület, hanem már valóságos theokratia, jogegyház volt, az ószövetségi theokrátiának keresztény másolata. Harnack szerint azonban ebben a theokrátiában hiányoztak még a katolicizmus előfeltételei, ezek: az apostoli eredetre visszavezetett hagyomány, szentírás-kánon és monarchikus püspökség csak a II. és III. évszázad fordulata táján fejlődtek ki.

A kath. egyház kifejlődésére Harnack szerint az egyháznak a római imperiummal szemben elfoglalt helyzete volt döntő befolyással; nem tudván ugyanis ennek az egyház iránt ellenséges birodalomnak jogrendjébe beleilleszkedni, kénytelen volt önálló jogi szervezetet és jogrendet teremteni, teljesen párhuzamban az imperium szervezetével és jogrendjével. Így fejlődött ki Harnack szerint a római imperium ellenhatása alatt a II. században a monarchikus püspökség, majd később a további kiépítésben a metropoliai, végre a világ-imperiumi (primatialis) hierarchikus szervezet; ily okok indítják az egyházat már korán arra is, hogy a hívek magán életét is jogával szabályozza, sőt kánaonában még az állami törvényeket is megelőzze, erkölcsi és jogi mozgalmaival és intézményeivel (rab-szolgajog, házasságjog, szegénygondozás stb.¹).

*P. Leder*² a Harnack által felsorolt jogtörténeti adatokból arra a konkluzióra jut, hogy Harnack által az ősegyházban *ius divinum*-ként elismert jogi szervezetnek már kétségtelenül kath. jellege volt, mert már ebből a *ius divinumból* is, mint gyökérből, szükségszerűen kellett a katolicizmusnak kifejlődnie, amint azt Sohm, bár csak az első század végére nézve, szintén vitatta. *Leder* azért Sohm-mal szemben a kath. egyház némely alapelveinek Harnack által egész az ősegyház kezdetéig való visszavezetésében, annak a bizonyítékát látja, hogy a jelenlegi protestáns theologiai kutatás már elismeri az ősegyház katolikus voltát.

Leder e konkluzióját még azzal lehetne kiegészíteni, hogy *Luther*-nek az ősegyház láthatatlan és szellemi lényegéről való tanítását a protestáns theologia és egyházjog manapság már egyhangúan feladta és nem tette magáévá a *Luther* felfogását még egyedül

¹ A. Harnack, *Verfassung u. Recht*, 102—104. l.

² A. Leder, *Das Problem der Entstehung des Katholicismus* (*Zeitschrift d. Savigny-Stiftung*).

valló Sohmnek nagy egyház-, dogma- és jogtörténeti adathalmazal támogatott véleményét sem az ősegyház merőben charismatikus szervezetéről, amely pedig azonos Luther tanításával az egyháznak, az ősegyháznak is merően szellemi lényegéről.

Katholikus oldalról nem volt hallható számbavehető visszhang Sohm és Harnack vitájára. Pedig mi rólunk szolt az ének. És sok értékes érvet halmozott fel a vitában Sohm is, Harnack is az ősegyház katolikus jellege mellett.

Hiába igyekszik *Harnack* meggyengíteni a kath. egyháznak a maga szervezetének apostoli és isteni eredetébe vetett hitét, de épen így a protestáns egyháznak is a maga krisztusi alapításáról szóló tanítását is azzal, hogy sem a kath. egyház isteni szervezetének, sem a protestáns kollégiális egyházszervezetnek az apostoli és az apostoli kor utáni történet forrásaiban nincsen nyoma, hanem legfelebb az újszövetségi könyvek egyes helyein, főleg Máténál, amely helyeknek apostoli eredete, *Harnack* szerint, minden történeti kritikával ellenkezik.¹

Mi, katolikus theologusok, egyházjogászok, *Harnack*nek szentírási szövegtörténeti döntő bizonyítékokkal nem támogatott e túlmerész véleményével szemben is ragaszkodunk az újszövetségi szentíratoknak a kath. egyház ősi szervezetét igazoló klasszikus szövegeihez, így elsősorban a *Harnack* által (más helyen) későbbi betoldásnak bélyegzett Krisztus-logion-hoz: «Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam». (Máté, 16, 18.)²

Büszkeség tölt el minket kath. egyházjogászokat s a kath. egyház összes papjait és hiveit az új kánonkódex megjelenéséből és tartalmából merített tudat is, hogy a kath. egyház isteni eredetű, az ősegyházban is már kimutatható hierarchikus világszervezetének arányai az új kódexben szinte a végtelenségbe nőttek és minden más jogi szervezeten életkorra, földrajzi kiterjedésre, szellemi és lelki hatásra, erőre és hatályra nézve felülemelkednek.³

Reánk, kath. theologusokra és egyházjogászokra a Sohm—*Harnack*-féle vitának a kódex megjelenése pillanatában előálló jelentősége az, hogy a hierarchikus és primatialis gondolat és szervezet az új kódexben, evangéliumi és ősegyházi alapon, a földgömb

¹ A. *Harnack*, *Verfassung u. Recht*, 3. l.

² A. *Harnack*, *Lehrbuch d. Dogmengeschichte*, IV. kiad. I. köt. 89. l.

³ A legújabbkori kath. egyház jogának és szervezetének arányait csodálattal említi fel *Sohm* is (*Wesen u. Ursprung*, 379. l.) ily szavakkal: «Aus dieser anarchistischen charismatischen Organisation ist der mächtigste Rechtskörper hervorgewachsen, den die Geschichte gesehen hat, der Verfassungskörper der kath. Kirche».

összes világtájaira, kontinenseire és szigeteire kiterjeszkedő organikus továbbfejlesztést, kiépítést és belső erőnövekedést kapott.

De ennek dacára is mi kath. egyházjogászok nem látunk mindjárt rémképet, ha akár baráti, akár ellenféli oldalról reámutatnak arra a látszólagos antinomiára, amely a kath. egyházban az isteni és emberi elem közt, a kegyelem és a jog közt fennáll, és amely ellenkezés miatt némelyek az egyház és állam elválasztását és az egyházjog spiritualizálását (*U. Stutz*), sőt mások magában az egyházban is az egyházjognak a szellemi és lelki elem elől való háttérbe szorítását (*J. Niedner*) sürgetik.

A jog spiritualizálását hangoztató reformmozgalomnak a kath. egyházjog irodalmában is akadt visszhangja *W. v. Hörmann*¹ részéről, aki az általa, *U. Stutz* után, «*Vatikanisches Kirchenrecht*»-nek nevezett újabb (a XVIII. sz. végétől számított) kath. kánonjognak jellegét szintén úgy, mint már ő előtte *U. Stutz*,² a kánonjog extemporalizáltságában és spiritualizáltságában ismerte fel. Eszerint *Stutz* és *Hörmann* «*Vatikanisches Kirchenrecht*»-je a világi jog és világi karhatalom békóitól felszabadult egyházjogot jelentené, ami az egyházjog alakulásának és fejlődésének új teret nyitott, amely lényegileg azonos azzal a térrel, amelyre az egyház és állam elválasztása esik.

A kath. egyházjog ez újabb, *Stutz* és *Hörmann* által előtérbe hozott fejlődési irányának értelme és célzata nem az, hogy az egyház az államtól az egész vonalon elváljon, hanem az, hogy az egyház a maga egyházjogát a maga erejével és tekintélyével emelje érvényre.

Az új kódexben sem hiányoznak, mint látni fogjuk, a nyomai az ily értelemben vett spiritualizált egyházjog előtérbe kerülésének.

A további reformeszmé, az egyház és egyházjog különválasztásának eszméje, amelyre a protestáns egyházakat illetően *Sohm* vezette *Niedner*-t,³ a kath. egyházra nézve csak úgy volna formulázható: nem kellene-e a kath. egyházban is gátat vetni az egyházjog túltengésének a szellem, a lélek felett? és nem lehetne-e a jog formalizmusával szemben a szellem szabadságát és az önkéntes elhatározást részesíteni az eddiginél nagyobb előnyben?

Az új kódex — lehet, hogy a kodifikátorok tudatos szándéka

¹ *W. v. Hörmann*, Zur Würdigung des vatik. Kirchenrechtes (Innsbruck, 1917.) 6. és k. l.

² *U. Stutz*, Kirchenrecht, I. kiad. Holtzendorff, Encycl. d. R. w. 1904. II. k. 875. l.; *U. a. Kirchenrecht*, II. kiad. *U. a. Encycl.* V. köt.) 358. l.

³ *Niedner*, i. m. 278. l.

nélkül — ezt a merész reformeszmét — mint azonnal részletesen is reámutatni fogunk — némely helyen szintén érvényre emelni látszik.

Lássuk már most az ősegyház kath. felfogásának és a kapcsolatos egyházi reformeszmék reflex-képeit magában a kódexben.

A/ 1. Megcáfolhatatlan történeti igazság az, hogy Európa népeit és nemzeteit az állami életre a kath. egyház nevelte és vezette. A középkor felfogása szerint, a bizanci császáron és a pápa által szellemített alakban visszaállított nyugatrómai szent imperiumon kívül, csakis a kath. egyház és elsősorban a kath. egyház és feje, a római pápa, voltak a nemzetközi társadalom egyedei, a mai nemzetközi jog értelmében vett nemzetközi személyek (*personne internationale, personne du droit international*).¹

És ime előttünk áll a jogfejlődésnek sajátoszerű elfajulása, hogy a mai nemzetközi jog, mely pedig maga is jórészen az egyház szülötte, a nemzetközi személyek sorából kirekeszti a kath. egyházat, a nemzetközi társadalom elsőszülött polgárát, kihez képest a legrégibb európai kath. állam is, a kevély Sicamber által alapított frank állam, csak «*filia primogenita Ecclesiae*» kívánt lenni. Manapság a nemzetközi jog a nemzetközi társadalom szalonjába befogadja a legújabb parvenü-államot is, a nomádlétról kulturéltre most ébredező ukrán, finn vagy észt államot is, de nem számítja e társadalom tagjai közé a kath. egyházat és annak fejét a római pápát és nem is ad néki sem széket, sem szavat e társadalom fogadó napjain, ülésein, kongresszusain.

A nemzetközi jogírók nagy kórusában, *De Olivart, P. Fiore, Corsi* és *Chrétien* voltak az utolsók, akik műveikben még vallották a kath. egyháznak nemzetközi jogszemélyiségét. Utánuk *Fauchille* (1901) már csak azt meri hangoztatni, hogy, bár a kath. egyház nem tekinthető is nemzetközi személynek, a római pápa, mint a kath. egyház feje, a nemzetközi jog gyakorlata és az 1871. máj 13-iki olasz garanciatörvény által biztosított államon kívüli állása miatt nemzetközi személy.¹

Fauchille közvetítő álláspontja elszigetelten maradt. A mai nemzetközi jog korifeusai, élükön *Fr. v. Liszt*-tel, csakis az államokat tekintik nemzetközi személyeknek² és így következetesen megtagadják a nemzetközi személyiségi jogokat úgy a kath. egy-

¹ *Bonfils-Fauchille, Manuel de droit international*, III. kiad. (Paris, 1901.) 79—80. l.

² *Fr. v. Liszt, Das Völkerrecht*, X. kiad. (Berlin, 1915.) 65. l.

háztól, mint a római pápától, bár kifejezetten (*H. Geffken*¹) vagy burkoltan elismerik azt, hogy a római pápának az 1870. év óta kifejlődött helyzetében államon kívüli jogállása van.

A kódex macedoniai Alexandrosra valló biztossággal vágja ketté a nemzetközi jognak ezt a gordioni csomóját, amikor 100. kánonában isteni jogon megállapítja és Urbi-Orbi kihirdeti a kath. egyház és az apostoli Szentszék jogszemélyiségét intra et extra muros:

«*Catholica Ecclesia et Apostolica Sedes moralis personae rationem habent ex ipsa ordinatione divina*».

A Caesarea mellett elmondott hirneves Krisztus-logion «*Tu es Petrus*» nyitánya és «*non praevalerunt*» refrainje csengenek ki nagy crescendó-ban e kánon szavaiból.

2. A kath. egyház primatialis szervezetét az új kánon-kódex a vatikáni zsinat decretumánál² is és a római kuria reformját ezelőtt 10 évvel megvalósító «*Sapienti consilio*» (X. Pius, 1908. jún. 29.) bullánál is hatásosabban domborítja ki.

A kath. egyház főkormányzója és uralkodója, a római pápa, Szent Péternek, az apostolfejedelemnek, utódja. (218. kán.) Az uralkodásban és kormányzásban tanácsadói a kardinálisok. Kiváltságaik gyarapodtak, de számuk a régi marad: 6 püspök-bibornok, 50 áldozár-bibornok, 14 szerpap-bibornok, de ez utóbbiak ezentúl mindig áldozópapok. (230—41. kán.)

A pápa megválasztásába ezentúl a világi hatalom többé bele nem avatkozhatik. Az ú. n. veto-jog kihalásra van kárhozthatva. A jövő pápának különösen fentartott kiközösítés terhe alatt tiltja meg a kódex épen úgy, mint már 1904-ben X. Pius pápa is («*Commissum nobis*» constit. 1904. jan. 20.) azt, hogy a bibornokok és más konklávé-tagok veto-megbizást elfogadjanak vagy veto-bejelentést tegyenek vagy hogy a világi hatóságok bármily módon a pápaválasztásba beleavatkozzanak. (Codex II. sz. függeléke.)

A kath. egyház felett a középponti kormányzói és végrehajtó hatalom gyakorlása a római Congregatio-k és Officium-ok kezében van. A Congregatio Consistorialis a végleg rendezett hierarchiával bíró területek püspökei és egyházmegyéi felett, a Propaganda-Congregatio a missio-területek és még nem végleg rendezett hierarchiával bíró területek felett, a most felállított Congregatio Orien-

¹ *H. Geffken*, Das europ. Völkerrecht der Gegenwart, VIII. kiad. (Berlin, 1888.) 96. l.

² IX. Pius «*Pastor aeternus*» constitutio-jának (De Ecclesia Christi, 1870. úl. 18.) cap. 3.

talis az egész világban szétszórt egyesült keleti rítusúak felett az ő összes ügyekben (a házasságjogot kivéve) gyakorolják a pápa nevében a kormányzó hatalmat; az *Officium-Congregatio* (régebben *Congregatio Inquisitionis* volt a neve) az egész világban és a keleti rítusúak felett is a hit és erkölcs és a könyvcenzura ügyeiben, a *Congregatio Rituum* az egész világban a liturgiai cerimoniák dolgában, a *Congregatio Sacramentalis* a rendezett hierarchia területein a liturgiajogi dolgokban, (sőt házasságjogi dolgokban missio-területeken is), a *Congregatio Concilii* a rendezett hierarchia területein az alsóbb papság és a hívő nép ügyeiben, a «*Congregatio de Seminariis et studiorum Universitatibus*» ugyanott a papnöveldék és kath. főiskolák felett, a «*Congregatio pro Negotiis Ecclesiae Extraordinariis*» és a *Secretaria Status*, mint külügyi *Congregatio* és mint központi külügyi hivatal, az egyház összes külügyi felett (246—263. kán.) gyakorolják a pápa nevében a végrehajtó hatalmat.

A pápai hatalom részesei a perifériákon: a pápai rendes követei: nuntiusok, internuntiusok és delegátusok, ez utóbbiak diplomáciai jelleg nélkül (265—70. kán.), a pátriárkák, primások és metropoliták (271—80. kán.), az apostoli vikáriusok és prefektusok, ez utóbbiak most már mindig apostoli protonotariusi (*de numero participantium*) rangra emelten (293—311. kán.), a szerzetfőnökök és kisebb prelátusok (314—28. kán.)

3. A püspöki hatalom részesei: a püspök, a püspöki kuria és a zsinati bírák testülete, élükön a püspöki ált. helynökkel (363—90. kán. 1574. k.) a káptalanok és azok kanonokjai (391—422. kán.), székesüresedés esetében a káptalani helynökök (431—444. kán.), továbbá az egyházmegye periferiáin a kerületi esperesek (új nevük: *vicarius foraneus* 445—50. kán.), a plébánosok (451—70. kán.), segédlelkészek (új nevük: *vicarius paroecialis*) és templom-elöljárók (471—86. kán.)

A püspöki hatalmat kiterjeszti és erőteljesebbé teszi a kódex a szerzetesekkel szemben (492—537. kán., 616—20. kán.), a bűnbocsátó hatalom (874—77. kán.), az ígéhirdetés (1337—48. kán.), az egyházi vagyonkezelés (1518—28. kán.), a plébánosok elmozdítása és áthelyezése (2147—61. kán.) dolgában.

Az öskereszténységnek a klérusról és sacerdotiumról vallott felfogása csorbitás nélkül helyet foglal az új kódexben. A papi kiváltságokat is, kivéve a papok adómentességét, fentartja a kódex; a kódex szerint ma is tehát a papok személyükre szentek és sértetlenek, bírósági ügyeikre kiváltságos egyházi bíróságuk van, a közéletben mentesek a katonai és polgári közszolgálat alól, és jövedelemzárlat esetén is joguk van tisztességes ellátáshoz. (119—122. kán.)

B/ A kódex a jog kodifikálásánál számolt az egyház és állam közt fennálló, jelenleg mind túlnyomóbbá váló újabb jogviszonnyal. E jogviszony az államok egy tekintélyes csoportjában ma már az egyház és állam elválasztásának elve szerint igazodik. Bár az egyház és az egyházjogi doktrína elvileg ma is ellenzi, sőt kárhoztatja az egyház és állam elválasztását, a kódex mégis az államot már nem tekinti a «civitas Dei» külső jogterületének. A kódexben sehol sincsen utalás a «civitas Dei» eszméjéből folyó, régi szerves kapcsolatra az egyház és az állam között. Az egyház és az állam viszonyáról sincs szó a kódexben. A «potestas directa vel indirecta in temporalia» sincs felemlítve. Egyházi intézkedések, egyházi bírósági ítéletek és büntetések végrehajtásánál sehol sem reflektál a kódex joga az állami jogsegélyre. (2156—2161., 1917—24. kán.)

Erre az új rendszerre való előkészülés, berendezkedés volt bizonyára, a már említett ősi okon kívül, a modern indító oka annak, hogy a kódex kormányzati és bírói hierarchiája teljesebbé lett, hatásköre kibővült, rendelkezési joga pedig sok pontban, még vagyoni dolgokban is, önállósult.

Feltűnő példái a kódex egyházvagyoni törvényhozásának önállóságára: a kegyes alapítványi jognak a világi jogra való minden tekintet nélkül való szabályozása (1544—51. kán.), az elévülésre vonatkozó állami magánjogi szabályoknak, az elévülési határidőnek is (1508—1522. kán.) részletes és terjedelmes kiegészítése (100 év a pápai javakra, 30 év az egyházi javakra, míg a világi javak elévülése a világi jogban előírt elévülési idő szerint igazodik), a szerződési jognak szerves kidolgozása és a szerződésekre vonatkozó államjognak csakis a kódex jogszabályainak keretén belül való elfogadása. (1529—42. kán.)

Látható ebből, hogy az egyház és az állam elválasztása ugyan az egyházjog spiritualizálásával jár, de csak immanens értelemben, t. i. hogy az állami jogsegélytől, a karhatalomtól megfosztott egyház a maga jogát a saját tekintélyére és a rendelkezése alatt álló lelki motívumokra alapítja, azonban ez a spiritualizálás nem jelenti az egyháznak csakis spirituális jogterületre, vagy mint mondani szokás, a sekrestyébe való visszavonulását, sőt ellenkezőleg éppen a separatio megköveteli azt, hogy az eddig a «civitas Dei» állam által gondozott világi vonatkozású egyházi ügyek az állami törvényhozástól független szabályozást nyerjenek, hogy az egyháznak a maga hatáskörében érvényesíthető ily ügyek elintézésénél konformis jogszabályok álljanak mindig rendelkezésre.

Igy felfogva a magyar katolikus autonomia szervezése, a jövőt,

talán még a távol jövőt illetően, azért is fontos, mert alkalmas előkészülés és berendezkedés a bármikor reánk zúdulható separatio-ra.

A jog spiritualizálását szolgálják a kódexben sűrűen előforduló «lex perfecta»-k, a jogfosztó vagy hatálytalanító erővel ruházott jogszabályok.

Jogfosztó törvények: A házasságot kötő vagy papi ruhát intés dacára sem viselő vagy önként katonai szolgálatot vállaló kisebb rendű papok ipso iure megszűnnek papok lenni. (132., 136., 141. kán.) A papok ipso iure elvesztik hivatalaikat és javadalmaikat, ha a 188. kánonban elősorolt 8 eset közül bármelyik beáll stb.

Hatálytalanító törvények: Képtelenek egyházi hivatalt és javadalmat elnyerni: a kiközösítettek, kitiltottak és felfüggesztettek (2205, 2275, 2283. kán.), a jogi becstelenséggel sújtottak. (2294. kán.) A püspöki felszentelést 6 hónap alatt fel nem vevő püspök a püspökségtől ipso iure meg van fosztva. (2398. kán.) A nem saját alattvalóját kisebb rendű pappá felszentelő szerzetes apát által feladott kisebb rend felvétele ipso iure érvénytelen. (964. kán. 1. p.) A szerzetben letett bármely fogadalom folytán a fogadalom letételétől számított egy év múlva megüresedik a fogadalomtevő által birt plébánia, 3 év múlva pedig az ő mindenféle más javadalma, míg nem javadalomjellegű egyházi hivatalai már a fogadalomtétel napján üresednek meg. (188, 584. kán.)

Az alanyi jog tartalmi spiritualizálása is észlelhető a kódexben. Így például a kódex jogában az egyházi hivatalok, teljesen eltekintve a javadalmazástól, külön és egységes, a javadalmi természetű hivatalokra is kiterjeszkedő, szabályozást kapnak (147—195. kán.), míg az egyházi javadalmak joga, mint kivételes és átmeneti kategória háttérbe kerül. (1409—88. kán.)

C/ A jog nélküli egyház és a jog kényszerétől mentes egyházi tevékenység és élet rendszerének szolgálatában áll a világiak és papok jogi kötelezettségeinek tekintélyes mérvű kevesbbitése, megkönnyítése, az önkéntes elhatározásra és egyéni buzgóságra való ösztönzés. Így a papok élete, a «vita et honestas clericorum» a régibb szigorú tilalmak alól a kódex jogában némi részben felszabadul. (124—44. kán.) E pont körül a szigorításra, az önkéntes elhatározásnak jogi kötelezettséggel való felcserélésére csakis egy, a szellemi megtisztulást és lélek erkölcsi szabadságát illetőleg igen fontos kivétel van: az áldozópapok legalább három évenként kötelesek valamely egyházi intézetben vagy szerzetházban lelkigyakorlatokat végezni. (126. kán.)

A jogi kényszert elejti a kódex a hit és tudomány ellenőrzése körül, amikor az antimodernista esküre és a modernismus miatt való aggodalomból a papnevelőintézetek növendékeinek olvasmányaira nézve X. Pius pápa által a «S. Antistitum» m. proprio-ban foglalt rendelkezésekről már említést nem tesz (1406. kán.), továbbá a mikor az érvényes módon (a két jegyes által és a plébános vagy két tanú által aláírt írással) kötött eljegyzés alapján sem ad a házasság kikényszerítésére kereseti jogot az eljegyzéshez még ragaszkodó másik jegyesnek. (1017. §. 3.)

Egyházjogi békákat távolít el a kódex akkor is, amikor az egyházi temetés tilalmait kevesbbíti és megkönnyíti (1240. kán.), a «domicilium dioecesanum» bevezetése által a plébániai köteléket megglazítja (92. kán.), az ünnepek és böjtök számát leszállítja (1247—54. kán.), az egész eljegyzési jogot, kivéve az eljegyzés kötési formáját, eltörli (1017. kán.), a házassági akadályokat kevesbbíti. (1058—80. kán.)

Az Isten Fia, Krisztus, által alapított és isteni joggal felruházott, az egész emberi nem lelki vezetésére felhatalmazott egyház azonban sohasem válhatik jognélküli, merőben charizmatikus egyházzá.

Nemcsak azért, mert kezdetben sem volt ilyen. Ezt Harnack, Sohm-mal szemben, kétségtelenül beigazolta.

De azért sem, mert egyházjog nélkül az egyház nem is felelhet meg isteni küldetésének.

A szorosan vett isteni jogot (*ius divinum*) illetőleg ez szembezőkö. Az egyházi szervezetnek és egyházi kormányzatnak — beleértve a liturgia-szolgálatot is — és az egyházi fegyelemnek Krisztus által hozott alapelvei, mint a Krisztus által alapított jogegyház alapelvei, alaptörvényei sohasem kapcsolhatók ki a jogból és nem utalhatók át az erkölcs vagy charisma kizárólagos terére. Ezek az alaptörvények az egyházban örökös kötelező erővel birnak, nemcsak in foro poli, hanem in foro fori, tehát a jogi fórumban is. A tételes isteni törvények elsősorban jogi törvények, az isteni törvényhozó által kihirdetett törvények és csakis mert ilyenek, járhatnak erkölcsi kötelezettséggel is.

Nem sokkal másképen áll ez a kath. egyházjognak egyházi, emberi törvényalkotásból (tételes jog, szokásjog) eredő iogszabályainál sem.

Igaz, hogy ezeknek a szorosan vett egyházi jogszabályoknak egyike sem megváltozhatatlan. Fent láttuk, az új kódex részben vagy egészben fel is oldotta az egyházi élet egyes területeit a jog-

szabályok kényszere alól. Ezért el kell utasítanunk *Sohm*-nak¹ és *Harnack*-nak² azt a felfogását, mintha a kath. egyház vezető elve a hagyomány és a jog elistenítése volna. (Vergöttlichung des Kirchenrechts, göttliches Kirchenrecht.) A vatikáni zsinat jelentőségét *Harnack* és *Hoensbroech* éppen ebben látják.³ A valóság mégis az, hogy az egyház az emberi jogalkotásból eredő egyházjogot sohasem isteníti el. Talán ragaszkodik hozzá és felmentést alóla nehezen vagy egyáltalában nem ad (pl. az áldozópapok coelibátusa alól), de dogmának, isteni jognak nem tartja. Isteni jog csakis az az egyházban, ami a hit forrásaiból (szentírás és hagyomány), mint isteni eredetű, beigazolható.

Másrészt az is bizonyos, hogy az egyház az egyházjogi törvényhozás feladásával, az emberi eredetű jog fejlesztésének szüneteltetésével elvesztené kapcsolatát a hívek lelkiismeretével, erkölcsi életével.

Erkölcsi cselekvőségünk ugyanis egyrészt igazodik a természeti erkölcsi törvényhez, a *lex aeterna*-hoz, amely nem más, mint az ember eszes természetében és az emberi társadalom természetében (individualis és socialis ethika) gyökerező cselekvés elve. De az ember erkölcsi cselekvősége a *lex humana*-hoz is, a *civitas* és *ecclesia* jogához is igazodik. A jogi törvényhozó, úgy a világi, mint az egyházi, a lelkiismeretet is megkötheti törvényeivel, sőt csakis ilyen törvényekkel érhet célt akkor és azokon a jogterületeken, amikor és ahol belső ethikai kötelezettség, *iustitia legalis* alatt kötelező törvényeket akar hozni vagy *obedientia* alatt kötelező rendelkezéseket akar tenni.

A világi és az egyházi törvényhozó közt e pontban csakis az a különbség, hogy a világi törvényhozó belső érzületet és lelki aktusokat nem parancsolhat, nem szabályozhat, míg az egyháznak charismatikus mandátumánál fogva erre is van hatalma, jogi törvényei útján is, bár e belső aktusokat jogi téren nem ellenőrizheti. Itt már az egyházra is áll: «*De internis non iudicat praetor*».

Az egyház törvényei tehát csak úgy, mint az állam törvényei, nemcsak a jogszerűségnek és törvényszerűségnek, a legalizmusnak biztosítékai, hanem az erkölcsi világrend kiegészítései, az erkölcsi cselekvőségnek is, a moralizmusnak is szabályai.

Ebből a perspektívából kell megítélni az egyháznak a kódex-

¹ *Sohm*, Wesen und Ursprung des Kath. 346–54. 1.

² *A. Harnack*, Dogmengeschichte, IV. kiad. I. 338–9., Verfassung und Recht, 159. és k. 1. 175. 1.

³ *A. Harnack*, id. m. III. köt. 761 1.

ben is látszólag merőben szellemi, vallási és charismatikus területen gyakorolt törvényhozását is.

A szertartásjognak az új kódexben való nagy térfoglalása is így értékelendő. Az egyház a liturgia-szolgálat tényét, előfeltételeit és jogi formákká kialakult egyes szertartásait az erkölcsi kötelezettség biztosítékával kívánja felruházni és azért ezeket kiemelni kénytelen a rituelék rubrikáinak soraiból és törvénykönyvébe iktatni, meghagyva továbbra is rubrikáknak, cerimonialis útmutatásoknak a szertartás merőben formai, diszitó és szimbolizáló elemeit.

III.

A jogbölcséletben úgy, mint az államjogban mindinkább előtérbe lép a jog kulturális jelentőségének felismerése.¹

A jog maga is kétségkívül *kultúraérték*.² Birodalma, amelyhez tartozik, nem a materiális, hanem az immateriális, a szellemi kultúra, ahová kivüle még a tudomány, a művészet, az erkölcs, a jog és vallás tartoznak, mint mindmegannyi, az emberi nemre nézve fontos kultúraértékek és kulturaterületek. Ez elsődleges kultúraértékek terjesztésének eszközeiként ugyanide sorozandók az iskola, az irodalom, a sajtó és mindenféle más eszme-, érzelem- és mozgalomterjesztő intézmények.

De másrészt a jog nemcsak kultúraérték, hanem a kultúra fentartó, fejlesztő és terjesztő *tényezőinek* is egyike, csak úgy mint a vallás, amely maga is kultúraérték, de cselekvő kulturatényező is.

És ebben nincsen semmi ellenmondás. Mert ha van tudományos ismeret a tudományról és vallásos érzület a vallásról, nincs ellenmondás abban sem, hogy a jog a kulturának tárgya is, de fentartója, fejlesztője, terjesztője is. A látszólagos ellenmondást teljesen eloszlatja az, hogy a kultúra aktív tényezői közé nem is közvetlenül a tárgyi jog, a jogszabály, a jogrendszer, hanem a jogi közület, az állam és az egyház tartoznak, amelyek tételes törvényhozással és kormányzattal szolgálják a kulturát.

Ezzel el is érkeztünk ahhoz a ponthoz, ahová a kath. egyház-jog és kultúra viszonya belékapcsolódik.

¹ J. Kohler, Lehrbuch d. Rechtsphilosophie II. kiad. 1917., 11. és k., 231. és k. 347 és k. l. — U. a. Recht u. Persönlichkeit in der Kultur der Gegenwart (1914.) 12. és k. l., 30, 40, 173, 212. és k. 251 és k. l. — U. a.: Moderne Rechtsprobleme (1907.) 12. és k., 1. — E. Bernatzik, Verwaltungsrecht (Die Kultur der Gegenwart Th. II. Abth. VIII., II. kiad. (1913.) 432—62. l. — V. ö. W. Wundt, Elemente der Völkerpsychologie (1912.) 470—502. l.

² E. Bernatzik, i. m. 434. l. — Nem teljes a szellemi kultúra területeinek felsorolása: O. Willmann-nál: Didaktika, ford. Schütz, I. k. 1917. 106. l.

W. Wundt az ő «Elemente der Völkerpsychologie»-jában a keresztény vallást, mint világvallást az emberi kultúra történeti kifejlődésében a legfontosabb tényezőnek tartja. Szerinte a kultúrának, vagyis az általános emberi haladásnak és természet felett való uralomnak kiépítésében az alapvető munkát a világnyelvet beszélő világbirodalmak («Weltreiche») végezték, majd ezeknek, a Nagy Sándor és a diadochok hellén világbirodalmának, valamint később a római birodalomnak megszűnése után, a kereszténység mint világvallás, lett a világ-kultúra letéteményese, míg végre tőle a renaissance kora óta az egységes emberi kultúra gondozását az egymással kulturális kapcsolatba lépő és egymással versengő nemzeti államok veszik át és folytatják világnyelv nélkül, a nyelvek sokfélesége mellett is.

J. Kohler az egyház kulturális jelentőségének méltatásában még tovább megy, mint Wundt, mert ő (Kohler) nemcsak a multat illetőleg sorozza a kereszténységet és elsősorban a kath. egyházat a kultúra elsőrangú tényezői közé.

Szerinte általában minden vallásnak és egyháznak nagy, sőt végtelen még ma is a befolyása a népek kulturális életére.

A keresztény vallásnak már ezért is jogi szervezetet kellett magára öltenie — mondja ő — «és jogi formát öltött is az emberi társadalmi élet egyik legcsodálatosabb jelenségében, a kath. egyházban».

«Sokszor — úgymond — már az örvény szélén állani látszott ez az egyház, de mindig újból felemelkedett, világos bizonyossággal arra, hogy benne kimeríthetetlen életerők vannak az emberi nem részére felhalmozva.»

J. Kohler a pápaságnak a vatikáni zsinaton végrehajtott belső megerősödését is a hit, az erkölcs ápolására, a kultúra nemzetközi nivellálására és a nemzetek kulturális összekapcsolására nézve világ-történeti fordulatnak tekinti.¹

¹ «Der Sieg des Papalsystems ist zu begrüßen. Die Kirche als glaubensstärkende und sittenbildende Macht muss sich einheitlich über den Erdkreis erstrecken, wenn die Menschheit in diesen wichtigen Fragen auf einen gleichen geistigen Stand erhoben werden soll. Auf solche Weise ist die Kirche eine unendliche Macht der Nivellierung der Kultur, eine Macht, welche dahin drängt, die Völker zu einigen und ihnen zum Bewusstsein zu bringen, dass nationale Abgeschlossenheit nichts absolutes ist, sondern nur eine relative Einrichtung zur Steigerung der allgemeinen Kultur inmitten der eigenartigen völkerschaftlichen Bildungen. Ein Zerblättern der Kirche in eine Reihe von Nationalkirchen ist ihrer Natur und ihrem Wesen vollkommen widersprechend und würde viel dazu beitragen, sie in ihrer völkereinenden Kraft zu lähmen. Es ist besser, wenn die

Ime J. Kohler a jogbölcselet pódiumáról proklamálja a kath. egyház és egyházjog belső kapcsolatát az emberi kultúrával!

Az új kánon-kódex is hiven magáévá teszi és tovább fejleszti a kath. egyháznak és a kath. egyházjognak kultúrafejlesztő ősi tradícióját.

Az igaznak, a szépnek, a jónak, a jogosultnak, az isteninek eszméi mutattak világító szövétnékeként utat a kodifikátoroknak. A kódex a régi törvények reformálásával és korszerűsítésével nemcsak az egyházat és az egyházjogot szolgálja, hanem az emberi nemet és annak legféltettebb kincsét, az emberi kultúrát is.

1. A kódex az egyháznak tudományszerető, tudást terjesztő betűvető iskolákat és tudományegyetemeket állító és pártoló régi hivatásáról nem feledkezett meg. A kódex külön fejezetben: De scholis (1372—82. kán.) dióhéjban kidolgozott iskolajogot terjeszt a XX. század egyháza elé.

A főiskolák, a kath. egyetemek és fakultások kánoni felállításának jogát a kódex fentartja: «*Canonica constitutio catholicae studiorum Universitatis vel Facultatis Sedi Apostolicae reservatur.*» (1376. kán.)

Kath. egyetem vagy fakultás szervezeti szabályzata az apostoli Szentszék jóváhagyására szorul. (1376. 2. §.)

Világos itt a hallgatóságos utalás az iskolaalapítás terén végbe ment *separatio-ra*. Az egyház az ő törvényében a kizárólagos alapítási jogot magának nem vindikálja; a középkorban sem tette ezt, csakis tényleg volt akkor az a helyzet, hogy a XIII. századtól a a XVI. századig alapított egyetemeknek túlnyomó részét a pápák alapították vagy látták el a «*venia ubique legendi*» jogot megadó alapító vagy kiváltságoló levelekkel.¹

A kódex felfrissíti a kath. főiskolákon graduált doktoroknak jogait régi doktori jelvényeik: az ékköves doktori gyűrű és doktori biretum viseléséhez. (1378. kán.)

Intelligenz der Welt zusammentrifft, als wenn sie sich in eine Reihe staatlicher Anstalten zerblättert.

«Die evangelische Konfession hat weitaus nicht diese über die Erde gespannte Einheit aufzuweisen und kann deswegen auch niemals eine solche internationale Bedeutung gewinnen; auch fehlen ihr die im Katholizismus durch ein fein, ja genial ausgeklügeltes System der psychischen Suggestion herausgebildeten Faktoren, welche die Bevölkerung faszinieren und die Stimmung unwillkürlich in die Massen tragen; dagegen sucht sie durch eine grössere Freiheit der Lehre und durch moderne Organisationsbestrebungen dem Einzelwesen näher zu kommen» J. Kohler, *Recht und Persönlichkeit* 214. l.

¹ H. Denifle, *Die Universitäten des Mittelalters*, I. köt. (1885.), 478—706. l.

«Jus est doctoribus rite creatis deferendi extra sacras functiones, annulum etiam cum gemma et biretum doctorale».

A kódex a doktorátussal bíró papoknak egyházi hivatalok és javalmak elnyerésénél elsőbbséget ad ily gradusszal nem bírók felett. (1378. kán.)

A kódex lapjaira bevésve Urbi et Orbi hirdeti ma is az örök igéket: «Labia sacerdotis custodient scientiam». (Malach. 2. 7.) A magyar népléleknek is megvan erre az ígére még ma is szájról-szájra járó visszhangja: «A jó pap holtig tanul».

A kódex külön fejezetben («De Seminariis 1352—71. kán.) hoz korszerű üdvös törvényeket a papnevelésről, a papságnak nemcsak hitéleti és erkölcsi, hanem tudományos kiképzéséről is.

A szerzetesi jogban is megvan ennek a rendelkezésnek a párja. (587—91. kán.) A papi jellegű szerzetesrendben («religiones clericales») az aszkétikus nevelés mellett (593. kán.) külön «domus studiorum» felállítását is elrendeli a kódex, és abban a szerzetes papnövendékek a középiskolai tanulmányok elvégzése után két évig filozófiai és legalább négy évig theologiai tanulmányokat kötelesek végezni. (589. kán.)

A világi és szerzetes papok tudományos továbbképzéséről is van a kódexben rendelkezés. Világi papok felszenteltetésük után 3 éven át, szerzetes papok 5 éven át kötelesek évenkénti vizsgálatot tenni theologiai tárgyakból. (130., 590. kán.)

2. A kódex kifejezetten csak két helyen tesz a művészetet érintő rendelkezést: kötelezi a püspököket, hogy templomok építésénél és restaurálásánál, szakértők előzetes meghallgatása után, a templomépítés hagyományos formáihoz (stílek) és az egyházművészet szabályaihoz ragaszkodjanak (1164. kán. 1. §.); fentartja az egyházi zenére és énekekre vonatkozó eddigi jogot (X. Pius 1903. nov. 22. motuproprioja stb.), de az orgonán kívül más hangszerek használatát nem tiltja meg, a világias zenét azonban teljesen száműzi a templomokból. (1264. kán. 1. §.)

3. A kódex az erkölcsiség mélyítését és az egyéni erkölcs és a közerkölcsiség megnevesedését közvetve szolgálja a vallásra vonatkozó törvényhozásával. De közvetlenül erkölcsnevelő rendelkezéseket is tesz a kódex: A papok és szerzetesek erkölcsi és aszkétikus, erénygyakorlati neveléséről, kiképzéséről részletesen gondoskodik (1357—61., 1370—1., 593. kán.), de a világi ifjúság erkölcsi nevelésének ügyét is az egyház feladatának tekinti. (1372. kán. 1. §.)

Nagy szolgálatot tett a kódex a kultúra egyik legfontosabb területén, az erkölcs területén, a régibb egyházi büntetőjognak győ-

keres reformálásával. A kódex büntetőjogi reformjának irányzata enyhítő, célzata túlnyomóan preventív vagyis javító. Ezért a gyógybüntetések, a cenzurák lépnek benne inkább előtérbe. (2241—85. kán.) A kódex szerint a bűnöző bármiféle cenzurával csakis addig sujtatható, míg meg nem javult. (2242., 2248. kán.) Vannak azonban a kódexben megtorló büntetések («poena vindicativa»-k) is. (2286—305. kán.) A papokra kiszabható legsúlyosabb büntetések: a depositio, a privatio perpetua habitus ecclesiastici (ez idézi ezentúl elő a papi privilegiumok elvesztését és a «ius ad alimenta» megszűnését) és végül a degradatio. (2303—5. kán.) Testi büntetésnek a kódexben nincsen nyoma. Szabadságvesztő büntetésnek csakis papokkal szemben van helye, de itt is csak saját egyházmegyéjük területén történő internálás alakjában. (2298., 2301. kán.) Az evangelium irgalma azonban a kódexben áttöri a megtorló rendszer szigorát: örökös megtorló büntetést a kódex nem ismer. (2289. kán.)

4. A kódex a szellemi kultúra negyedik területén, a jog területén hasznos szolgálatot tett az egyház nemcsak a jognak a maga egyházjogával történő gazdagításával, hanem azáltal is, hogy a kódex egyházjoga, mint az örök erkölcsi törvényen nyugvó és valóságos világszemlélet, vallásos világnézet által idealizált jog, mindenféle más jognak, az államjognak és nemzetközi jognak is ily felfogását tekintéllyel képviseli és népszerűsíti.

5. A kódex kultúra-programmjában legelső helyet a vallás foglalja el.

A kódex közjoga vallási közületet szervez, kormányzati joga vallási cselekvényeket (szentségek, igehirdetés, istentisztelet) szabályoz, a vallás szolgálatainak neveléséről és a hívek vallási szükségleteinek kielégítéséről gondoskodik, jogi törvényeivel a lelket is is eléri és erkölcsileg kötelezi, egyházfegyelmével lelki békére és boldogságra vezet a földön és végnélkültre készít elő a menyben.

Különösen is kifejezésre jut a kódexnek a vallással, a legelső kultúraértékkel való kapcsolata a következőkben.

A római Curia hatalmas Congregatio-inak élén az a Congregatio (Congregatio S. Officii) áll, amely a vallás, a hit és erkölcs dolgában az egész földkerekségre nézve egyedül illetékes. (247. kán.)

A papok és szerzetesek kötelezettségei közt az első helyet a vallási kötelezettségek foglalják el. (124—6., 487., 595. kán.)

A vallási élet jogi korlátok alól való felszabadítását és ezáltal a vallási életnek mélyítését és kiszélesítését szolgálja a kódex, amikor a püspöki bűn-reservatiók számát leszállítja, feloldozási alkalmakat szaporítja (895., 899—900. kán.), a bűcsúelnyerés feltételeit

megkönnyíti (931. kán.), a pápai reservatio-k feloldozására széleskörű felhatalmazásokat ad (2237., 2247. kán. 3. §., 2253—4. kán.).

A kodifikátorok tudatában állottak annak, hogy a vallás az egyháznak legsajátosabb területe. E területen a kultúrának egyedül az egyház a cselekvő tényezője. Nem is mulasztotta el a kódex a vallás és vallási élet külső egész folyamatát szabályozni, szervezni.

E teljesség annyira nagy, hogy egyes vallási, liturgiai dolgokban (szentségek kiszolgáltatása, felvétele és lényeges szertartásai, a bűcsúk osztására vonatkozó hatalom és elnyerésüknek feltételei stb.) még az ágazatos hittan is, nemcsak a liturgia és a keresztény erkölcsstan, forrásul kénytelen felhasználni a kódex szertartásjogát, amely név nem jelöli meg teljesen a benne foglalt nagy törvényanyag gazdag tartalmát.

Ezzel ki is meritettük észrevételeink anyagát a kultúra és az új kánon-kódex viszonyáról.

* * *

A világháború zsarátnokain át, lövészárkokon, bömbölő mamuthágyuk és gépsárkányok lövegeinek tüzen keresztül törtek maguknak utat mi hozzánk az új vatikáni törvénytáblák.

Az ércbe vésett «XII tábla-törvény» táblái a gallok betörésekor, Kr. e. 387—2. évekbe eső időpontban a fórumon Róma szemeláttára tűzvész folytán elpusztultak. Az új vatikáni törvénytáblák, bár csak papírra nyomtatták a vatikáni poliglott tipográfiában, az egész világ szemeláttára perzseletlenül jutottak el hozzánk a világháború negyedik évében.

Vajjon a tűz volt-e ez esetben kevésbé emésztő, hogy a papírost is megkimélte akkor, mikor egy az életből vett és életnek szánt kódexet, valóban nem papiros-kódexet, sértetlenül hagyott? Avagy az új vatikáni törvénytáblák mögött ragyogott elő a bethsaidai halász és Nagy Szt. Leo utódjának átszellemült alakja, hogy attól a háború furiája, a béke országára törni készülő Attila meghátalni volt kénytelen?

Előttünk, az egész világ előtt fekszik az új vatikáni táblák törvénykönyve, a jog, az egyház és a kultúra gazdag anyagtára, egy a háborúban is érvényes, 2000 éves multtal és a földkerekségre kiterjedő hatálykörrel bíró valóságos nemzetközi jognak kódexe.

Az új vatikáni törvénytáblák ki vannak már hirdetve, fel vannak már állítva a keresztény Róma fórumán és a római keresztény egyház fórumain.

E törvénytáblákból fog kialakulni az egyházjog éltető folyama

a világtájakra és népekre, amelyekhez a keresztény Pontifex Maximus Konstantin-monogrammos sasai, vexillumai a hithirdetés és jogérvényesülés légió-útjain elhatolnak.

És adja Isten, hogy ne törhessenek be gallok, sem cimberek vagy teutonok, sem a világháború iszapos hullámai a római egyház fórumaira és ne pusztíthassák el ezeket, vagy a későbbi vatikáni törvénytáblákat, amelyek nekünk drága ereklyéink: «*fons omnis publici privatique iuris*», de ne is száműzhessék azokat a közélet, a nemzeti és nemzetközi társadalmi és jogélet forumáról sem.

IV.

ZRINYI, A KÖLTŐ.

Négyesy László osztályelnöktől.

Hivatalos okirat, a mai keresztlevélnek megfelelő kormegállapító levél igazolja András karmelita barát, bécsi székesfővárosi rendes prédikátor, nagyhirű egyházi szónok jólértesültségét, aki a «költő» jelzővel megkülönböztetett hadvezér Zrinyi Miklósról 1664-ben, Miklós napján, a hős szerencsétlen halála után tizenhét nappal Münchenben, a fejedelmi udvar és nagyszámú előkelő hallgatóság jelenlétében gyászbeszédet mondott a keresztény világ nagy halottjának emlékezetére, s e beszédben a tőle személyesen ismert hősről azt mondja, hogy azon év május 1-én negyvenhatodik évét töltötte be.

Kétségtelen tehát, ami sokáig vitás volt, hogy Zrinyi Miklós 1618-ban született, s ebben az évben, egynéhány nap mulva telik be a harmadik százéve annak, hogy a világra jött a maga korának, a maga századának e legnagyobb magyarja, sőt minden magyar századnak is egyik legtündöklőbb alakja.

Ha szellemi és anyagi erőinket nem foglalná le, majdnem egészen, már négy év óta szakadatlanul vívott élethalálharcunk: fényes, országos nagy ünnepeken nyilvánulna meg a kegyelet, a törvényhozás intézkedései, tudósok, költők és művészek alkotásai hirdetnék a magyar mult e nagy hőroszának dicsőségét.

A nemzet egyeteme most vérével áldozik Zrinyi nagy eszményének, a magyar jövő, a nemzeti nagyság biztosításának oltárán s mintegy öntudatlanul ünnepli a nagy magyar katona, hazafi és költő emlékét, aki valaha ilyen általános erő kifejtésről álmódott s akinek kihűlt szíve talán poraiban is feldobog az ő szellemétől oly hathatósan táplált nemzeti erőnek e világraszóló fellobbanására. De a magyar értelmiség még e titáni küzdelem közepette is felhevülő érzéssel eszmél a jubiláris év gondolatára s a szellemi élet országos szervei egymásután meggyújtják a tisztelet tömjénét a magyar szellemi kiválóság, a magyar lelki nagyság e nemes és vonzó példaképe előtt. Úgy érezzük, hogy olyan ünnepet kell szentelnünk az ő emlékének, aminőt minden kulturnemzet szentel a

maga szellemi hőroszainak, s aminőt mi is szenteltünk az egyetem-es emberiség szellemi nagyságainak. Zrinyi az édes mienk, s méltán büszkék lehetünk rá. És nemcsak tiszteljük és bámuljuk őt, hanem szeretjük is, mélyen és ellenállhatatlanul. Neve nemcsak dicső emlék, hanem élő erő is. Személyiségének varázsa átsugárzik a századokon, s minél több adatot derít fel ránézve a kutatás, minél részletesebben ismerjük élete mozzanatait, annál tisztább fényben áll előttünk lelki nagysága, jellemének szeplőtlensége és szellemének termékenyítő ereje. Nincs a régibb magyar századoknak nála rokon-szenvesebb alakja, nincs, aki inkább élne, nincs, aki oly közvetlenül szólna szívünkhöz.

Nagyságának ezt a föltétlen varázsát egyetemlegesen érezzük. De ha ez érzésünk motivumait elemezni kezdjük, ha számot vetünk magunkkal: pályájának melyik oldaláról teszi ránk ezt a hatást, akkor a felelet nem oly egyszerre kész, hanem mérlegelésnek érezzük szükségét s a mérlegelésnek egészen érdekes eredményei támadnak.

Három minőségben tiszteli őt az utókor: mint hadvezért, mint államférfit és mint költőt. Mind a három irányban egyike a legkiválóbbaknak. Ritka példa az egész emberiség történetében, a mienkben pedig egyetlen. Eötvös hasonlítható hozzá, aki államférfi, filozófus és költő volt.

Most őt a *költő* melléknévvel szoktuk megkülönböztetni a szigetvári hóstól, akivel pedig katonai dicsőségre nézve is vetekszik, s valóban a Zrinyi Miklós nevet ő is, a csáktornyai utód, mint katona tette másodszor is világhirűvé. Költői műveinek előszavában maga igen mellékesnek nyilvánítja költői munkásságát. Homerosról és Vergiliusról ejtven szót, így folytatja: «Egyikhez is nem hasonlítom pennámat; de aval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professióm avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Önekik más gondjok nem volt, nekem ez legutolsó volt». — Később is ezt a gnómát vetette papírra:

Nem írom pennával,
Fekete téntával,
De szabylám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.

De ha túlkorán félbeszakadt pályájának eredményeit vesszük, azt kell mondanunk, hogy se mint államférfi, se mint hadvezér nem érte el azt, amit akart, s amire képessége volt, messzeható eszméit nem önthette korszakalkotó tettekbe, gyönyörű életterve csak

töredékesen vált valóra. Sokat megtett, de még többet reméltetett. Mint államférfi, miként Széchenyi, a prófétai lélek hevével és szeretetből ostorozó gúnyjával sürgette, de már nem indithatta meg az erkölcsi újjászületés, a nemzeti erő szervezése, erők önálló kifejtése útján Magyarország regenerálását; mint hadvezér, nem szervezhette meg a nemzeti hadsereget, s nagy hadjáratokban nem mérhetett döntő csapást az ozmán hatalomra. Kitűnő hadi tetteket végzett, de ezek csak zálogai voltak azoknak a nagyszerű hadi tetteknek, melyeket a kereszténység tőle joggal várt. Pályája torso, melyen látni a megkezdett mozdulat fenséges irányát, s amely így is, amint van, nagybecsű hagyaték, a lelket szárnyra lebbentő emlék. Ellenben mint költő, inkább elérte célját, s megalkotta, amit akart, olyan művet adott, mely befejezetten hirdeti örök dicsőségét. Elhisszük neki, hogy szabályával még dicsőbb hirt volt szerzendő magának és nemzetének, de áldanunk kell tollát, mert tulajdonkép az szállította át az utókorra — epopoeájában, hadi és politikai irataiban — az ő tettekbe nem önthetett eszméit, nagy lelkének izgató, tüzelő, lelkesítő erejét, hogy aztán az utódok tetteiben öltsenek végre is reális alakot. És engedelmet kell kérnünk szellemétől, ha mintegy vitatkozva vele, azt mondjuk, hogy a „költő” nevet nemcsak megkülönböztetés kedvéért használjuk, hanem szeretetünket tanúsítjuk vele s voltaképp az ő lényének egy jellemző ősjegyére utalunk.

Mert valóban, Zrinyi egész munkásságában mindenütt és mindig ott érezzük a költőt. A hős hadvezérnek is ez a minőség ad valami kivételesen kedves báját. Bizonyos költői hevület, ideális érzület a forrása politikai és hadi tetteinek, bizonyos esztetikai csillám ömlik el pályájának minden mozzanatán. Magatartása az élet minden helyzetében, pályája valamennyi pontján a szépség jegyét viseli magán, épúgy mint az erkölcsiség jegyét. Póznélküli méltóság, keresettség nélküli választékosság, természetes és mégis szabályozott kellem. A költői érzés eleven árja tartja frissen egész pályáján át gondolatainak, eszméinek, elhatározásainak gyökereit, azért oly üdék, kedvesek, elragadók mind gondolatai, mind tettei. Nem zavarja össze a költészet területét és eszközeit a valóságéval; ellenkezőleg, reális politikus, magamagát is szigorúan fegyelmező hadvezér, szabatosan gondolkodó fej; csak a kedélye költői, nem a gyakorlati módszere. A célokért költői hévvel lelkesedik, de elérésük útját józan számítással jelöli ki. Emlékeztet Széchenyi költői kedélyére és számító értelmére, csakhogy ő még inkább költő; önálló művészi alkotásban is szép szavak himébe öltözteti, amit mint hadvezér és hazafi eszményül lát maga előtt. S bármennyire katoná-

nak tartja magát ő is, a világ is, alapjában kulturember, gondolkodó és aestheta, író és költő, a szellem és szív embere. Ez modern vonást ad neki, a legjobb értelemben véve a «modern» szót.

Viszont azt kell mondanunk, hogy költői hatásának páratlan háttérrel ad az ő katonai és államférfiúi jelentősége s költői ábrándjaiba nagy nemzeti és katonai eszmények vegyülnek.

Egyáltalán pedig szellemi alkatának vizsgálatával arra az eredményre jutunk, hogy pályájának hármas iránya, melyek mindegyikében egy-egy kiváló emberrel ér fel, nem valami pszichikai háromféleség, valami rendellenes bonyolultság példája, mintha egyéniségében háromféle, egymással ellentétes természet torlódott volna össze zavaros és megfoghatatlan átmenetekkel: hanem csak egyazon, kiválóan fejlett psychének három, egymást kiegészítő oldala, melyek együtt a legharmonikusabb egységet alkotják, s melyeknek összetartozása mintegy kristályosan átlátszó. Hogy egy olyan arányú költő olyan arányú hadvezér lehessen, az az ő esetében mintaszerűen természetesnek tűnik fel. Mintha az ő lelki alkata azt a tételt igazolná, hogy a genie semmi más, mint egy akadálytalanul kifejlett egészséges lélek. Érzése, akarata, esze és képzelete összehat, egy irányban működik. Innen cselekedeteinek mindenkor teljes határozottsága, valamint költői alkotásainak is biztos hangja és felülmulthatatlan kompozíciója. Csupa egység és biztosság minden gazdagság mellett. «Érts egyet magaddal. Egyezzen meg beszéded gondolatoddal, gondolatod cselekedetteddel, cselekedeted akaratoddal» — mondja Faludi a *Szent ember*-ben. Senkire ez a szép tétel jobban nem illik, mint Zrinyire, de azzal a kibővítéssel, hogy nála az érzés és a képzelet is egy nyomon járt gondolatával és akaratával. Zrinyit látjuk nagy felindulásokban, nagy tépelődésekben, de mindig egyetért magával; lelki harcai a külső valósághoz való viszonyára irányulnak; nem önmagával küzdök, hanem a körülményekkel.

Élete korszakaiban lelki valójának egyik-egyik oldala inkább előtérbe kerül, az igaz. Ifjúságába esik költői virágkora. Azután inkább a közélet elmélő és ható embere, az államférfi és katona van előttünk. De ez az átmenet egészen természetes. Azok az érzések és eszmék, melyek az ifjúkor ábrándjai közt költői virágzatul hajtottak ki szelleméből, később az eszmék és a tettek gyümölcséivé értek. Írói munkásságában is ott van a természetes fokozat. A szerelem édes énekeivel való játszás után következik a súlyos eszmét hordozó epopoea megalkotása; az egész költői korszak után az elmélkedő korszak, a *Vitéz hadnagy* név alatt egyesített történeti és hadi tanulmányok kidolgozása, a Mátyás király életéről szóló elmél-

kedés, s mikor a nehéz idők közeledtek, a nagy török hadjárat előjelei mutatkoztak, írta az *Afium*-ot, ezt a tetre hívó hatalmas szöveget. Írói pályája is szinte mintának való teljességben és egymásutánban képviseli az irodalom mind a három nagy ágát: a költői, az elméleti és a gyakorlati irodalmat.

És ha azt kérdezzük, melyiknek nyújtuk benne az elsőség pálmáját: a költőnek-e, vagy az államférfinak, vagy a hadvezérnek, azt kell rá igazság szerint felelnünk: az egész Zrinyinek, az ő teljes, ép, harmonikus, egységes egyéniségének, a lelki nagyság és alkotóerő e történeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt kitűnő példányának.

Ugyanezt az erős egységet látjuk abban a magatartásában is, melyet a nagy emberi közösségekhez való viszonyában tanúsított, melyeknek tagja volt: hazafias és vallásos meggyőződése közt, politikai és felekezeti álláspontja közt. Soha lelkében ez eszmék és álláspontok közt *collisio* nincs. Mélyen vallásos lélek, kiválóan hűséges és buzgó fia egyházának, egész valója a katolikus világ-felfogás és erkölcsiség remeklése; istenfélelem, emberszeretet, hazaszeretet, a megismert igazságnak a mártírságig menő önfeláldozással és önzetlenséggel való követése testesül meg benne. Politikai álláspontja az egyházi rend egyik-másik tagjával időnként ellentétbe állította, de a személyt és intézményt mindig megkülönböztette egymástól, nem általánosított és cholerikus temperamentumának leghevesebb kitöréseiben sem érintette vádló szóval az egész egyházi rendet. A vallás és hazafiság egységbe olvad lelkében, hazafiságának vallásos avatása van. De el is tudja választani egymástól, nem épen ezt a kettőt, hanem a hazafiságot és az ügyvélt vallásosságot. Híres az a nyilatkozata, melyben elítéli a vallásháborúkat. «Az mostani világ (hogy ne nevezzek egy fejedelmet is), mikor szint akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál [= a vallást adja okul], de hun vagyon az az egész keresztyének regulájában, vagy Krisztus urunk tanításában, hogy fegyverrel kell eretneket, törököt a mi hitünkre hoznunk? Különb professioja vagyon a katholika hitnek, az ő geniumja [szelleme] idegen a háboruságtól, sz. Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért is kardoskodni.» Csakugyan az ő egész személyisége is a katolikus szellemnek és erkölcsiségnek önmagától hódító erejét testesíti meg, azért is minden vallású honfitársunk féltékenység nélkül meghajol előtte.

Sokkal nagyobb eshetőség volt hazafiságának és alattvalói kötelességének *collisio*jára. Nem kereste ezt a kísértést, de nem térhetett ki előle. Az abszolút uralkodói hatalom terjeszkedő törekvései

veszedelemmel fenyegették a magyar alkotmányt. Zrinyi határozott lelke nem jutott meghasonlásba önmagával, egy pillanatig sem habozott a tekintetben, hogy a magyar alkotmányt kelljen-e védelmeznie. De megpróbálta egységben látni és láttatni az uralkodóház és a magyarság érdekét. És váltig rajta volt, hogy ne csak a maga lelkében a collisiót, hanem a nagy politikai életben is a konfliktust az uralkodói, idegen jellegű hatalom és a nemzeti alkotmány közt megelőzze. A felelősséget nem az uralkodóra, hanem tanácsosaira hárította; az uralkodót meg akarta nyerni, tanácsosaival sokszor harcban állt, s a közben a koronás király iránti hűségének és odaadásának fényes példáit szolgáltatatta. Nem rajta múlt, hogy törekvéseinek nem lett olyan eredménye, aminőt a nemzet és a király közti viszonyban a nagy békeszerzők, Thurzó Györgytől Deák Ferencig számosan elértek. Az ő pályája mintegy felmorzsolódott ebben a küzdelemben. És ha van az ő részén valami hiba, az csak az lehet, hogy erősebb volt, semhogy ne tartottak volna tőle. Sorsának ebben a pontban van sajátos drámai, mondhatnók tragikai vonása.

Pedig ez a pálya milyen epikainak indult! Élettörténete hősköltemény lehetett volna, ő maga mintha isteni küldetést nyert volna arra, hogy lesújtott hazáját felemelje, a hadi szerencsét megfordítsa, a törököt kiverje, a magyar királyság régi fényét visszaállítsa. Már világrajöttekor készen várta a nagy vagyon, a méltóság, a tekintély, s egy mindennél imponálóbb és kötelezőbb örökség, a magyar Leonidász glóriája. Mikor jeles atyja és édesanyja halálával kiskorában árván maradt is, nevelésére az ország első emberein s egy nagyszívű asszonyon kívül II. Ferdinánd királynak és egy Pázmány Péternek volt gondja. S ő érezte, mire kötelezik ezek az előzmények, gondoskodások és várankozások, s Istentől nyert fényes tehetségeit azután is, hogy iskoláit elvégezte, tanulmányokkal fejlesztette. Hősi hivatását a harmincéves háború utolsó epizódjainak és a török elleni vállalkozásoknak iskolájában gyakorolta, de az olasz, német, latin nyelvű hadtudományi és történeti irodalom és a magyar hadviselés emlékeinek tanulmányozásával elméletileg is kiegészítette s magát tanult hadvezérré képezte; állandóan figyelemmel kísérte a nagyvilág eseményeit, szellemi mozgalmait, személyes összeköttetései mellett elsősorban az olasz könyvpiac útján. Elkészült a hadvezetésre és a kormányzatra, hogy a reá váró tisztségeket méltóan, sőt lehető tökéletesen betöltse. Maga is hitt isteni küldetésében, nem hiú képzelgésből, hanem kötelességérzetből, hogy a rábizott talentumot hasznosan forgassa, Isten dicsőségére, hazájának javára. S olyan erkölcsi és szellemi személyiséget alakított ki

magában, hogy kortársai már aránylag fiatal korában kivételes tiszteletet éreztek iránta. Horvát báni hatáskörét kormányzati és katonai részében fényesen betöltötte, s mint muraközi és légrádi főkapitány annyira megfelelt kötelességének, hogy a bécsi haditanács a törökkel való béke felborulásától aggodott miatta. Fegyveres vállalkozásaiban, gyakran aránylag kis erővel, mindenkor diadallal járt. Valóban azt lehetett volna hinni, hogy erre a nagyrahivatott egyéniségre nagy feladatok megoldása vár s mint nemzetének diadalmas vezére szerez magának örök koszorúkat. Életének epikus ideáljai voltak: Hunyadi János, Mátyás király, s még a legyőzött hősből is mint költő, epikus ideált teremtett, magának is egy epikus hős számára való élettervet készített. S már ő maga is mindinkább a közvélemény ideálja lett.

Minden készen volt, hogy élte nagy tettek láncolatává alakuljon, csak egy hiányzott: a megfelelő hatáskör. Zrinyi hatásköre azon kívül, amibe úgyszólván beleszületett, s amit mintegy harmincéves korában tetteleg elért, később már alig növekedett. Igazában nem is korai halála miatt esett el legszebb pálmáitól, mert idő addig is lett volna. Más volt az akadály: az itthoni közöny és irigység s a bécsi bizalmatlanság. Ez a két ok, néha összehatva is, vetette vissza Zrinyit attól, hogy hivatásához való hatáskörhöz jusson.

Az 1655-iki nádorválasztás lett volna az első alkalom, hogy Magyarország sorsának intézésében vezérszerephez jusson; de ekkor érte pályáján az első mellőzés. Kivánta a nádorságot, mert tudta, hogy «Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság adminisztrációjából legkiváltképpen vagyon; annak viselője mind jót, mind gonoszt országunkra hozhat», — és számbavéve a lehetséges jelölteket, érezte a maga viszonylagos előnyét mindegyikkel szemben. Nem becsülte túl erejét, de azt minden szerénysége mellett megvallotta magáról, hogy «urának, hazájának és minden magyarnak senki bizony nem tud többet, sem kíván többet szolgálni; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész figyelni», mint ő. Az önszeretet megtévesztheti az embert a maga megítélésében, de abban csalhatatlannak érzi a maga ítéletét, «hogy készsége, hogy hazájához, urához és nemzetihez való szereteti senkitül nem győzetetik és mindeneket felülhalad». Tele volt a legszentebb szándékkal és a legszebb tervekkel. Tisztában volt azzal, hogy ura és nemzete érdekei közt gyakran nehéz lesz a megegyezést megteremteni; észrevette, hogy az elhunyt nádornak, gróf Pálffy Pálnak, ebben nem

mindig volt olyan szerencséje, aminőt buzgó igyekezete megérdemelt volna, a rossz magyarok irigysége és gyűlölsége a legtisztább törekvést is befeketítették a király előtt. Észrevette, hogy az öreg nádorban több türelem lett volna kívánatos, «mert az igazság noha kívánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is: mindazonáltal nem mindenik idő alkalmas arra is; s az mikor dissimulációval vihetünk többet véghez, az igazságnak szereteti kényszerít minket, hogy dissimuláljuk». Az elvek sikere érdekében ezt az államférfiúi simaságot szükségesnek látta. A diplomata tapintatát érezte magában s a szeretetnek, hűségnek, bölcsességnek olyan gazdag tőkéjét hordta lelkében, hogy azzal minden hiányt kiegyenlíthetőnek, az eltérő törekvések közt minden szakadékot betölthetőnek hitt. Egységben foglalni össze az uralkodó és a nemzet, a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség, a katolikus és protestáns rész érdekeit, erre hivatást érzett magában. A közvélemény is sejtette benne ezt a gondviselészerű hivatást és személye körül kezdett tömörülni. De lába alatt megrepedt a jégtábla s az áramlatok messze sodorták egymástól az egyes darabokat. A hazafiak egymáshoz való viszonyában erősebb volt a széthúzás, a kizárólagosságra törekvés, mint az egységre dolgozás. Lippay primásnak nem kellett olyan nádor, aki mint Zrinyi, Pázmány hagyományaihoz hűven egyetértést ápol az Erdély trónján ülő protestáns Rákócziakkal, s az udvari pártnak is kényelmetlen lett volna az a palatinus, aki a nemesi szabadságot olyan féltékenyen őrzi, a nádori szék betöltését sürgeti s a magyar alkotmánynak fontos biztosítékát látja a szabad királyválasztásban. A rövidlátás nem engedte, hogy Zrinyi politikai bölcsessége levegőhöz jusson; az érsek és az udvari párt megakadályozták jelölését. Ezzel el volt vágva attól, hogy az ország kormányrúdját kezébe vehesse.

De nyitva állt még előtte a másik tér elesett hazájának talpraállítására: a katonai pálya. Egy csalódás, bármily nagy volt is, nem szerelte le lelkének röptét. Aránylag fiatal ember volt, csak harminchét éves, s amint első neje halála után családi fészket újra építette, úgy közéleti tervét is restaurálni tudta. Készült a törökkel való leszámolásra. Várta, remélte az időt, mikor ez a leszámolás elérkezik, s Magyarországnak Erdéllyel szövetségben való felszabadítása megkezdődhetik. Ez lett legszentebb vágyainak tárgya. Mily fenséges gondolat, hogy Magyarország önerején lerázza igáját és visszanyerje egykori hatalmi állását! Reményeit itt is csapás érte. II. Rákóczi György dicsvágya bukásba sodorta Erdélyt. Zrinyi lelkéből felbúgott a fájdalmas kiáltás: «Elveszett az ország

kardja, Pannónia jobb karja, a kereszténység paizsa, védőbástyája: Erdély!»

Ám ekkor sem esett kétségbe, s mikor Nagyvárad eleste után látta, hogy a török új hódításra készül, nemhogy ki akart volna térni a Bécsben annyira rettegett török háború elől, hanem óhajtott a háborút, még pedig lehetőleg a támadó háborút, melyre az uralgó és a nemzet ereje összefog. Érezte, hogy itt van a történeti pillanat, mely nagy elhatározások és áldozatok díjában a szabadság dicső jutalmával kecsegtet, de ha elmulasztjuk, csak szenvedéseink szaporodnak. Ahol lehetett, érzékeny csapásokat mért a törökre, szervezte a maga hatáskörében a honvédelmet, új várat építtetett. És írta ékesszóló röpiratát, a török áfium ellen való orvosságot, ezt a hatalmas ébresztőt, a nemzeti erő szervezésére, állandó hadsereg felállítására s a török ellen való fegyverkezésre. Idegen segítségre ne építsünk. A nagy világon e kívül nincsen számunkra hely. Itt vagy győznünk kell, vagy meghalnunk. De miért kelljen elvesznünk vagy kétségbe esnünk, míg csontjainkban velő, kezeinkben vér, míg Isten mennyországban bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, marunkban szablyát szoríthatunk? Ne legyünk kishitűek; eddigi kísérleteink azért nem sikerültek, mert nem volt jó hadi készületünk. Mihelyt az állandó hadsereg alapját megvetettük, a török is másképp viseli magát, az idegen nemzetek is készségesebben adnak segítséget, mert az erőssel szívesen lép szövetségre mindenki. Ha nem akarjuk védelmezni magunkat, fussunk ki az országból, menjünk Braziliába gyarmatosoknak. De aki bizik Istenében, szereti hazáját, van egy csepp magyar vér benne: kiáltson fel az égbe Istenhez és énekelje az íróval a Deborah hadi énekét.

A kis röpirat kéziratban is gyorsan terjedt, sokan másolták és olvasták, de országos intézkedés nem történt, az udvar is félrendszabályokhoz nyult, a bécsi haditanács tétovázott, Montecuccoli fővezér Kemény támogatására bevonult ugyan Erdélybe, de olyan módszeresen taktikázott, hogy Keménynek magában kellett megütköznie a törökkel, s el kellett esnie, a török Erdélyt újra elpusztította, a császári hadsereg pedig felső Magyarországot élte ki. Az 1662-iki országgyűlés ennek a szerencsétlen hadviselésnek következményeivel és a vallási sérelmekkel volt elfoglalva, s a nagy honvédelmi conceptióra nem maradt idő. De mikor Montecuccoli a rendek vádjaival szemben a magyarok hadi képességeinek kisebbitésével próbálta igazolni röpiratában eljárását, Zrinyi egy villámokkal teli röpiratban cáfolta meg a zsoldos hadvezér védekezését és rágalmait. Ez a latin nyelven írt névtelen röpirat volt az ő Blickje,

kicsiny keretben épen oly maró gúnnyal, haraggal és önérzettel írva a nemzeti becsület védelmére, mint a Széchenyi műve, s épűgy hattyúdala Zrinyinek.

Az 1663—4-iki nagy török hadjáratban lett volna itt a nagy-szerű alkalom, hogy azt a férfiút állítsák a hadsereg élére, akiben a Hunyadiak és Zrinyiek lelke lobogott, aki számtalan ütközetben bebizonyította, hogy ismeri a török harcmódot, s mindig diadal-maskodni tudott vele szemben. Az egész magyar közvélemény ekkor már mellette volt, maga Lippay primás is, Wesselényi nádorral együtt. De az udvar nem bízott benne, mert már 1663-ban mende-mondák keringtek róla, hogy a Habsburg-háztól elszakadásra készül, másrészt inkább merték a hadsereg fővezérletét az idősebb, sok nagy hadi vállalatban megfordult, tapasztalt és eszes, bár diadalokban nem gazdag multú Montecuccolira bízni, aki a sereget bizonynyal megmenti, ha egész országrészek elvesznek is.

A hadjárat első évének gyászos eredménye volt Érsekújvár eleste, egyetlen vigasztaló mozzanata pedig az, amit a Zrinyi testvérek és Batthyány Kristóf műveltek. Zrinyi Miklós érdeme volt a Csallóköz megmentése, a téli szállására vonuló nagyvezér utóhadainak megverése és a keresztény foglyok kiszabadítása. Ritka élan-nal végrehajtott téli hadjáratának híre pedig Európászerte neki szerezte meg az erkölcsi elismerést s a közvélemény most már nemcsak itthon, hanem az egész keresztény világban Zrinyit szerette volna a hadsereg élén látni.

Ha valaha, most lett volna itt az ideje, hogy képességei előtt megnyissák a tért s őt a fegyveres erő élére állítsák. Minő más fordulatot vett volna a második évi hadjárat már kezdettől fogva! A döntő csatát nem a Rábánál, hanem már a Drávánál, de legalább is a Muránál vívhatták volna meg. S minő más fordulatot vett volna Magyarország története, ha magyar vezetés alatt, és már ekkor szabadul fel az ország! De az udvarnál ismét Montecuccoli befolyása győzött s a fővezérletet a háború újabb szakaszára is ő kapta meg, ő pedig ismét feláldozta a magyar területeket. Zrinyinek anyyi hatáskört sem adtak, hogy a Kanizsa ostromára rendelt csapatokat az ő kizárólagos parancsnoksága alá rendeljék; az ostrom eszméjét elfogadták, de későn küldtek neki hadiszereket és csapatokat s egyenlő hatalommal két más hadvezért tettek mellé, Strozsit és a birodalmi német Hohenlohét, akik a nagyvezér közeledtekor seregükkel együtt elvonultak s akkor a magára maradt Zrinyinek is félbe kellett hagyni az ostromot. Javasatait vagy elleneztek, vagy ha elfogadták is, a megállapodástól később eltértek. Zrinyit fellázi-

tották a baklővések és a szegény nép szenvedései. A birodalmi német katonaság semmivel sem tisztelte jobban a muraközi nép tulajdonát, mint — mondjuk — az ellenség. Zrinyi ezt nem tűrte s a vezéri tanácsban emiatt oly éles összeütközése volt Hohenlohéval, hogy már-már kardra keltek. Mikor Új-Zrinyvára feláldozása után lelke sérelmében otthagytta a tábort, maga Montecuccoli is szükségét érezte, hogy a többi főemberekkel együtt ő is visszahívja, olyan erkölcsi hatása volt jelenlétének a hadsereg szellemére. Zrinyi Bécsbe sietett a királyhoz elégtételért, akinek memorandumot is nyújtott át, rávilágítva az elkövetett hibákra. Új-Zriny várát — úgy mond — az egész oly jelentékeny hadsereg gyalázatosan vesztette el. «Valóban szép segítség, mely váramtól megfosztott, Muraközt feldúlta, a földmívelőket elkergette és leölte. Legjobban sajnálom, hogy katonáimat, kik annyi év folytán nemcsak a Muraközt, hanem Felségednek Stájerországát is védelmezték, lakaikból kiűzték, s Isten tudja, nejük- és magzataikkal hová kényszerültek menekülni. Elhallgatom e szennyfoltot, melyet e tény által Felséged fegyvereire sűtöttek. — Ezek azon okok, legkegyelmesebb Uram, melyek Felségedhez sietnem kényszerítettek, hogy megérthessem, mit kell tennem az elpusztított, néptelen, s az ellenségnek nyílt szigetben, miután javaim megrongáltattak, a földmívelők elszéledtek, sőt katonák nélkül magamra hagyattam. Azt én negyven év folytán mind magam, mind elődeim véres veritékével mai napiglan az óriás ottomán hatalom ellen oltalmaztam; most, honnét legnagyobb segílyt kell vala remélnem, amiben minden bizalmamat, reményemet helyeztem, ott vesztém, s mi legfájdalmasabb, Felséged legkisebb szolgálata, a kereszténység közjava nélkül; s most ezen szablyával, mely derekamat övedzi, Felséged rendeleteire várom.»

Ez a hódolatában is önérzetes és keserű hang mutatja, mennyire meg volt Zrinyi lelkében a húr feszítve. Elégületlenségéről tudomást szerettek a külföldi követek is. A nuntius júl. 19-én chiffre-es levélben jelentette a pápának, hogy Zrinyi «kikel Montecuccoli tábornagy ellen, mert felemészti a sereget, anélkül, hogy vele eredményt vívna ki, úgy hogy ha ő felsége másképp nem intézkedik, minden elvész; ő tehát nem akarva jó hírnevét, amit szerzett, elveszteni, kénytelen lesz visszavonulni, kardját szegre akasztani». Aug. 1-én Montecuccoli, saját akarata ellen megütközött Szentgothárdnál és csatát nyert. Értett hozzá, hogy az ölébe hullt győzelmet felfújja s ezzel eljárását igazoltnak láttassa. Az újabb hadtörténeti kritika nagyon leszállította e győzelem értékét, kimutatván,

hogy a győzelem csak taktikai volt, nem stratégiai, csak kezdő siker, részletsiker; Montecuccoli a nagy török hadseregnek csak egy a Rábán túl rekedt részét verte meg, a nagyvezér főereje érintetlen maradt s megőrizte operatív szabadságát. Ez teszi érthetővé a gyorsan megkötött vasvári békében a török álláspont győzelmét. De Montecuccoli hibája volt, hogy a kezdő sikert a franciák unszólása ellenére nem fejlesztette tovább, a keresztény hadsereg felpeszdült harci készségét, a török hadsereg morális megrendülését nem használta fel újabb hadműveletekre. Hogy ezt Zrinyi nem mulasztotta volna el, azt nem mi mondjuk, hanem az ütközetben jelen volt francia csapatok vezérei beszélték Bécsben mindenfelé. Ők — mint mondták — Zrinyi nevében győztek, ha távol volt is a bán; s ha Zrinyi állt volna a sereg élén, nem állt volna meg a győzelem a Rába partjánál. Feljegyzik, hogy az ütközet folyamán mind a két had sorain végigfutott a hír, hogy másik irányból Zrinyi közeledik, s ez okozott pánikot a török seregben és fokozta fel a keresztény had bátorságát. Bármennyire emelte is a szentgothárdi győzelem Montecuccoli tekintélyét az udvar szemében, ez arra elég ok lehetett ugyan, hogy Zrinyi ügyét tovább is függőben tartsák, de a közvélemény előtt Zrinyi népszerűsége csorbitatlanul megmaradt. S mi alatt a magyar fő- és köznemesség elkeseredetten vádolta a császári fővezért taktikája miatt és a császári diplomáciát a szégyenletes vasvári békéért, Zrinyi Bécsben azzal fenyegetőzött, hogy az egész világnak tudomására hozza sérelmeit. Ki is nyomatta a császárhoz intézett memorandumot. Porcia miniszter nagynehezen tudta megnyugtatni. A nuntius aug. 16-án is azt jelentette, hogy Zrinyi elégtelenségében elhagyni készül Bécset, mert hire-neve csorbát szenvedne, ha azt az életet folytatná ott, mely inkább egy udvarfihoz, mint katonához méltó; Bécsben tudják azt, hogy ha a kétségbeesés sugallatára hallgat, nagy zavarokat támaszthat, számbavéve azt a nagy népszerűséget, melyet Magyarországon élvez és azt a figyelmet, melyet Franciaország és a rajnai szövetség fejedelmei tanúsítanak iránta; az utóbbiak könnyen arra határozhatnak magukat, hogy hadaikat, melyek ezidőszerint Montecuccoli parancsai alatt állanak, Zrinyi rendelkezésére bocsátják; könnyen elgondolhatni, hogy ebből ő felségére és az egész kereszténységre milyen károk és veszélyek támadnának. A nuntiusnak Zrinyi bölcsességében van e veszedelem ellen bizalma. Csakugyan Zrinyi aug. 21-én elégtellenül hagyta ugyan el Bécset, de még akkor is többek előtt hangoztatta, hogy mint ő felsége leghivebb alattvalója kíván élni és halni. A helyzet olyan, hogy a nuntius e nyilatkozatok ellenére is megtörténhetők

véli, hogy tétlenségében a kétségbeesés fog uralomra jutni Zrinyi lelkében. S hogy semleges szemlélők nemcsak lélektanilag találták érthetőnek álláspontját, hanem erkölcsileg is neki adtak igazat, mutatják a vatikáni levéltárból Fraknoi Vilmostól közölt későbbi adatok is, melyek szerint a pápai diplomácia az udvarra igyekezett hatni, hogy Zrinyinek elégtételt adjon és szolgálataival éljen. A pszichológiai momentum olyan volt, hogy minden érdektelen szemlélő szerint föltételezhető volt nála a legszélsőbb eltökélés is. Bizonylyan olyan lélekállapotban volt, melyben könnyen születhetnek coriolani elhatározások, — nála természetesen nem hazája ellen és nem a törökkel való szövetekezésre. De hogy bármily efféle elhatározás csakugyan megfogant lelkében, arról nincs határozott tudomásunk.

Hogy mily szerep várt volna még rá hazája történetében, meg tudta volna-e nyerni az udvar bizalmát, megteremteni a király és a nemzet közti harmóniát s vezette volna-e Magyarország felszabadító hadjáratát a török ellen, avagy talán az aranybulla záradéka alapján élére állt volna az elégtelen uraknak s elfogadta volna-e XIV. Lajos szövetségét, mely környezetét erősen kisértette; — azt mind csak találgatni lehet. A szerencsétlen vadászat, melyen életét nov. 18-án befejezte, e tekintetben csak kérdőjelet hagyott ránk. Hűséges jobbagya volt koronás királyának, de nem olyan fajtából, aminőnek Grillparzer festi «ein treuer Diener seines Herrn» alakját. S emberileg érthető, ha élete legfőbb céljának bukásában nem tudott volna megnyugodni. Azok a hírek, melyek Bécsből való eltávozása után elpártolásáról forgalomba kerültek, mind ennek a helyzetnek a mérlegeléséből eredő föltevések voltak. Elégületlenségét észrevette és figyelemmel kísérte a francia diplomácia s érintkezést tartott fenn Zrinyi jogtanácsosával és politikai bizalmasával, Witnyédivel, Zrinyi öccsével, Péterrel és Péter feleségével, Frangepán Katalinnal. Végül, épen a vadászat előtti napokban magához Zrinyihez is titkos megbízással elküldte Gremonville bécsi francia követ Bethlen Miklóst; de hogy mind e megkörménykezés bármi határozott eredménnyel járt volna, arra nézve semmiféle adat nem került elő, Zrinyitől egyetlen beleegyező nyilatkozatot nem ismerünk és nekünk nincs jogunk olyan eltökélést tulajdonítani neki, melynek talán mindvégig ellenállott. Francia forrásból tudjuk, hogy a Bécsben vele érintkező francia főnemese, kik egy fejedelmet megillető tisztelettel vették körül, még csak egy kisértő célzással sem mertek közeledni hozzá. Ehhez hozzávéve azt a vatikáni értesülést, mely szerint Zrinyi többek előtt kijelentette, hogy mint urának leghűsé-

gesebb alattvalója kíván élni és halni, valamint hozzávéve azt az utolsó napjaiban tett nyilatkozatát, mellyel a bécsi tanácskozáson való megjelenéstől óvó barátainak felelt, hogy t. i. lelkiismeretét tisztának érzi, s Bécsből távozásával haragja csak enyhülhetett, e harag táplálására újabb mozzanat nem merült fel: inkább a félrevonuló Achilleus, mint az elpártoló Coriolanus alakjára lehet következtetnünk. De helyzetének lélektani megítélésére nézve jellemző a haláláról elterjedt hiedelem, mely nem tudta az erőszakos halált véletlennek tulajdonítani, hanem kapcsolatot keresett a hős viszonylataival s orgyilkosság művét látta az esetben, míg egy csáktornyai helyi monda szerint Zrinyi vadászával maga lövette magát agyon. Mindakét változat tragikus finálét jelent. A szigeti Zrinyi Miklós halálát egykor a népmonda, már a költő előtt, epikusan stilizálta s felruházta őt a nagy Szulimán elejtésének dicsőségével; a csáktornyai Zrinyi Miklós halálát a közhiedelem drámailag stilizálta. A közhit a tényben tévedett ugyan, de Zrinyi pályájának tragikumát helyesen ismerte fel. Haragja akár veszedelemmel fenyegette az udvart, akár pedig magamagát temette el: mindegyik esetben végzetes ellenmondást foglalt magában a költő egész életével. Az epikusnak indult hős tragikus peripetiák közt végezte életét. A véletlen vadászszerencsétlenség szerves értékesítését a helyes nyomon járó közlélek tragikai érzéke kívánta meg.

A történetkutatók fiatalabb nemzedékéből hallottunk már olyan nézetet is, mely Zrinyit marasztalta el, mert meddő küzdelemre vállalkozott, az abszolutizmus világszerte terjedő irányzata ellen vívott szélmalomharcot, egy koráramlatnak meggondolatlanul és jogtalanul ellene szegült, s ezzel a modern fejlődéssel szemben egy régibb, elavult álláspontra, a rendi szabadság álláspontjára helyezkedett. Minő schematizáló, magyartalan és igaztalan bölcsesség! Igen, az abszolutizmus terjeszkedett, XIV. Lajos és a Habsburgok versengve építették fel az abszolút nagyhatalmak alkotmányát; de Angliában nem az volt a világáramlat, ott az abszolutizmusra rossz idő járt, s a kis Hollandia egykor le tudta rázni a spanyol nagyhatalom igáját, és utóbb ellene tudott állani XIV. Lajos abszolutizmusának.

Élesebb pillantása volt e fiatal történetkutatóknál Salamon Ferencnek, aki észrevette, hogy Zrinyi kevésbé volt öseinek és nevelőinek, mint kortársainak rokona: XIV. Lajos kora államférfiainak, hadvezéreinek és költőinek, és Cromwellnek és Miltonnak. «Egyesítve látszik — úgymond — lelkében a mély belátás, gondolkodó és a teremő képzelettel, az államférfiúi bölcsesség a költői erővel.»

S Zrinyi nem is volt a monarchikus gondolat ellensége, csak Magyarország államiságát akarta biztosítani. Hogy a magyar alkotmány akkor képtelen lett volna arra a szervező munkára, mely a nemzetet képessé tette volna a török iga lerázására s ezt a felsőbb rendű szervező hatalmat csak az ausztriai abszolútizmus nyujthatta, az csak vaticinatio post eventum. Ha abszolútizmusra volt szükség, egykor Mátyás azt is tudott nálunk teremteni, nemzeti alapon. De a szabad alkotmány keretében is erős szervező szellem nagy dolgot vihetett volna végbe. Ahogy a holland nemzeti erőt szervezték, úgy lehetett volna szervezni a mienket is idegen abszolútizmus nélkül. És Zrinyi éppen a szervezés, az erők egyesítésének embere volt. Pázmány végrehajtotta a katolikus restaurációt, Zrinyi nem kisebbit akart, mint a nemzeti restaurációt. Zrinyiben megvolt a középkori oligarcha nem egy vonása; de másfelől egészen modern ember volt; kulturájánál, nézeteinél, törekvéseinél fogva is modern ember. Nem is említve vallási türelmét, tisztában volt a honvédelem régi rendszerének tarthatatlanságával s élesen ostromozta a nemesi szabadság örve alatt burjánzó hadi fegyelmetlenséget. Az állandó hadsereg intézménye is, s a honvédelem szervezetébe a jobbagyság bevonása époly haladást jelző eszme volt annak idején a rendi kiváltságokkal szemben, mint Széchenyi korában a közteherviselés eszméje. De bizonyosság az ő új irányú szellemére nézve egész pályája. A francia főtisztek és urak, kik 1664-ben itt jártak, többször mondták Andler János Henriknek, az 1663—4-iki háború írójának, hogy ők Zrinyiben négy dolgot csodáltak: személyiségének méltóságát és fontosságát, a beszédben való okosságát és készségét, úri bőkezűségét, végül neveltségét, noha nem művelt nemzetből származik; csak az az egy hiányzott benne, hogy nem tanult meg hizelegni. Ez a nyilatkozat mutatja, hogy a legműveltebb nemzetből való kortársai nem találták elmaradt embernek; de egyúttal némi utalást foglal magában arra nézve, hogyha benne keressük tragikumának okát, azt nem eszméiben, hanem jellemében találjuk meg. Hogy pedig a francia főnemesek nemcsak itteniek előtt dicsérték Zrinyit, hanem egymásközt is, legbizalmasabb érintkezéseikben is elragadtatással nyilatkoztak felőle, arra nézve elég idéznem Gremonville-nek, XIV. Lajos bécsi követének 1664. nov. 27-én kelt jelentését, melynek egyetlen tárgya, hogy urának hírül adja Zrinyi halálát; a jelentés ezzel végződik (régii helyesírással): «Voilà la fin de ce grand personnage qui s'estoit acquis tant de reputation».

Rég nem volt előtte és sokáig nem következett utána magyar ember, akit elhunytakor az egész nyugaton annyira megemlegettek

és részvétellel megsirattak volna, mint őt. Idő multával azonban lassanként feledésbe ment az egykor ünnepelt hős emléke s neve nem forog többé az európai köztudatban, mert nem fűződik nagy eseményekhez. Nálunk is ráborult a feledés teteteire, de hazafias szellemének emléke hagyományként száll nemzedékről nemzedékre. Az Áfiumot széltere olvasták, még a Siralmas Panaszt is neki tulajdonították. Neve mintegy a nemzeti szellem szimbolumává lett s a «Ne bánts d a magyart» jelszavát mindenki a Zrinyi mondásának ismerte. Ezzel a jelszóval hívták zászló alá a magyarságot nemcsak a török ellen, hanem az osztrák frontra is, s azért egy-egy nemzeti mozgalom idején az Áfium újra meg újra aktuálissá lett. 1705-ben, II. Rákóczi Ferenc felkelése idején gróf Forgách Simon a fejedelemeinek ajánlva kinyomatta. II. József császár uralkodásának végén ezt a kiadást Marosvásárhelyen újra lenyomatták. A jámbor censor biztonnyal abban a tudatban adta meg az imprimaturt, hogy II. Józsefnek éppen háborúja van a törökkel, s azért a műveszke kiadása igen lojális cselekmény; pedig az időszerűséget a II. József elleni visszahatás adta meg a *Ne bánts d a magyart* című, s a nemzetet ébresztő, nemzeti hadsereget sürgető röpiratnak. Az Áfium eszméi és páthosza beszüremkeztek a nemzeti lélekbe; Széchenyi Hitelében, Kossuthnak 1848. júl. 11-ikén a haza veszélyéről mondott beszédében az Áfium érzésével és tüzével rokon elemekre ismerünk, s a *Szózat* és a *Talpra magyar* riadója a nemzeti léleknek azokból a mélységeiből hangzott fel, ahova a *Ne bánts d a magyart* érzései leszívárogtak. Aligha csalódom, ha azt mondom, hogy e kis műhöz hasonló a maga nemében, tehát a közéleti röpiratok közt Széchenyi koráig nem jelent meg. Annyi benne a lélek, az államférfiúi belátás és az írói ékesszólás, hogy ma is fölhevít és elragad.

Hadtudományi munkái és Mátyás királyról írt tanulmánya csak egy századdal ezelőtt kerültek elő a homályból, s nyomtatásban csak a szabadságharc után láttak napvilágot. Azóta a hadtörténelmi írók több ízben foglalkoztak velük és mindinkább megvilágítják azokat az értékeket, melyekkel e tanulmányok Zrinyit a hadi irodalom klasszikusai közé avatják. Ezek megírásában is egy nagy cél lebegett előtte: a magyarságot a katonai hivatás felsőbbrendű feladataira nevelni, tanult haditisztek, tudományosan képzett hadvezérek előállításához ösztönt és eszközöket szolgáltatni, a magyar hadivirtusnak a tudományos avatást is megadni. Főműve, a *Vitéz hadnagy* legtöbbször elvi természetű fejtegetésekből és aphorismusokból áll, de éppen azért nincs alávetve a gyors avulás-

nak. És e tételek sokkal elevenebb, sokkal szabadabb, rugalmasabb formában jelennek meg, mint Montecuccolinak pedánsul rendszerező és meghatározó paragrafusai. Ebben is, a *Mátyás királyról* szóló politikai tanulmányában is nagy irodalmi készüllet alapján áll, s mindenekelőtt Macchiavelli tanulmányozása tűnik szembe; de minden tételét az övének lehet mondani, mert a maga elmélkedésén átszűrte és a maga tapasztalásán kipróbálta. Semmit nem fogad el, amit helyesnek, a hadvezetésben célszerűnek, a politikában erkölcsösnek is nem ismer és az egyetemes érvényű tételeket is magyar szellemben, egyéni módon fogalmazza. Lelke bélyege mindegyiken rajta van.

A ránk maradt szellemi kincs legragyogóbb gyémántja, a *Szigeti veszedelem* a maga korában sem maradt hatás nélkül, mint általában mondani szokás. Mikor művét 1651-ben Bécsben kinyomatta, mint nagyúr, nem vásárt akart vele csapni, hanem ajándékképen megküldte a jó ismerősöknek; ajánlani sem személynek ajánlta, hanem sokatmondó rövidséggel a magyar nemességnek. Új kiadására nem gondolt; de hiszen a Gyöngyösi népszerűvé vált Murányi Venusa is majdnem négy évtizedig hevert első megjelenése után kiadatlanul. A Zrinyiásznak hamarosan támadtak hajtásai. Listius László eposza ennek a mintájára készült s már két év múlva megjelent. Zrinyi testvéröccse, Péter, bátyja verseit horvátra fordítva fényes kiadásban tette közzé. Gyöngyösi Istvánra, Kőszegi Pálra kétségtelen hatással volt Zrinyi költői művészete, s a családi eposz divatában is a Zrinyiász hatása tűnik fel. Wesselényi nádor kiadatta Gyöngyösinek róla szóló eposzát, Bercsényi Miklós is eposzt íratott magáról. S bár az olvasóközönség a XVIII. században már nem ismerte az eposzt, egy-egy követője akkor is akadt. Mióta pedig a világirodalmi izlésű Ráday Gedeon a XVIII. század közepén lelkes papjává szegődött Zrinyi kultuszának, az eposz mindinkább elfoglalta helyét a magyar közlélek kincsesházában. Elsősorban a költőkre volt hatása, a legnagyobbakra legtöbb. Vörösmarty, Arany vettek tőle ihletet és tanultak kompozíciót s a legjelesebb kritikai elmék foglalkoztak vele, élükön ismét Arany Salamon Ferencet az irodalomtörténeti és kritikai pályáról az vitte. át a történetire, hogy Zrinyi tanulmányozásába mindjobban belemerült. Elfoglalta helyét az eposz az iskolában is, mint nemzeti és esztétikai szempontból egyik legnemesebb eszköze a nevelésnek, s ma nincs művelt magyar ember a *Szigeti veszedelem* ismerete nélkül. Meg fogják e művet ismerni bizonylyan a világirodalomban is, mert a renaissance nyomán keletkezett nemzeti nyelvű eposzok

egyik legszebb példánya, s a kompozíció erejére nézve épen úgy felül áll a szintén erős nemzeti szellemű Luziádán, a költő belső hitére és a tárgya iránti lelkesedés őszinteségére, a harci élet reális rajzára nézve pedig a Megszabadított Jeruzsálemen, mint amennyire alattuk marad az előadás és verselés külső díszére nézve. S ez a mű magyar nyelven keletkezett akkor, amikor az európai nemzetek irodalmában élő eposz alig volt, bár a francia költészet erős becsvággyal törekedett a klasszikus izlés alapján a művészi eposzt megalkotni, de sem ott, sem a németeknél, sem a spanyol költészetben hasonló jelentőségű epikai alkotás nincs; Milton Elveszett paradicsoma is csak egykorú. A kereszténység és az izlám nagy küzdelmének költői emlékei közt is a legjelentősebbek egyike, a Rolanddal, a Cid, a Gerusalemme liberata méltó társa. Az alapeszme fensége, a kompozíció tökéletessége, a lelki élet változatos és eleven rajza, a költői érzés heve és egysége egyaránt csodálatos alkotássá teszi e művet, melyet a költő egy télen, mintegy hevenyészve alkotott s a genie készségével szült világra.

Egy télen alkotta, de minden időkre. A XIX-iknél régibb magyar századok egyetlen szellemi alkotása sem szól annyira szívünkhöz, mint ez a mű. A Szigeti veszedelem örökké hirdetni fogja a magyar katonai és költői génusz dicsőségét.

Zrinyi költői hagyatékával teljesen egyértékű azonban az ő ethosi hagyatéka is; hiszen nagy epopoeéja alapeszméjének is az ethikai mag adja meg értékét. A mű a nemzeti restauráció éposza. A nemzet erkölcsi megújulásának, ereje szervezésének és kifejtésének, a pártoskodás és önzés kiirtásának, az egyetértésnek, a magunk erejére támaszkodásnak, a közjóért való önfeláldozásnak evangéliuma a Szigeti veszedelem, az Afium és a költő egész élete, akiben egy volt az érzés, a szó és a tett, — egy volt, és nagy volt.

Hajoljon meg minden igaz magyar szív a háromszázados ünnepen ez evangélium hirdetője előtt s mondjon hálát a Gondviselésnek, hogy a legszomorúbb időkben is elküldte hozzánk prófétáit.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Beethoven vallásossága.

Járosy Dezső r. tag előadása a III. osztálynak 1918. évi április hó 5-én tartott ülésén.

A zenetörténelem oknyomozó kutatásainak eredendő bűne, hogy a művészi egyéniség és megnyilatkozás kettős kérdését nem szívesen hozza vonatkozásba a vallásosság tényével és ennek eleven gyakorlatával. Egyrészt a művészi egyéniség túlhajtott fensőbb-sége, másrészt a vallásos világnézet lekicsinylése a kettős szempont, mely az elfogulatlan kutatás útját állja. A zenetörténelem nagyjainak vallásos értékelésében általánosan két történeti tévedés érezteti hatását: ahol a történeti oknyomozás a vallásos lélek lecáfolythatatlan kritériumaira talál, ott a pietizmusnak, a fanatizmusnak, a lelki aberrációnak gúnyos szállóigéivel tér napirendre hőse felett. Így ítélkezett előbb Haydn, később a mélyen vallásos Bruckner eseteiben. Amikor pedig a vallásos lelkületnek gyakorlati jelentkezései nem elég nyilvánvalóak, akkor felületes ítélettel kísérletet sem tesznek arra vonatkozólag, hogy felderítetlen kérdésekre fényt vessenek. Ujabbán pedig — miként azt Max Reger esete is igazolta, — napnál világosabb tények pusztá elhallgatásával akarják eltörülni a föld színéről a megbecsülhetetlen értékeket, melyek nagy zeneszerzők lelkében a vallásos világnézet talajából fakadtak.

Ennek a történeti hamisításnak általánosan két magyarázatát szokás emlegetni. Az egyik, hogy a zenetörténelem nagy cselekvő egyéniségeinek élete és működése azokra az időkre esik, mikor a bölcséleti útvesztők labirintusában a cselekvő hit és a kegyelmi élet hitelét veszítette. Irodalomban és művészetben az ész s vele együtt az egyéniség fensőbb-sége oly abszolút volt, hogy a kék eget sem tűrte homloka fölött. A vallásos világnézet jelentkezését szórványosnak ismerték el s ahol reá találtak, ott nevetség tárgyává tették, vagy nem mérlegelték elég komolysággal. De az élet maga is a történelmi eljárás zsoldjába szegődött. A művészi cselekvést mindig a belső lelki rendezetlenség szomorú epitheton ornansával képzelték el. A műremek alkotójában «életművészt» láttak, aki

görcsösen, bohém lélekkel kapaszkodik a föld rögéhez s annak muló élvezeteihez s akinek belső magán- és lelki élete világi fogalmak szerint is rendezetlenséget és harmónianélküliséget tükrözött vissza. Ettől a bohém életfölfogástól természetes folyomány gyanánt a vallásos érzület állott a legtávolabb. De a vallástalan művészeket még inkább túlszárnyalták kortársaik, kikre az a feladat jutott, hogy az elköltözöttekről a történelem ítélőszéke előtt mondjanak beszámolót. Ezek könnyelműen surrantak át a vallásosság kérdése fölött, járulékokat említettek föl ahelyett, hogy tények s belső lelki emóciók vizsgálatára szorítkoztak volna. Így történetelt, hogy a vallásosság gyűjtőfogalma alatt tömérdek hamis tétel került a zenetörténelembe.

A vallásos renesszánsz ezen a téren is pálfordulást jelentett. A gyakorlati esztétika azon újabb eljárása, mely a műremek eredetét és mibenlétét fürkészi s a műalkotás tényéből következtet a művészi egyéniségre, egyre törli a régi történelmi megállapítások felületes beállításait vagy rosszindulatú hamisságait. Az esztétika segíti most a vallásos kritériumok tisztázását s miután a legtöbb nagy zeneszerző életében a vallásos föllángolásnak legalább egy-egy hattyúdálával találkozunk, szükségképen lelki rugók után kellett kutatnia, melyek e tények előzményei gyanánt jelentkeznek. A hamisan értelmezett szabadkőműves Mozart művészi egyéniségét nem lehetett e pusztá negációval elintézni: a Requiem reá cáfolt erre a történelmi falsumra. S még azok is, akik egész életükön keresztül ellenkező műformák világában kerestek tápat Múzsájuk számára, az alkony kontemplatív magányában égre szegzik tekintetüket. Előbb a történelem csak a hivatásos egyházi egyházi zeneszerzők vallásos világnézete iránt érdeklődött, most a zenei végrendeleteknek csodálatosan vallásos jellege állítja őket kérdőjel elé.

A legnagyobb feladat, mely a történelem idevágó hagyománya gyanánt ráncszakadt, Beethoven egyénisége. Benne problémává magasztosul a vallásosság, mert zenei egyénisége megfejtésének a teljességéhez tartozik hozzá. Beethoven vallásosságának kérdése nem a katolikum renesszánszának házi ügye, hanem mélyen emberi és egyéni kérdés, melyre a történelemnek felelnie kell. S minél inkább távolodik az idő Beethoven nagy alakjának kortörténeti varázsától, annál érezhetőbbé válik e téren a mulasztás, mely a történelmet s íróit terheli. Csodálatos felületességgel intézték el e vallásos kérdés tényét és problémáját, a Beethoven-írók többkötetes munkáiban szürke epizóddá zsugorodik össze mindaz, amit róla megemlítenek. A negáció szellemének e csodálatos megtevesztése

annál érthetlenebb, mert Beethoven korszakalkotó nagy zenei egyénisége egymagában is támpontot nyújthatott volna arra nézve, hogy benne a zene nem pusztá mesterség, nem egyedül «Spielen mit Tönen», hanem a szellemiségnek, a lelkiességnek fölényesen szokatlan, úttörő megnyilatkozása. Szonátái és szimfóniái nemcsak az ötletnek és gondolatnak egyetlen vonatkozásával keltettek figyelmet, hanem örök emberi sorstragédiák bölcselkedésétől terhesek. A nyelv, melyen szól, kiemelkedik a szubjektív fölfogás zárkájából s egyetemes erejével hódítja meg a lelkeket. A mélység nála nem játék a kifejezés, a forma eszközeivel, hanem programzene: a lírai, epikai vagy drámai gondolatnak olyan hű zenei visszaadása, mely nemcsak a fület, hanem a gondolkodó szellemet is foglalkoztatja. S mikor a mélység eme rejtett értékeire utal a történelem, Beethoven emberi vonatkozásainak kizárólagosságában keresnek magyarázatot ahelyett, hogy a nagy gondolkodónak magasabb világnézetét tették volna tanulmány tárgyává. A kartársakban mindenesetre hiányzott a homogén megértés szelleme s akik vallásos lelkületének talán kissé sajátos természetrajzát nem ítélték kutatásra érdemesnek, épúgy jártak el, mint az a zenei környezet, mely a mesternek egyik legnagyobb művére, a kilencedik szimfóniára azt mondotta, hogy az a süket maestrónak végzetes eltévelyedése.

Azt szokás mondani, hogy a történelmi igazság nem siet, hanem ólomlábakon halad. Előbb-utóbb tisztázza hősét s egy kézlegységgel dönt halomra felfogásokat, melyeket egész könyvtárak hirdettek megingathatatlanok gyanánt. Ez a történelmi fátum, az igazság szava már tisztázta a süket maestrót. Beethoven és zenéje ma az abszolút zenei értéknek a megtestesítője. Következtek utána a romantikusok, az újklasszikusok, a modernek és hüpermodernek s a Beethoven muzsája ma is úgy áll az örökkévalóság piederstálján, mint régen. Az esztétikusnak nincsenek látnoki szemei s a mai zenei irányzatoknak még oly szédületes iramodása sem engedi sejtetni, hogy Strauss Rikárd, Debussy és Bartók Béla után mit hord méhében a jövő? De látnoki tekintetünk hijján is kétségtelen, hogy az örök zenei szépség hordozóját, Beethoven a jövő már nem fogja lefokozni.

A beethoveni egyéniségnek e mindenfelett álló értéke egymagában is indokoltta teszi a kötelezettséget, hogy egész odaadással és belsőséggel foglalkozzunk vallásosságának problémájával. A romantikus költő esetében nem oly fontos e kérdés. A romantikus zeneköltő alkotásának eredőjét közvetlen környezetéből

meríti a mindennapi élet apró részei foglalkoztatják. A mindennapiság nem bölcseledik, nem mélyül el, hanem kész realitásokat iktat programjába. Ellenben a bölcseledő zeneszerző, ha csak egy lépést is igyekszik előre, a végesből máris a végtelenbe lép át, hol nem a bölcseleti rendnek, hanem a vallásos világnézet örök szemüvegén át kell gondolkodnia. Beethovennek bölcseledő programm műveit ennek a fontos ténynek a mellőzésével csakis két irányban fejtik meg az esztétikusok. Először úgy, hogy a saját meghasonlott lelkére utalnak s ennek általánosító vonatkozásaiból keresnek megfejtést. Másodszor úgy, hogy Beethoven lelkének még oly pozitív vallásos jelentkezéseit is merően külső járulékok gyanánt fejtik meg.

Téves úton járna a történelem helyesbítő processusa, ha e negatív részletek után a másik szélsőség keresésében akarná a történelem igazát helyreállíthatni. A vallásos reneszszánsznak éppen az egyházi művészetek időszerű kérdéseire való tekintettel nagy érdeke, hogy Beethoven vallásos lelkére világosságot derítsünk. Még akkor is, ha az esztétikának nem teljesítenénk szolgálatot, a saját házi ügyünk szempontjából is sürgőssé válik e kérdés tudományos rendezése. Az egyházi zene gyakorlatában ugyanis egyre tűnik az a merev álláspont, mely valamikor a *túlhajtott* cecilianizmus zászlaja alatt akart az egyházi zenének szolgálatokat teljesíteni. Az újabb zenei fejlődés homlokegyenest állította előtérbe a zenekari mise műformáját s midőn a liturgikus engedmény árán szabadabb stílushasználat jött divatba, akaratlanul is a klasszikus iskola nagyjainak: Haydnnak, Mozartnak és Beethovennek egyházzenei műveire terelte a figyelmet. Az egyházzenei gyakorlatra való tekintettel revíziónak vetik alá e művek zenei és szövegbeli fakturáját s így a dolog természetéből következik, hogy a művek szerzőinek vallásos világnézete is a kutatás élénk tárgyává lett. Az egyházzenei élet túltette magát a történelmi falsumokon: lomtárba küldte a hamis nyilatkozatot, mely szerint a jámbor Haydn Beethovent ateistának mondta volna s nem törődött azzal, hogy mily idegesen sajátították ki egyesek Mozart szellemét.

Haydn és Mozart egyéniségei a vallásos vizsgálódás távlatából szemlélve, ma már némileg tisztázottan állanak előttünk. Talán Beethoven egyházzenei műveinek aránylag kisebb száma lehetett oka annak, hogy a kutatók fürge szeme nem fordult a legnagyobb egyházzenei szerzemény, a Missa Solemnis halhatatlan szerzője felé. Pedig még akkor is, ha az opus-számon kívül más nem került volna ki Beethoven alkotó kezéből, megkövülten kellene megállá-

nunk e gigászi mű előtt, melynek fakturájából egy mélyen vallásos lélek zenei végrendelkezése szól hozzánk. A mulasztást nem menti azon körülmény, hogy már Beethoven korában is általános zenei polgárjogot szerzett a mise műformája. De viszont nem szabad felejtelnünk, hogy ugyancsak Beethoven korában ügyes érzékkel bánnak a hálás világi szövegekkel. A Missa Solemnis tehát már a zeneköltő életében is több volt egyszerű zenei pensumnál: közvetlen és hatalmas utalás volt Beethoven mélyen vallásos lelkületére.

A jelenkor fürkésző tekintetét szomorúan tanácstalanul hagyja az a körülmény, hogy a gazdag forrásmunkák áradatában hiába kutat szilárd támpont után. Itt oly mulasztásról van szó, melyet nehezen lehet pótolni. Beethoven környezete s az annak nyomában kialakult írói hagyomány nem helyezett súlyt ennek a mozzanatnak a kellő kiemelésére. Amint az akkori értelmi és zenei környezet egyaránt tartózkodó apatiával vagy legalább is hűvös közönnyel fogadta Beethoven merész reformterveit, éppúgy bizonyos, hogy a zenei tények ismereteinek hiányában azok mélyebb lelki eredőjére sem volt kíváncsi. Beethoven korában nem esküdtek föl zenéjének mélyebb bölcséleti vonatkozásaira, éppen azért azok forrása sem érdekelte őket. Ehhez a kortörténeti mulasztáshoz egy másik körülmény szegődik társul. Míg a legtöbb nagy zenei költő életét levelezéseiből úgyszólván matematikai pontossággal lehet megállapítani, addig Beethoven esetében ez a forrás is csődöt mond. Az irodalmi levél valójában csak a romantikus kor idején vált divattossá. A levelezések merően közlésre szorítóknak, intimebb vonatkozásai nincsenek.

Beethoven vallásosságához a megismerés kettős útja révén juthatunk el. Az egyik lelkiismeretes nyilvántartása mindazon adatoknak, melyek elszórtan még megmenthetők. Szintetikus művelet útján ezek lelkiismeretes tömörítése olyformán, hogy egységes kép alakuljon ki. A második mód kizárólag lélektani: vallásos műveinek jeleiből kell megkonstruálnunk a vallásos világnézet jelentkezését.

Annak igazolására, hogy e fontos kérdés csupán az epizód-szerű általánosság elintézésében részesül, elegendő, ha a legmodernebb Beethoven-monografia szerzőjére, Paul *Bekkerre* utalunk.¹ A hatszáz oldalra terjedő, biográfiai és esztétikai alapossággal megírott mű, mely főként Beethoven általános emberi jellemzésével foglalkozik kimerítően, mindössze néhány sort szentel a vallásosság kérdésének, mely úgy felfogásában, mint pedig stiláris beállításában

¹ *Beethoven*. Von Paul *Bekker*. Schuster und Loeffler, Berlin.

élénken igazolja tételünket, mely szerint e kérdés mélyebb vizsgálódásnak nem képezte tárgyát. Paul Bekker szóról-szóra ezeket mondja:¹

«Beethovennek a vallással szemben elfoglalt álláspontja saját nyilatkozataiban alig jut kifejezésre. Nem szereti, ha erről a kérdésről mások előtt szólnia kell. «Religion und Generalbass sind beide in sich abgeschlossene Dinge, über die man nicht weiter disputieren soll», ezekkel a szavakkal utasítja vissza az érdeklődő Schindlert. Naplójában több nyilatkozatot találunk, melyek Istenre vonatkoznak, de ezek inkább bizonytalanságban hagynak, mintsem felvilágosítanak. A legkimerítőbb hitvallomást nem szavaiban, hanem Missa Solemnise hangjaiban juttatta kifejezésre. Itt kutatnunk kell, hogy Beethovennek Istennel szemben elfoglalt álláspontját megérthessük s hogy megismerhessük, miszerint Haydn tévedett akkor, mikor Beethovent ateistának bélyegezte. Persze Beethovennek Istenről táplált fogalmai merően különböztek Haydnnak naiv jámborságától. Beethoven hite a kétségbeesés ellen folytatott életküzdelem gyümölcse gyanánt jelentkezett akkor, mikor az életben kemény küzdelem árán jutott az isteni hatalom megismeréséhez. A spekulatív elmélkedések különben Beethoven vallásosságának lényeges kritériumát szolgáltatják. Erősen nyugszik a keresztény hit pilléreire, mégis távol áll a felekezeti dogmatizmustól (!) s e kritikai állásfoglalás gondolkodásának önmaga által szerzett gyümölcse.»

Paul Bekkernek eme megállapítása minden tartózkodó szűkszavúsága dacára is kettőt tesz nyilvánvalóvá. Az első, hogy Beethoven tényleg hívő ember volt s bár a felületes vizsgálat egyéni vallást szuggerál számára, mégis életének és művészi alkotásának körülményei mindennek ellenkezőjét igazolják. A zárkózottság, melyet Schindler szájából idéznek a Beethoven-írók, nem érvel álláspontunk ellen, sőt ellenkezőleg a mellett. Beethoven ismerte környezetét s mint mélyen gondolkodó elme, tisztában volt azzal, hogy a vallásos érzés kérdése nem piaci árú. Viszont az említett szűkszavú nyilatkozatok egymagukban is igazolják istenhívő lelkületét. «Der da oben, er ist und ohne ihn ist nichts», — írja naplója egyik helyén. Máskor Schott nevű kiadójához mély lelki alázatosságra valló sorokat intéz: «Ich erhielt deswegen Lobeserhebungen... was ist das alles gegen den grossen Tonmeister oben-oben-oben und mit Recht allerhöchst, wo hier unten nur Spott getrieben wird.» Mennyi keresztény megadás rejlik következő szép szavaiban: «Gelassen will ich mich allen Veränderungen unterwer-

¹ U. o. 70. lap.

fen und nur auf deine unwandelbare Güte, o Gott, mein ganzes Vertrauen setzen.» Hősi lélekre valló szavak ezek annak részéről, kit a világ nem értett, kinek művészetét félreismerték s ki életének egy részét süketségben élte át. A három nyilatkozathoz még csupán egyet kívánok fűzni, melyet Rudolf főherceghez intézett: «Gott, der mein Inneres kennt und weiss, wie ich als Mensch überall meine Pflicht, die mir die Menschlichkeit und die Natur gebieten, auf das heiligste erfülle, wird mich wohl endlich wieder einmal dieser Trübsal entreissen.»

Beethoven lelkének ezen mély vallásosságát a nevelés és a családi hagyományok szolgáltatták. Szülei katolikusok voltak, atyja a berni érseki kápolnának volt tanítója, nagyatyja pedig ugyanott udvari karmester. Beethoven egész nevelése katolikus irányú volt, ő maga pedig fiatal korában már udvari orgonista volt. Atyjának és nagyatyjának egyházi alkalmaztatása, egymagukban nyújtják biztosítékát annak, hogy Beethoven korán ismerkedett meg az egyházzenei levegővel, mely későbbi pályájára is mély hatással lehetett. Szüleit idő előtt elveszítette, főleg anyjának halála rendkívüli nyomot hagyott lelkében. Humanisztikus nevelésben s a vele párhuzamos magasabb vallású neveltetésben persze nem részesülhetett, mindazonáltal a lángész természetes intuiciójával választotta meg olvasmányait és mindenkor megtalálta azt a szellemi párhuzamot, melyre zeneköltői munkássága közben szüksége volt. Rendkívül szeretette a természetet, úgyannyira, hogy néhány életírója ezt a konszenzét félremagyarázta s abból, hogy a költő Christian Sturmnek «Betrachtungen über die Werke Gottes in der Natur» című művét oly szívesen forgatta, beteges természetimádást olvasott ki. Ez azonban a tények teljes félreismerése, amint naplójának egyik megragadóan szép helye is igazolja: «Eine herrliche Schule ist die Natur für das Herz. Wohlan, ich will ein Schüler in dieser Schule sein und ein lehrbegieriges Herz zu ihrem Unterricht darbringen. Hier werde ich Weisheit lernen, die einzige Weisheit, die nie mit Ekel verbunden ist. Hier werde ich Gott kennen lernen und in seiner Erkenntnis einen Vorgeschmack des Himmels finden. Und unter diesen Beschäftigungen werden meine irdischen Tage sanft dahinschleichen, bis ich in jene Welt aufgenommen werde, wo ich nicht mehr ein Schüler, sondern ein Kenner der Weisheit sein werde.» Majd egy másik helyen ezt olvassuk: «Gott ist immateriell, da es unsichtbar ist, so kann er keine Gestalt haben. Aber aus dem, was wir an seinen Werken gewahr werden, können wir schliessen, dass er ewig, allmächtig, allwissend und allgegen-

wärtig ist. Was frei von aller Lust und Begier, das ist der Mächtige. Er allein — kein grösserer als er.»

Mindezekből a naplójegyzetekből kétségtelen, hogy Beethoven hívő lelke megcáfolja mindazokat a félreértéseket, melyeket egyesek talán a saját hitetlen világnézetök megerősítésére oly szívesen imputáltak a halhatatlan mesternek. De még akkor is, ha e nyilatkozatok nem szólnának fölállított tételünk mellett, akkor is Beethoven halálos ágya olyan bevégzett kegyelmi tény elé állít, mely előtt a rosszindulatnak is meg kell hajolnia. Akkor történt, hogy orvosa, dr. Wowruch a «vallás vigaszaira» hívta fel írásban a haldokló költő figyelmét. Beethoven e figyelmeztető írást figyelmesen és átszellemülten olvasta végig a következő hozzáadással: «Hozzatok papot!» Életrajzírói szerint is jámborul vette föl a haldoklók szentségeit s ajkán a később megcáfolt szavakkal halt volna meg: «Plaudite, amici, finita est comoedia.»

Életének e vázlatos keretű hitvallása egymagában is fényes tanújelét szolgáltatja annak a kétségtelen történeti ténynek, hogy Beethovennek hite pozitív volt s Istennel való végső kibékülése szolgáltatta nagy élete méltó végakkordját. A vallásos érzés bensősége azonban nem érte be az elmélkedéssel s a hitnek nyílt megvallásával. Hangokba foglalt Credóját vallásos művei örökölték meg s ezek között első sorban az a *Missa Solemnis*, melynek fölépítése a zeneköltészetnek ma is egyedül álló remeke. Vallásos művei ugyanazon okból nem mennyiségökökkel, hanem minőségükkel válnak ki. Ezek között első volt az opus 48, *Sechs Geistliche Lieder* címen, melyeket Christian Fürchtegott Gellért szövegeire szerzett s melyek között az ismeretes *Isten dicsősége* is helyet foglal. Azután 85-ik számú műve *Krisztus az olajfák hegyén*, mely az oratórium műformáját ölti fel, a *C-dur mise* (op. 86) s legvégül a hatalmas opus 123: a *Missa Solemnis*. Vázlatosan készült el egy cis-moll miséje, végül egy latin requiemjének tervezete, melyet azonban már nem írhatott meg.

Egyházzenei műzsája méltánylásával kapcsolatosan két miséje emelkedik ki elsősorban. Az első a *C-dur* a klasszikus iskola megszokott egyházzenei keretei között mozog. Mindazonáltal a beethoveni jelleg már annyira nyilvánvalóvá lesz, hogy Eszterházy herceg annak hallatára csodálkozva fordul Beethovenhez e szavakkal: «Aber lieber Beethoven, was haben Sie denn da wieder gemacht.» Míg ez az első opus talán inkább külső okok, mint belső lelki együtthatók eredménye, addig a «*Missa Solemnis*» már nagy lelki emóciók tisztító tüzeiben születik meg. Ennek eredetét szintén az

alkalom szabja meg. 1820-ra szánta bemutatását, mikor tanítványa Rudolf főherceg olműtzi érsek lett. A tervet azonban a kitűzött időre megghiúsították a hatalmas méretek, melyek a gigászi művet folyton nagyobbarányúvá tették. A mű szerzése idején Beethoven lelkében életének minden keserősége és csalódása halmozódott fel egyszerre. A határkőnél állva, csalódottan kellett szemlélnie, hogy zenei hagyatékát nem értették meg s ő maga is kilátástalanul tekintett élete nagy művére. Fizikai depressziója a tetőponton volt s röviddel előbb, mikor a Missa Solemnishez hozzá fog, kétségbeesetten kiált fel: «Gott, Gott, mein Hirt, mein Fels, du siehst mein Inneres! O höre, stets Unaussprechlicher, höre mich — deinen unglücklichen, unglücklichsten aller Sterblichen». A Missa Solemnis elkészült s a kilencedik szimfóniával 1824. május 7-én mutatták be első ízben annak Kyriejét, Credóját és Agnusát Bécsben, míg később Lipcsén keresztül az egész zenei világ tette magáévá.

A Missa Solemnis hovátartozását illetőleg az egyházzenei gyakorlat ma már megállapodást létesített. A műnek kolosszális arányai eleve is alkalmatlanná teszik a liturgikus előadásra, melynek művészi igényei is oly szédületesek, hogy csak a legkiválóbb kórustechnikával rendelkező művészi együttesek vállalkozhatnak rá. Liturgikus alkalmatlansága dacára azonban vallásos értéke örök szépségeket juttat kifejezésre. Ha Beethoven vallásosságának minden előbb említett belső kritériuma megdőlné, akkor is gondolkodóba ejt az a hatalmas mű, mely nem technikai bravur egyedül, hanem egy mélyen vallásos léleknek végrendeletszerű hatyúdala. A kilencedik szimfónia profetikus jelentőségét nagyrabecsüljük, de ennek mélységét is túlszárnyalja a «Missa Solemnis.»

***

Beethovent élete és művei úgy állítják elébünk, mint magassabbrendű szellemet, kit befolyásolhatott ugyan korának racionalisztikus életfelfogása, de aki ennek behatása dacára mélyen hordozta lelkében hitét és az örökkévalóság boldogító reménységét. A történelemnek nem lehet hivatása, hogy a lényegtől elvonatkoztatva, járulékokra terelje a figyelmet s tagadásba vegye azt a sziklahitét, melyen Beethovennek leghalhatatlanabb alkotásai nyugszanak. A léleknek eme alázatos, bűnbánó dedikációja oly megdönthetetlen világossággal áll előttünk, hogy életének természetfölötti megnyugvásban lezáródó alkonya még akkor is gondolkodóba ejt, ha az nem végződött volna az Istennel való szentségi kibékülés szépséges fináléjával. De épen ezen utóbbi körülmény az, melynek tudatában boldog reménységgel tekintünk a bécsi Centralfriedhof halhatatlanja felé!

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FEOLVASÁSAIBÓL.

A Dipsacaceák virágzatának fejlődéstani értelmezése.

Kivonat Szabó Zoltán r. tagnak 1918. évi április hó 12-én tartott székfoglaló
értekezéséből.

A *Dipsacaceae* család monografikus feldolgozása során legutóbb a *Cephalaria* genus tanulmányozása rávezetett a virágzat morfológiájának tüzetesebb megismerésére is. Előbbi tanulmányaim¹ tárgya e családból a *Knautia* genus volt, amelynek levéltelen és sűrűn sertés receptaculuma a virágelrendeződés sorrendjének és kialakulásának tanulmányozására nem volt alkalmas. A *Cephalariák* azonban, bár hosszú ideig tartott, amíg a mikrotechnikai és beágyazó alkalmas módszert e célra sikerült megtalálnom, alkalmasnak bizonyultak e fejlődéstani és összehasonlító vizsgálatok elvégzésére, amelynek eredményeit azután a *Knautia*, *Scabiosa* és *Dipsacus* virágzatokka is összehasonlíthattam.

A *Dipsacaceák* virágzatát ma általában a *fészek* virágzat típusába sorolják, amely fészek virágzatot viszont a *Compositák* fészkeivel együtt a *fürtös virágzatokból* származtatják le a főtengely megrovidülése és megvastagodása révén. Az újabb szerzők közül legszabatosabban Van Tieghem² állapítja meg a *Dipsacaceák* virágzatáról, hogy ez «minden esetben a főtengely és az átellenes ágak csúcsát tetőző fészek, amely fészek egyvirágú fészkecskékből van összetéve. Ez a fészek két részből áll. Tengelye az alapi részén kisebb-nagyobb számú nagyobb zöld és levélnemű bracteát visel, amelyek a gallért (involucrum) alkotják. A tengely meghosszabbodik vacokká, amely igen sok apró szintelen és pikkelyszerű bracteával van fedve... A virág ág, amely bizonyos számú gallérlevelet visel és egyetlen virágban végződik». Höck³ a szorosán vett

¹ Szabó Z. A *Knautia* génusz monographiája. Math. Termtud. Közlem. Magy. Tud. Akad. XXXI. köt. 1. sz. Budapest, 1911.

² Van Tieghem, Remarques sur les Dipsacacées. Ann. Sc. Nat. T. X. Ser. 9. Paris 1909.

³ Engler-Prantl, Nat. Pflanzenfam. IV., 4., 182. old.

Dipsacaceák virágzatát (a Morina-féléktől eltekintve) szintén fészeknek tekinti, megjegyzi azonban, hogy «talán a legtöbb Dipsacaceae virágzata visszavezethető dichotomiára, mert az elágazás tisztán dichasiális a csúcsvirág hiánya miatt nem lehet; fejlődéstani vizsgálatok azonban erre vonatkozólag még nincsenek». *Celakovsky*¹ a *Scabiosafélék* virágzatát igen találóan olyképen jellemzi, hogy ennek «főtengelye végtelen és megrövidülő, az axillaris primaneus hajtások további elágazó képességüket elvesztették és egyszerűek lettek, ellenben a kéttagú örvök megsaporodtak és a levélállások főszámsora szerint rendeződnek magasabb divergentiák szerint. Eredetileg brachyobotrys, amely a bugából vezethető le». *Gjurasin*² fejlődéstani módszerrel akarta a kérdést megvizsgálni, de vizsgálatainak eredményeit nem vetette össze a szövettani és phyllotaktikus viszonyokkal, miért is a szorosan vett Dipsacaceák virágzatát Höck-el szemben tiszta botrysnak tartja és a dichotomiának nyomára sem akad.

A Compositák hasonlóképen fészkek virágzatáról csak annyit említek meg, hogy *Schumann*³ a napraforgó virágzatának boncolásakor megállapítja, hogy a spirális levélállás nem felel meg teljesen a spirálisnak, mert két levél a kiindulópontja, miért is további fejlődéstani vizsgálatot talál szükségesnek. *Velenovsky*⁴ a fürtös virágzatok, különösen a fészkek tárgyalásakor óva int attól, hogy valamennyi fészket egyenesen a fürtből vezessünk le a főtengely megrövidülése miatt, hanem azokban a családokban, ahol a bogas elágazás uralkodó, a fészkek bogas eredete valószínű, mint a Rubiaceae, Compositae család bizonyos génuszaiban.

Vizsgálataimmal e kérdésekkel óhajtottam tisztába jönni, miért is általában a levélállás, az ágrendszer, a fejlődési sorrend, a virágzati levélállás, a nyaláblefutás, virágfejlődés és a rendellenes jelenségek egybevetésével ezidőszert a következő eredményekre jutottam:

1. A levélállás. A Dipsacaceákat általában keresztbenátellenes levélállásúnak tekintik. A lomblevelek a virágzó hajtáson valóban átellenesek, de a legritkább esetben tisztán keresztben átellenesek. A *Hofmeister*⁵ megállapította két típus közül inkább a *Caryophyllaceae*-typushoz állanak közel, vagyis a levélpárok forgásának

¹ *Celakovsky*, Über den Blütenstand von Morina und den Hüllkelch der Dipsacaceen. Englers Botan. Jahrb. XVII., 1893. 398. old.

² *Gjurasin*, Povijest razvoja inflorescentia kod Dipsacaceja. U Zagrebu 1904.

³ *Schumann*, Praktikum für morphol. und system. Botan. 1904. p. 266—267.

⁴ *Velenovsky*, Vergl. Morphol. der Pflanzen III. Teil. 1910. 809. old.

⁵ *Hofmeister*, Allg. Morphol. 1868, 460 és köv. old. — *Schumann*, Beitr. zur Kenntn. der Monochasien. Sitzber. der kgl. Preuss. Akad. Wiss. Berlin. 1889. II. 581.

iránya a 90° szög betartása esetén olyképen történik, hogy a forgás mindig egyirányú, vagyis az I. pár levél α -levele fölé csak az V. pár α -ja kerül, vagyis a levélállás diagrammájában a lomblevelek és ezzel az ágak tartóleveleinek helyzete a kunkor-állással egyezik meg. A tisztán keresztben átellenes helyzet ritkán észlelhető. Ezt a helyzetet megközelítő elhelyezkedés csakis a hosszúhajtásokon állapítható meg, de ezeken is sokkal gyakoribb minden genuszban az a helyzet, hogy az I. levélpárra következő II. levélpár nem 90° , hanem a rövidebb úton 45° foknyi forgást mutat, amely a további párok elhelyezkedésében is megállapítható, miért is az I. levélpár α -jának ortostichonjába az V. pár β -ja kerülhet csak, vagyis az első levélpárt a mediánba helyezve a II. diagonális-jobb, a III. a transversális, a IV. a diagonális-bal síkba kerül és csak az V. jut ismét a mediánba. Az eltolódás annál fokozottabb mértékű, minél közelebb esnek egymáshoz a csomók. A két éves fajok levélrózsáinak első pár levele fölé négy (2 pár), e fölé 6 (három pár) levél helyezkedik el, vagyis kettős spirális elhelyezkedés jön létre a Fibonacci-sor kettőzése szerint, vagy pedig néha az egymásra következő párok 72° fokos fordulattal oly rózsát hoznak létre, amelynek tagjai 10 ortostichonba esnek az $\frac{1}{5}$ állás szerint. A levélrózsa csúcsrügyének kihajtásakor a divergentia a szártagok megnövekedése miatt csökken. A keresztben átellenes levélállás eme módosulása okozati kapcsolatban van a rövid vaskos tengelyre szoruló és egymásba tölcésrszerűen torkoló levélhüvelyek adta helyzettel, amely miatt az egymás után következő párok levéldudorai nem fejlődhetnek a pár insertio-pontjait összekötő vonalra merőleges irányban, csakis az első pár diagonálisában és a következő párok tagjai között.

2. Az ágrendszer. A levélállással szoros kapcsolatban áll az ágrendszer kifejlődése. Typikus esetben az ágrendszer viszonylagos főtengelye végtelen, illetőleg virágzattal végződik. A virágzat alatti legfelső lomblevélpár egy-egy hónalji ágat tart, amely ismételten hasonlóképen dichasiálisan ágazik el. A tiszta dichasium azonban ritka, mert nemcsak a legfelső, hanem az alsóbb levelek hónaljából is erednek ágak, főképen az ágrendszer főtengelyén. A II., III. stb. rendű ágak rendszerint tisztán dichasialisak, két előlevéllel, amely a következő rendű ág tartólevele. A magasabb rendű ágak gyakran monochasiumba futnak (*Succisa*, *Cephalaria*, *Dipsacus*). A főtengely némely esetben közvetlenül a II. r. tengely eredése felett végződik virágzatban (*Cephalaria syriaca* — *dichotoma* Lam.), vagyis nem nyúlik meg. A virágzatok kifejlődésének sorrendje a dichasiumra jellemzően centrifugális.

3. Levélállás a virágzatban.¹ A sokvirágú fajok virágzatában könnyen szembeötlő az a körülmény, hogy a virágok (*Knautia-Trichera*), vagy a virágokkal együtt azok murvája (*Scabiosa*, *Cephalaria*, *Dipsacus*) szabályos parastichonokban helyezkednek el. Ezeknek a parastichonoknak a száma bizonyos szabályok szerint változó. A változás a fészkek nagyságától és ezzel a virágok számától függ. Számos példa megvizsgálása azt igazolja, hogy két típusba sorolhatók e szempontból a virágzatok. Az egyik típusban a parastichonok száma a levélállások Fibonacci-féle fősorozata szerint

1. kép. A *Cephalaria elata* monospiralis virágzata kissé kibővíve. A képen meg van jelölve fekete vonallal a balfelé haladó $f8$ és a jobbfelé haladó $f13$ parastichonok közül egy-egy.

3, 5, 8, 13, 21, 34..., a másik típusban ezen számok kétszerese 6, 10, 16, 26, 42... szerint különböztethetők meg. Az első típust *monospiralis*, a második típust *dispiralis*nek nevezhetjük. A több virágú monospiralis virágzatokban (l. 1. kép) leggyakoribb az $f8$ és az $f13$, a dispiralisokban az $f10$ és az $f16$ sorok feltűnése, amely sorok irányában a bimbók, virágok, majd a termések laposan összenyomattnak és ferde-négyszög alakú keresztmetszetet nyernek. Ezen parastichonoknál alacsonyabb

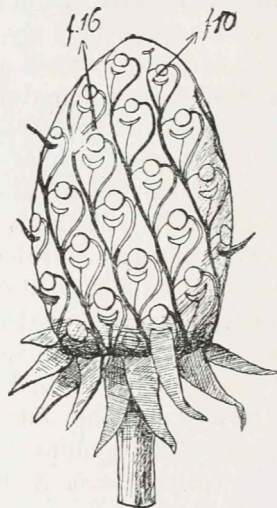
indexű parastichonok a ferde-négyszögek csúcsait kötik össze. E viszonyok mikrotomos sorozatos metszetekben tanulmányozhatók. E metszetek levetített rajzain az A. Braun—Bravais—Schwendener-féle megszámozás segítségével kiténik, hogy a monospirális típusban, ahol a $21/55$ levélállás az uralkodó, valamennyi virág egyetlen alapspirálisba vonható, míg a dispirális típusban a tagok két spirális rendszerbe foglalhatók, amint azt Schwendener ez utóbbi esetre a *Dipsacus*-ra alkalmazta is. Eltekintve e helyen a Schwendener mechanikai alapra helyezett elmélete felett keletkezett vitától, a számozást csak mint eszközt használom fel a tagok jelzésére. Végeredményben megállapítható, hogy a *monospiralis virágzatokban* a "gallér-

¹ V. ö. A. Braun, Tannenzapfen 1830. 375—379. old. és Schwendener, Mechanische Theorie der Blattstellung. Leipzig 1878. 49., 61., 63., 69., 71., 83. old.

levelek nem átellenesek, hanem szórt helyzetűek, ellenben a *dispiralis* virágzatokban a gallérlevelek két átellenes levéllel kezdődnek, amelyek a virágzat két előlevelére merőlegesen helyezkednek el. A *dispiralis* virágzatok tehát egyszerűen folytatják a közelítően átellenes-dichasialis levélállást, de olyképen, hogy a főtengely megrövidülése és vastagodása révén az egymásra következő kéttágú örvök hasonlóképen fejlődnek ki, amint azt a törőzsára megállapítottuk, vagyis az első levélpárra két levélpár következik, erre három levélpár, majd erre viszont öt levélpár. Ezek elhelyezkedése olyképen történik, hogy az első levélpár nem fogja körül teljesen a tengelyt, hanem a transversalis irányban nagyobb hely marad a két oldalon, miértis itt a 2. és 3. levélpár helyezkedik el. E két levélpár tagjai közötti távolság ismét egyenlőtlen, úgy, hogy a mediánban két pár (a 4. és 6.), a transversalisban 1 pár, az 5. helyezkedhetik el. Az erre következő öt pár levél kettős párjai következésképen a diagonalisba (7. és 9.), egyes párja, a 8. közelítőleg a mediánba esik. (Pl. a *Knautia macedonica* csúcsvirágzatában.) Ez a levélállás folytatódik a murvák helyzetében. A levelek borulása keletkezésük sorrendjének felel meg. A külső három levélpár a virágzatot fedő tulajdonképeni *gallér*, amelynek levelei a dűsvirágú virágzatokban meddők, ellenben a következő 3 és 5 levélpár, tehát 16 levél termő és kiindulópontja egyúttal a 16 érintkező-parastichonnak, amelynek tagjait nyolcasával megszámozva a két spirális rendszer megállapítható. Az e parastichonokban helyet foglaló virágok murvája a *Knautia* genuszban nem, de a *Scabiosa*, *Cephalaria*, *Dipsacus* genuszban kifejlődik és türemlése (felében összehajtott) jól kivethető, amennyiben a murvák anodikus fele az $f16$, a kathodikus fele az $f10$ irányában helyezkedik el. Az $f16$ parastichonok fele (minden második), tehát 8 az egyik, másik fele a másik legkülső gallér levélpár-levél rendszeréhez tartozik. E *dispiralis* virágzatok rendesen a főtengely csúcsán foglalnak helyet. A *monospiralis* virágzatok rendesen hónaljziak és levélállásuk visszavezethető az axilis ág 2 előlevelének helyzetére. E két előlevél ugyanis egymáshoz *axoscop* irányban közeledik, amely helyzet mikrotomos sorozatos metszetekben pontosan visszavezethető a viszonylagos főtengely és a tartólevél hüvelye által megszábott területi viszonyokra. Az *axoscop* irányban közeledő két előlevélre már nem illeszkedhetik be két medián gallérlevél, hanem $\frac{1}{3}$ helyzetű spirális állás kezdődik meg, amelyre $\frac{2}{5}$ -ös következik és ez a virágzat belseje felé a $\frac{21}{55}$ -levélállásra emelkedik. A *monospiralis* virágzat az első pár levél eltolódása ($\frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{3}$) révén a *dispiralis*-ből vezethető le. A *monospiralis* virágzatokban az első 3 és 5 levél az

f8 parastichon kiindulópontja, illetőleg az 5 és 8 levél az f13-é. A nagyobb virágzatokban a külső 3, 5 levél rügytakaró szerepe miatt meddő. A murvák viszonyai, valamint a nyomás viszonyok a dispiralis virágzatokéhoz hasonlóak. Érdekes jelenség, hogy a parastichonok kathodikus végén is fejlődnek meddő murvák, amelyek még a murvánélküli *Knautia* génuszban is buja tenyésztéssel kifejlészthetők, a *Dipsacus* génuszban pedig rendszeren megjelennek a virágzat csúcsán. Kis virágzatú fajokban természetesen a számviszonyok csökkennek, így pld. a *Knautia orientalis*, *Cephalaria syriaca*, *attenuata*.

2. kép. A *Scabiosa columbaria* virágzati vackának vázlatos rajza az edénynyaláblefutás feltüntetésével. A körök a virágok helyét, a félhold alakok a murvák helyét jelzik; f16 a sympodialis nyaláblefutású parastichon, f10 a másik érintkező parastichon. (Négyszeres nagyítás.)

4. A virágzat nyaláblefutása sorozatos metszetekben, valamint főképen a *Scabiosa columbaria*-nak chlorálhydrát-glycerines eljárással átlátszóvá tett vackain jól követhető és megállapítható, hogy a fő nyalábkötegek az f8, illetőleg az f16 parastichonokban futnak, amelyek az illető parastichonokhoz tartozó murvák nyalábjait egyesítik (l. 2. kép). Ugyanehhez a nyalábkötegekhez csatlakoznak az ugyanabban a pl. balra emelkedő parastichonban levő virágok nyalábjai is olyképen, hogy a virágból kifutó két nyaláb közül az egyik és pedig a nagyobbik (a képen kettős vonallal jelzett) jobbra haladva a murva alapját kikerülve lefelé fordul és a murvába futó nyaláb kiinduló pontja alatt csatlakozik a nyalábkötegekhez, a másik, vékonyabb nyaláb balra haladva egyenesen csatlakozik ugyanahhoz a nyalábkötegekhez a murva insertiója felett.

Ezáltal annyi nyalábköteg keletkezik, amennyi nyolcas-rendszerű parastichon megkülönböztethető, a csatlakozás körülményei pedig a nyalábköteg határozottan sympodiális kifejlődését eredményezik. A külső meddő gallérlevelek nyalábjai önállóan futnak le a virágzati kocsányba. A kocsány keresztmetszetében tehát az edénynyalábok száma egyező a meddő gallérlevelek és az edénynyalábos parastichonok számának összegével. Másodlagos nyalábcsatlakozások az idősebb virágzatokban az egyes parastichonok között is létrejöhetnek és pedig a virágba vezető erősebb nyaláb bifurkációja révén.

5. A virág fejlődéséről e helyen csak annyit emelek ki, amennyi a virágzat értelmezéséhez szükséges. A virágzati dudorok vizsgálatakor már jól megkülönböztethetők azok a parastichonok, amelyeket később az edénynyalábok lefutása kapcsol össze. Ezek az f_8 , illetőleg a dispirális virágzatokban az f_{16} , esetleg más, a fentebbi két számsorba tartozó, de a belső gallérlevelek számával egyező parastichonoknak felelnek meg. A dudorok acropetalis fejlődésű sorrendjében a *Cephalariákon*, miként már *Gjurasin* is lerajzolta, a murvák elkülönülése jól kivehető, de a sorokban való elrendeződés is, amelyet viszont *Gjurasin* helytelenül tüntetett fel. A sorozatos metszetek azt igazolják, hogy a nevezett parastichonokban keletkező dudorok mindig az előző dudor murvájának kathodikus váltsúcsán belől jelennek meg, miáltal a parastichonokban fejlődő dudorok között sympodiális kapcsolat létesül. A levélállás «genetikus alapspirálisa» nem a genetikusán összefüggő dudorokat köti össze, mert a dudorok az illető parastichonokban állanak genetikus kapcsolatban. A fejlődés jelzett iránya eredményezi a parastichonok és az edénynyaláb kötegek ferdeségét, később a vacok vastagodásakor pedig a parastichonok anodikus végének nagyhajlású ívelését.

6. Rendellenes esetekben a virágzatban gyakori az *ecblastesis*, amikor is a murvák hónaljában fejlődő virág (helyesebben egyvirágú fészek) kocsánya erősen megnyulik és a fészek *polychasium*hoz válik hasonlóvá. Sokszor ez az *ecblastesis* nem teljes az egész virágzatban, hanem csak egyes parastichonban fejlődik ki. Ilyenképpen keletkezik gyakran összetett fészek, amikor a murvák hónaljában nem egyvirágú, hanem több virágú, hosszú kocsányú fészek jön létre. Ezek az esetek nemcsak a Rubiales sorozat többi családjaira, hanem egészen az Umbelliferákig visszaütő *atavismusok*, amint fejlődéstanilag a Rubiales és Umbelliflorae nagyon sok jellemző közös vonást mutatnak.¹

7. Összefoglalás. E vizsgálatok eredményeiből kitűnik, hogy a Dipsacaceák virágzata alapján a Rubiaceák és Valerianaceák virágzatára visszavezethető *dichasialis* alapon fejlődő fészek, amelyben azonban a *dichasiumok* tagjai a főtengegy erős megvastagodása és a levelek kisebbedése miatt többé genetikus kapcsolatban nem állanak. Ellenben genetikus kapcsolatba lépnek a magas divergentia révén egymás fölé kerülő tagok, amelyek ilyenképpen *sympodiális* összeköttetésbe lépnek és fél-*dichasiumokat* (*monoschasiumokat*) alkotnak a parastichonok irányában. A Dipsacaceák fészke tehát úgy a

¹ V. ö. *Wellslein*, Handb. der System. Botan. 2 Aufl. Wien 1911. 757. old.

monospirális, mint a dispirális elhelyezés esetében *monochasiumok aggregatiója*, amely monochasiumok első tengelye a fészkek kerületén, legmagasabbrendű tengelye a fészkek közepe felé esik. Innen a fészkekben a virágzás «acropetalis» sorrendje, holott tulajdonképpen, ha minden monochasiumot különállónak tekintünk, a sorrend a monochasiumokra jellemzően centrifugális, mert az egyes monochasiumok «centruma» a fészkek kerületére esik. A monochasium, helyesebben fél-dichasium egyik monochasium, vagy monobrachium typussal sem egyezik meg tökéletesen. A monochasiumok aggregatiója pedig a fürtös virágzatok szorosabban vett sorába fejlődéstani alapon nem illeszthető be, legfeljebb a Čelakovský-féle¹ thyrsoïdalis cymából vezethető le.

¹ Čelakovský, Gedanken zu einer zeitgemässen Reform der Theorie der Blütenstände. Botan. Jahrb. für Syst. etc. XVI. 1893. 33—51. old.

A SZENT ISTVÁN AKADEÉMIA TAGJAI.

Elnök : Giesswein Sándor.

Főtítkár : Reiner János.

Igazgató-tanács.

A Szent-István-Társulat részéről :   A Szent István Akadémia részéről :

Gr. Mailáth György

Erdősi Károly

Simonyi-Semadam Sándor

Simon Ignác

Gr. Zichy János.

Elnök

Főtítkár

Br. Forster Gyula

Székely István.

Tiszteleti és rendes tagok.

I. Hittudomány-, és bölcseleti osztály.

Osztályelnök : Székely István.

Osztálytitkár : Schütz Antal.

Tiszteleti tagok :

Prohászka Ottokár

Csernoch János.

Rendes tagok :

Bitá Dezső

Breznay Béla

Kiss János

Nemes Imre

Répássy János

Tomcsányi Lajos

Való Simon

Szentannai (Spett) Gyula

lovag Petrovác József

Tokody Ödön

Giesswein Sándor

Székely István

Balits Antal

Mihályfi Akos

Walter Gyula

lovag Ember Károly

Hajdú Tibor

Kereszty Géza

Kozáry Gyula

Margalits Ede

Piszter Imre

Páder Rezső

Szilvek Lajos
 Fischer-Colbrie Ágoston
 Acsay Antal
 Kováts Sándor
 Mázy Engelbert
 Rézbányai József
 Zelliger Vilmos
 Kudora János
 Huber Lipót
 Klinda Teofil
 Zubriczky Aladár
 Csárszky István
 Szeghy Ernő
 Werdenich Endre

Kmoskó Mihály
 Strommer Viktorin
 Jehlicska Ferenc
 Schütz Antal
 Schermann Egyed
 Hanauer A. István
 Bangha Béla
 Wolkenberg Alajos
 Bitter Illés
 Madarász István
 Trikál József
 Hám Antal
 Pataky Arnold.

II. Történelem-, jog- és társadalomtudományok osztálya.

Osztályelnök: Concha Győző.

Osztálytitkár: Döry Ferenc.

Tiszteleti tagok:

Br. Forster Gyula

Concha Győző

Fraknói Vilmos.

Rendes tagok:

Balits Lajos
 Bozóky Alajos
 Kazaly Imre
 Karácsonyi János
 Ilméri Kiss István
 Rajner Lajos
 Szentkláray Jenő
 Timon Ákos
 Novák Lajos
 Márki Sándor
 Dedek Crescens Lajos
 Kollányi Ferenc
 Várady L. Árpád
 Böhm János
 Baróti Lajos
 Békefi Remig
 Reinér János

Czirbusz Géza
 Merényi Lajos
 Zelliger Alajos
 Áldásy Antal
 Huttkay Lipót
 Lőrincz Gyula
 Notter Antal
 Ujházy László
 Horn Emil
 Gr. Mailáth József
 Mohl Adolf
 Matunák Mihály
 Erdélyi László
 Hanuy Ferenc
 Sörös Pongrác
 Tagányi Károly
 Túri Béla

Ernszt Sándor
 Lukcsics József
 Angyal Pál
 Német Ambrus
 Fejérpataky László
 Iványi Béla
 Döry Ferenc

Chobot Ferenc
 Szendrey János
 Bochkor Mihály
 Magyary Géza
 Király János
 Kiss Albin
 Hóman Bálint.

III. Nyelv- és szépirodalmi osztály.

Osztályelnök : Négyesy László.   Osztálytitkár : Vargha Damján.

Tiszteleti tagok :

Gr. Apponyi Albert   Berzeviczy Albert   Párvy Sándor.

Rendes tagok :

Bogisich Mihály
 Pályi Ede
 Rada István
 Zoltvány Irén
 Pasteiner Gyula
 Bodnár Gáspár
 Csicsáky Imre
 Felsmann József
 Szmida Viktor
 Vincze Alajos
 Hellebrandt Árpád
 Huszka József
 Körösi Albin
 Velics László
 Bodiss Jusztin
 Lévai Mihály
 Andor József
 Bartha József
 Diváld Kornél
 Bán Aladár
 Kincs István
 Kontor Elek

Sziklay János
 Demény Dezső
 Hermann Antal
 Erdösi Károly
 Auer István
 Izsóf Alajos
 Domonkos István
 Szinnyi József
 Vargha Damján
 Fieber Henrik
 Négyesy László
 Gr. Vay Péter
 Angyal Ármánd
 Viszota Gyula
 Széman István
 Láng Nándor
 Járossy Dezső
 Gulyás Pál
 Pintér Jenő
 Perényi József.
 Horger Antal
 Várdai Béla.

IV. Mennyiségtan- és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Kövesligethy Radó   Osztálytitkár : Szarvasy Imre.

Tiszteleti tagok :

Entz Géza

Br. Eötvös Loránt

Lóczy Lajos.

Rendes tagok :

Fényi Gyula

Tóth Mike

Platz Bonifác

Steécz György

Suták József

Székely Károly

Károly Irén

Kövesligethy Radó

Rejtő Sándor

Szarvasy Imre

Plósz Béla

Sárközy Pál

Vörös Cyrill

Szabó Zoltán

Grosschmid Lajos

Rybár István

Schafarzik Ferenc

Tangl Károly

Gróh Gyula

Leidenfrost Gyula

Szökefalvi Nagy Gyula

Papp Károly

Wodetzky József

Marek József

Hutyr Ferenc.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZÖKÖNYVEL.**A I. osztály első felolvasó-ülése.***1918. évi március hó 1-én.*

Jelen vannak : Székely István osztályelnök elnökle alatt Bitter Illés, Giesswein Sándor eln., Jehlicska Ferenc, Kiss János, Mihályfi Ákos, Pataky Arnold, Wolkenberg Alajos, Zubriczky Aladár r. tagok. — Más osztályokból : Concha Győző o. e., Dőry Ferenc o. t., Hermann Antal, Király János, Kövesligethy Radó o. e., Lukesics József, Négyesy László o. e., Novák Lajos, Reiner János ft. r. tagok. Jegyző : Schütz Antal osztálytitkár.

1. Zubriczky Aladár r. tag felolvassa «Az Egyház és a nemzeti nyelvek a XIII. században» című értekezését.

2. Jehlicska Ferenc r. tag felolvassa «A banditizmus, az emberi nyomorúság-nak okozója» című értekezését.

A II. osztály második felolvasó-ülése.*1918. évi március hó 15-én.*

Jelen vannak : Concha Győző osztályelnök elnökle alatt br. Forster Gyula t., Hanuy Ferenc, Király János, Lukesics József, Novák Lajos, Reiner János ft., Tagányi

Károly, Turi Béla r. tagok. — Más osztályokból: gr. Apponyi Albert t., Erdősi Károly, Giesswein Sándor eln., Jehlicska Ferenc, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Mihályfi Ákos, Pataky Arnold, Schütz Antal, Székely István o. e., Zubriczky Aladár r. tagok. Jegyző: Dőry Ferenc osztálytitkár.

Hanuy Ferenc r. tag felolvassa »A katolikus autonómia problémái« c. értekezését.

A III. osztály második felolvasó-ülése.

1918. évi április hó 5-én.

Jelen vannak: Négyesy László osztályelnök elnökleite alatt Bán Aladár, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hermann Antal, Járosy Dezső, Kőrösi Albin, Perényi József, Pintér Jenő, Sziklay János r. tagok. — Más osztályokból: Giesswein Sándor eln., Lukács József, Suták József, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző: Vargha Damján osztálytitkár.

1. Perényi József r. tag felolvassa »Csepreghy Ferenc (Írói arckép)« című székfoglaló értekezését.

2. Járosy Dezső r. tag felolvassa »Beethoven vallásossága« című értekezését.

A IV. osztály második felolvasó-ülése.

1918. évi április hó 12-én.

Jelen vannak: Kövesligethy Radó osztályelnök elnökleite alatt Rejtő Sándor, Rybár István, Schafarnik Ferenc, Suták József, Szabó Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. — Más osztályokból: Ember Károly, Giesswein Sándor eln., Reiner János ft., r. tagok. Jegyző: Szarvasy Imre osztálytitkár.

1. Szarvasy Imre osztálytitkár felolvassa »Nascensoxygen hatása nitrogénre« című székfoglaló értekezését.

2. Szabó Zoltán r. tag felolvassa »A fészekvirágzat fejlődéstani értelmezése« című székfoglaló értekezését.

Második együttes-ülés.

1918. évi április hó 26-án.

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnök elnökleite alatt Concha Győző o. e. t., Békefi Remig, Bitter Illés, Dőry Ferenc o. t., Kiss Albin, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Lukács József, Négyesy László o. e., Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó Zoltán, Sziklay János, Vargha Damján o. t., Vörös Cyrill, Zelliger Alajos, Zelliger Vilmos r. tagok. Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Zelliger Alajos r. tag felolvassa Emlékbeszédét Jehlicska Pál r. tag felett. — A Szent István Akadémia Emlékbeszédei-nek sorozatában fog megjelenni.

2. Kiss Albin r. tag felolvassa Emlékbeszédét Nagy Béni r. tag felett. Jelen volt a cisterci-rend képviselőtében Békefi Remig apát, a ciszterci-rend egri főgimnáziumi tanári kar képviselőtében Módly Dezső főgimnáziumi tanár. — Az emlékbeszéd a Szent István Akadémia Emlékbeszédei-nek sorozatában fog megjelenni.

3. Főtitkár bejelenti, hogy Rézbányai János r. tag folyó évi április hó 8-án meghalt. Az elnökség felkérte Szilvek Lajos r. tagot, hogy a ravatalra a Szent István Akadémia nevében koszorút tegyen és búcsúbeszédet mondjon. — Az együttes ülés Rézbányai János r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; hozzátartozóinak részvétét fejezi ki és felkéri a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

4. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak

folyó évi április 19-én kelt 51143/918. III. B. sz. leiratát, amellyel értesíti Akadémiánkat, hogy teljes méltánylásával azoknak a tudományos céloknak és a magyar nemzeti közművelődés érdekeit szolgáló munkásságnak, melyek állandó ápolására a Szent István Akadémia megalakult, a kezdet nehézségei által igényelt támogatásul a f. évre 20.000 kor. rendkívüli államsegélyt utaltványozott; a jövőre nézve pedig állandó évi segélynek tárcája költségvetésében való biztosítását tervbevette. — Főtitkár előterjesztése az együttes-ülés legmélyebb háláját fejezi ki jelen ülés jegyzőkönyvében gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak a Szent István Akadémia céljainak s munkásságának elismeréséért és azon jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatásért, amellyel az Akadémia munkáját segíti és előbbreviszi. Együttal köszönetét fejezi ki Nagy János államtitkár és dr. Radnai Rezső miniszteri tanácsos uraknak az Akadémia törekvéseit megértő s munkásságát méltányoló azért a ténykedésükért, amellyel ezen nagyfontosságú elhatározás körül közreműködtek. Erről Ő Excellenciáját és Ő Méltóságait jelen ülésből értesíti.

5. Főtitkár bejelenti, hogy Zelliger Alajos r. tag az Akadémiának 300 koronát ajándékozott. — Az együttes ülés az Akadémiának szóval is kifejezett hálás köszönetét jelen ülés jegyzőkönyvébe iktatja s erről lelkes tagját értesíti.

6. A Codex Juris Canonici ismertetésére a Fraknoi alpból kiírt nyílt pályázatra beérkezendő munkálatok bírálóiul az együttes-ülés Hanuy Ferenc r. tagot és Reiner János főtitkárt kéri fel.

7. Főtitkár bemutatja Lukesics József és Sörös Pongrácz r. tagok bírálatát Pompéry Aurélnak «A katolicizmus és protestantizmus Magyarországon 1521—1604» című munkájáról. — Az együttes-ülés a bírálók javaslatának elfogadásával a munkát a részletesen felsorolt javítások s átdolgozások esetére kiadhatónak ítéli; e célból a bírálatokat közli szerzővel s az átdolgozandó munka átnézésére a munka bírálót kéri fel s a bírálói díj megállapítását az ideig függőben hagyja.

8. A Pozsonyi Irodalmi Társaság alakulását és munkássága irányát közölve, Akadémiánk szíves jóindulatát kéri. — A Szent-István-Akadémia az ujonnan alakult Irodalmi Társaság munkásságát figyelemmel fogja kísérni.

9. Meghívók érkeztek a szegedi Dugonics-Társaság folyó évi március 24., április 21. és 28-iki felolvasó-ülésére. — Köszönettel fogadtatik.

10. Beérkezett az eperjesi egyházmegye egyházi és tanügyi hivatalos közlönyének, a dr. Szémán Istvántól szerkesztett «Egyház és Iskola» ez évi 8. száma. — Köszönettel fogadtatik.

11. Elnök jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Kiss Albin és Zelliger Alajos r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁSOK.

Rézbányai János r. tag meghalt Pécsen 1918. évi április hó 8-án,

Ilméri Kiss István r. tag meghalt Óbecsén 1918. évi május hó 8-án.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi 1., 2. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István
osztályelnöktől ... .. K 2.50

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla
r. tagtól ... .. K 3.—

A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli
kialakulása. Király János r. tagtól ... .. K 2.40

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában.
Vörös Cyrill r. tagtól... .. K 2.—

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K 1.20

Sajtó alatt:

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai
Jeruzsalem története. Pataky Arnold vendégtől.

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

Cervantes élete és művei. Körösi Albin r. tagtól.

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

A görbék abszolút elmélete. Suták József r. tagtól.

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

Császár Mihály. A magyar művelődés a XV. században. Az Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesének alapján. 1902. ... .. K 5.—

Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. ... .. « 20.—
 II. köt. 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. ... .. « 20.—
 III. köt. 1534—1541. U. a. 1906. ... .. « 20.—
 IV. köt. 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. ... .. « 20.—
 V. köt. 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J.* 1912. ... .. « 20.—

Fraknoi Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel. Budapest. I. köt. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. ... .. « 7.—
 II. köt. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. ... .. « 8.—
 III. köt. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításaig. 1903. ... .. « 9.—

Immaculata. Emlékkönyv. Bpest. 1904. ... .. « —60

Kandra Kabos. A váradi regestrum. Bpest. 1898. ... .. « 8.—

Kollányi Ferenc. A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest. 1896. ... .. « 6.—

Mihályfi Ákos. A papnevelés története és elmélete. Bpest. 1896. I. köt. A papnevelés története. ... .. « 5.—
 II. köt. A papnevelés elmélete. — ... .. « 5.—

Torquato Tasso. A megszabadított Jeruzsálem. Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. II. köt. ... .. « 6.80

Török-magyar oklevéltár 1533—1789. Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krcsmarik János, Szekfü Gyula.* Bpest. 1914. ... .. « 8.—

Velics László S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. ... .. « 2.—
 II. füzet. (1610—1690.) 1913. ... .. « 1.50
 III. füzet. (1690—1773.) 1914. ... .. « 1.50

Závodszy Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék. A törvények szövege.) Bpest. 1904. ... .. « 5.—

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1918.

Ára 3 korona.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.

Az egyház és a nemzeti nyelvek a XIII. században. Zubriczky Aladár r. tag 1918. március 1-én tartott felolvasásának ismertetése ...	132
---	-----

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.

A katolikus autonomia főbb problémái. Kivonat Hanuy Ferenc r. tagnak 1918. március 15-én tartott felolvasásából...	135
Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Kivonat Schermann Egyed r. tagnak 1918. május 3-án tartott székfoglaló értekezéséből	144

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból.

Csepreghy Ferenc (1842—1880). Kivonat Perényi József r. tagnak 1918. évi április hó 5-én tartott székfoglaló értekezéséből	153
--	-----

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

Az $x^3 + k = y^2$ határozatlan egyenletről. Kivonat Obláth Richard vendég 1918. október 18-án bemutatott előadásából ...	172
---	-----

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztály második felolvasó-ülése 1918. évi május hó 3-án ...	181
A II. osztálynak 1918. évi május hó 17-re megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt ...	181
A III. osztály harmadik felolvasó-ülése 1918. évi október hó 4-én ...	181
A IV. osztály harmadik felolvasó-ülése 1918. évi október hó 18-án ...	181
Harmadik együttes-ülés 1918. évi október hó 25-én ...	182

III. Halálozások ... 183

A borítékon: A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia Értesítője évenként négyszer, és pedig március, május, november és január hónapban jelenik meg.
A következő szám 1919 január 1. és 15. közötti időben jelenik meg. Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak a Szent István Akadémia kiadványait 25% árengedménnyel rendelhetik meg.
Díjtanuln kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Az Egyház és a nemzeti nyelvek a XIII. században.

Zubriczky Aladár r. tag 1918. március 1-én tartott felolvasásának ismertetése.

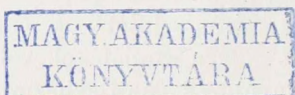
A XIII. században a latin nyelvet még mindig lingua clericának nevezték, szemben a lingua laicával. De ez nem annyira a papi nyelvet jelentette a világiakéval szemben, mint inkább a tudósokét a nem tudósokéval szemben. A tanulmány tárgya a lingua laica a XIII. században, de nem egész általánosságban, hanem csak az egyházhoz való viszonyának szempontja alatt.

Szerző a tanulmányban a következő kérdésekre iparkodik választ adni és adatokkal szolgálni. Irt-e a papság nemzeti nyelveken? Szenvedett-e a nemzeti nyelv a színjátékok ellen hozott egyházi tilalmak következtében és milyen színjátékok voltak azok, amelyek ellen ezek a tilalmak irányultak? Az Egyház volt-e az oka a provencai költészet gyors hanyatlásának? Voltak-e nemzeti nyelvű Szentírásfordítások? Tartottak-e szentbeszédeket nemzeti nyelven? Volt-e nemzeti nyelvű tudományos irodalom? Ennél az utóbbi két kérdésnél a nemzeti nyelvű liturgiára, az egyházi énekekre, a hitelemzésre és a szerzetesek szabályzataira, valamint a nemzeti nyelvű theol. irodalomra és az ez ellen irányuló tilalmakra is kitér.

A tanulmány egész terjedelmében messze túlhaladja egy felolvasás terjedelmét. Ennek következtében szerző csak a nemzeti nyelvű szentbeszédekről szóló részt mutathatta be. Itt Flügge, Lentz, Raumer, Beste, Nesselmann, Wankernagel, Albert és mások hibás nézeteit iparkodik megdönteni, vagy kellő mértékre leszállítani és az anyagot, amelyet mások csak szórványosan mutattak be, lehetőleg tág keretekben bemutatni. Felkutatta az egyházak rendelkezéseit, amelyekből látszik, hogy a papságtól megkívánta a működése helyén dívó népnyelv ismeretét és hogy ebben az irányban a papságnak segítségére is volt. Bemutatta az egyház által a nemzeti nyelveknek tett engedményeket még a liturgia terén is, valamint a népnyelvű egyházi énekek használatát és népnyelvű katekizmusokat és ezekhez hasonló műveket. Összeszedte a népnyelv használatának

emlékeit a szerzetesházakban, kivált az ő szabályzataikban, valamint a laikus testvérek számára tartott szentbeszédekben. A következőkben rátér a pápák nemzeti nyelvű szentbeszédeire s idevágó intézkedéseikre. Bőven foglalkozik a két új rendnek, a domonkosoknak s kivált a ferenceseknek nagy érdemeivel ezen a téren. Aztán országunkint (Francia-, Német-, Magyar-, Olasz-, Angolország stb.) iparkodik némi áttekintést nyújtani az idevágó adatokról és emlékekről. Legvégül foglalkozik a Lecoy de la Marche, Hauréau, Piaget stb. közt folyó vitával, amely arról szólt, miért maradt ránk túlnyomóan latin nyelven a XIII. század szentbeszéd-irodalma. Igyekszik oly álláspont elfoglalására, amely sem nem siklik el könnyelműen emellett a tény mellett, sem nem von belőle kelleténél messzebb menő következtetéseket. Itt szól az ú. n. maccaroni-beszédekről is, amelyek latinul, de népnyelvvvel tarkítva maradtak ránk.

A tanulmány nem támaszkodik szerzőnek saját levéltári kutatásaira. De lelkiismeretesen iparkodik lehetőleg sokat forgatni a XIII. századra vonatkozó forráskiadásokat, már amennyiben Magyarországon és hozzá a háború súlyos éveiben hozzáférhetők voltak.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

A katolikus autonómia főbb problémái.

Kivonat *Hanuy Ferenc* r. tagnak 1918. március 15-én tartott felolvasásából.

A felolvasás bevezetésében az a vélemény nyer kifejezést, hogy az autonómia körül még ma is fennálló problémák voltak eddig az okai annak a sok nehézségnek és félreértésnek, amelyek az autonómia megvalósításáért folytatott 70 éves küzdelem alatt lépésről-lépésre felmerültek, sőt ezek voltak az okai most is annak a feltűnő jelenségnek, hogy az 1917. dec. 21-iki Apponyi-féle autonómiai törvényjavaslat benyújtása sem talált sem a sajtóban, sem a társadalomban arra a lelkes fogadtatásra, amelyre méltán számot tartott volna.

A felolvasás mellőzi az autonómia létesítése körül felvethető problémákat és csakis az autonómia lényege körül fennálló főbb problémákat veszi sorra, amelyeket a szerző kellő megvilágítás után megoldani törekszik. Összesen öt ilyen problémát mutat be a felolvasás: 1. a kath. önkormányzati jog alanyáról, 2. forrásáról és jellegéről, 3. tartalmáról, 4. céljáról és 5. a főkegyúri jog és a kath. autonómia viszonyáról.

Az *erdélyi róm. kath.* státus autonómiájának az országos autonómiába való beleillesztését, mint nem az autonómia lényege, hanem létesítése körébe tartozót, a tanulmány mellőzi, annyival is inkább, mert ez a régebben nehéznek látszó probléma az 1897—1902. évi II. szervező kongresszusnak állásfoglalása (szervezeti szab. végleges szövegének 7. §-a) és az 1917. dec. 21-iki törvényjavaslat kijelentése (törvényjav. 3. §.) után már kivált a problémák sorából.

Az idézett két rendelkezés szerint ugyanis az erdélyi r. kath. státus önkormányzati joga az országos autonómia létesítése után is megmarad a maga sértetlenségében és csakis azt a bővülést kapja, hogy az erdélyi róm. kath. státus, szerzett jogainak sérelme nélkül és célszerűnek talált helyi szervezetének megőrzésével, az országos kath. önkormányzat szervezetébe lesz, mint annak egyik kiegészítő

része, beillesztendő oly módon, amely módot az orsz. önkormányzat és az erdélyi róm. kath. státus közt megkötendő és királyi jóváhagyásra szoruló egyezség fog megállapítani.

A gyulafehérvári *görög-kath. román* autonómia problémájáról, amely szintén az autonómia létesítése körül felvethető problémák sorába tartozik, a szerző a második problémával kapcsolatban fejti ki felfogását.

I. Az *első* probléma, az önkormányzati jog *alanya* körül felmerülő probléma, abban áll, hogy más a most szervezni kívánt kath. önkormányzati jognak az alanya és pedig ez az alany lesz a szervező kongresszus által létesítendő önkormányzati szervezet; és ismét más a kath. egyház eddig is birt ősi autonómiájának jogalanya és pedig ennek az autonómiának jogalanyai az eddigi autonóm jogok tulajdonosai: a püspökök, káptalanok, javadalmasok, kegyurak, monostorok. Nem mondható tehát az, hogy a létesítendő kath. autonómiai szervezet lesz az összes autonóm jogoknak jogalanya; ez a szervezet ugyanis csupán a szervezeti szabályzatban foglalt ügyekre nézve fogja a kath. egyházat, helyesebben annak önkormányzatát képviselni. Az önkormányzati jogoknak összefoglaló, egyetemes jogalanya a magyarországi kath. egyház lesz, amelynek kebelében a régi autonóm jogok tulajdonosai mellé egy új jogalany is fog járulni, a kongresszus által létesített önkormányzati szervezet, mint a kongresszus által meghatározott világi vonatkozású ügyekre kiterjedő önkormányzati jognak alanya.

Ezt a tételt az igazolja, hogy a fentemlített részleges önkormányzati jogalanyok (püspökök, káptalanok stb.) hazánk ősi alkotmánya (S. Stephani decr. I. libr. II. c. 2. stb.) alapján birnak autonóm jogokkal, amely jogaik birtokában az új autonómiai törvény hatályba lépése után is megmaradnak, és mindenképen kívánatos is, hogy ezek a 900 éves alkotmányunk által védett jogok továbbra is a régi jogalapon hagyassanak és semmiesetre se vonassanak be egy még oly értékes, de mégis vadonatúj és még ki nem próbált szervezet keretébe.

II. A *második* probléma, az önkormányzati jog *forrása és jellege* körül fennálló probléma, a körül forog: 1. vajjon a magyar kath. önkormányzati jognak forrása, alapja és kiinduló pontja a magyar közjog-e avagy az egyházjog, a kánonjog? 2. vajjon az elnyerendő önkormányzati jognak és az azt gyakorló önkormányzati szervezetnek magyar közjogi, avagy egyházjogi jellege lesz-e?

Végre egy 3-ik pontban az autonómia jogalapja és jellege kapcsán a görög-katholikus románoknak szeparatistikus autonómiai törekvéseiről van szó.

1. A probléma első részére nézve a szerző a Günther Antal dr. által és a némi részben mások (Apponyi A., Melichár K., Timon Á., Türi B., Rakovszky I. stb.) által is képviselt magyar közjogi álláspontot teszi magáévá, t. i. hogy a hazánkban eddig fennálló egyházi autonómiáknak általában és a most megszervezendő kath. autonómiának is alapja nem a kath. egyház szervezetében, nem is a már részletesen szervezett autonómiával bíró magyar protestáns egyházak demokratikus egyházszervezetében, hanem a magyar közjognak abban a tételében gyökerezik (Tripart. P. III. tit. 2. §. 1.), hogy hazánkban minden közjogilag elismert testületet, úgy világi testületet (pl. a municipiumokat), mint egyházi testületet, bizonyos mérvű önkormányzat joga illet meg. Amiből azután az következik, hogy a magyar kath. egyház önkormányzatát nem egyházjogi alapon, egyházi törvényhozás útján, hanem közjogi alapon, az országos becikkelyező törvényben ily joggal felruházandó autonómiai szervező gyűlés útján kell megszervezni.

Szerző részletesen ismerteti az egyházjogi álláspontot elfoglaló Radovics László nemrég megjelent művének (A kath. autonómia szervezése, 1917.) idevágó tételeit és érveit és azokat elfogadhatóknak nem találja, nevezetesen azt a főtételt, hogy a kath. önkormányzatot nem lehet közjogi alapon megszervezni, hanem a püspököknek azt egyházjogi alapon kell megszervezniök, eleinte csakis egyházmegyei képviselők formájában, majd később ezeknek a képviselőknek országos összefoglalásával; Radovics szerint az országos törvényhozás hozzájárulásához az autonómia szervezésénél nincs szükség, hanem a becikkelyezést szerinte csakis az autonómiának a főkegyúri jogok gyakorlásába való bevonása teheti szükségessé. Radovics főérvül az autonómiának általa egyoldalúan körvonalazott egyházi céljaira, különféle megvalósítandó egyházi feladatokra, hivatkozik és az egyházi célok elérésének eszközt csakis egyházjogi alapon megszervezett autonómiában véli megtalálhatónak. Szerző e célok elsődlegessége iránt is eltér Radovicstól, amint azt alább a negyedik problémánál, a célproblémánál bővebben kifejti.

2. Szorosan összefügg az előbbi részproblémával az a második részprobléma, mily jellege: magyar közjogi avagy egyházjogi jellege lesz-e a megalkotandó kath. önkormányzati jognak?

Szerző itt is a következetes közjogi álláspont hívének vallja magát: az önkormányzati jognak, mint a kath. egyház alanyi jogának, szabadságának természete, jellege nem lehet más, mint e jognak alapja, forrása és kiinduló pontja, vagyis magyar közjogi, sőt elsődlegesen közjogi jelleggel fog birni a tárgyi értelemben vett ön-

kormányzati jog, a kongresszus által megalkotandó autonómiai szervezet is. Az autonómia hatáskörébe tartozó vegyes ügyek természetete mégis magával hozza azt, hogy a közjogi alapon, közjogi felhatalmazással a szervező kongresszus által létesített és országos törvényben közjogi hatályú intézkedési joggal felruházott autonóm szervekre az egyház a maga által gondozott némely jogokat is reá fog bízni, amely egyházi mandátum folytán az autonóm szervek egyházi jelentőségre, sőt idővel elévült jogszokás folytán egyházi jellegre is szert fognak tenni és össze fognak forrni a kath. egyháznak kánoni (egyetemes) avagy régibb magyar partikuláris alapon fennálló szervezetével.

A tanulmány e részproblémára vonatkozó fejtegetéseinek végén megfelel a közjogi álláspont ellen felhozni szokott ellenvetésekre; majd reámutat arra, hogy az autonómiának elsődlegesen csupán egyházjogi alapon való megszervezésének akadálya nem volt a multban és nincsen a jelenben sem, és az egyházi szempontból való elvi helyességet ettől az állásponttól elvitatni most sem lehet, de gyakorlatilag tekintve a dolgot, ily kezdéssel életképes autonómiát szervezni alig volna lehetséges, mert igen kérdéses az, vajjon egy csakis a püspökök által megszervezendő autonómiára a pápa hajlandó volna-e kánoni jogokban való részesedést reáruházni? Továbbá, még kérdésesebb volna az, vajjon a törvényhozás, a teljesen nélküle megszervezett autonómiát utólag hajlandó volna-e becikkelyezni? Az utólagos becikkelyezést a szerző (*Radovics*-csal szemben), még ha egyházjogi alapon indulna meg a szervezkedés, az autonómia életképességéhez feltétlenül szükségesnek tartja.

3. Végre reámutat arra, hogy az általa az előző két részproblémánál (2. A. B.) nyújtott közjogi megoldás módot nyújthatna a *görög-katholikus románok* részéről a latin szertartású katolikusokkal közös autonómia iránt tanúsított idegenkedés és részükről felhozott ellenvetések eloszlatására, nevezetesen annak az ellenvetésnek, hogy, mivel a görög-kath. román egyháztartomány «az esztergomi primási széktől független nemzeti egyházat képez, saját belügyeit vezetni és rendezni egyedül maga, mások befolyása és beavatkozása nélkül van hivatva és jogosítva».

A görög-katholikus románoknak külön görög-kath. román autonómia iránt való követelése kétségtelenül abból a feltevésből indul ki, mintha az autonómiai szervező kongresszus és a későbbi állandó országos katolikus gyűlések «vegyes, egyházi és világi elemekből álló zsinatok» volnának, amelyeknek elnöke a primás levén, az állhatna elő, hogy a IX. Pius pápa által az 1853. évben

alapított («Ecclesiam Christi» 1853. nov. 26-iki bulla) és az esztergomi érseknek érseki és minden másféle joghatósága alól felmentett és az 1868: XXXIX. t.-cikkben törvénybe iktatott gyulafehérvári görög-katholikus román egyháztartomány ismét Magyarország hercegprimásának primási joghatósága alá kerülne, és így ez az egyháztartomány, mint független «nemzeti» egyház, a maga függetlenségét elveszítene.

De az egyedül helyes közjogi felfogás mellett az autonómiai szervező kongresszus és a későbbi országos katolikus gyűlések is, nem lesznek zsinatok, nem lesznek kánoni gyűlekezetek, hanem az egész magyar katolicizmusnak közjogi természetű, egészen szoros hatáskörben, kizárólag világi vonatkozású ügyek körül mozgó képviselői, amelyek mellett az egyes egyháztartományok és egyházmegyék jogi helyzete, azoknak tételes vagy szerzett jogai és jogviszonyai érintetlenül maradnak.

A közjogi felfogás alapulvetése mellett a görög-katholikus románoknak az országos (nem nemzeti!) kath. autonómia keretében való elhelyezkedése nem érintené a görög-katholikus román metropolia egyházi különállását és függetlenségét, sem a görög-kath. román egyház rítusát és belső egyházfegyelmét és szervezetét, legkevésbé pedig a görög-kath. románoknak a róm. kath. egyházzal kötött, az 1697. évi gyulafehérvári zsinaton elfogadott és az 1698. okt. 8-iki Diploma Leopoldianum által megerősített «Unio»-t, sőt épen a róm. kath. egyház latin és görög-kath. rítusú ruthén katolikusaival megteremtendő közjogi jellegű kapcsolat az unio eszméjét és szellemét szolgálná és, a «nemzeti» egyházakká szétforgácsolódo szakadárokkal (schismaticus) szemben, a rítusok és önálló metropoliaikkal mellett is egységes «katolikus» egyház egységének volna, bár közjogi jellegű országos gyűlekezetekben és országos autonómiai tevékenységben, ékesen szóló dokumentálása.

Az egyházközségi és egyházmegyei autonóm életben úgy sem volnának együtt a latin szertartásúakkal a görög-kath. románok, az orsz. autonómiában való elhelyezkedés után sem.

Sőt tekintettel a már az 1870/71. évi kongresszus által (1871. márc. 30.) tett ily tartalmú kijelentésre, de arra is, hogy a görög-kath. román metropolita tekintélyes részében a külön egyházi viszonyokkal és ősi autonóm jogokkal bíró Erdély területén van, nincs különösebb akadálya annak, hogy az erdélyi róm. kath. státus analógiájára, az egész gyulafehérvári görög-katholikus román metropolianak bizonyos különállás biztosíttassék az országos autonómia keretén belül, az autonómiai helyi (nem országos) szervezetek tekin-

telében, esetleg olyformán, hogy erre a metropoliára és az alá tartozó görög-kath. román püspökségekre nézve csakis az autonómia országos szervei (orsz. kath. gyűlés és igazgatótanács) legyenek a latin és a ruthén szertartásúakkal együtt birt közös szervek; míg helyi szervezeteket, egyházközségi és egyházmegyei szervezeteket és, ha a görög-kath. románok kívánják, egy különleges (a latinokra és ruthénekre nézve tervbe nem vet!) érsektartományi autonóm szervezetet is, ők maguk állapíthassanak meg zsinatilag és terjeszthessenek az országos autonómiai kongresszus elé tudomás- és az országos autonómiai szervezethez, annak kiegészítőrésze képen, való csatolás céljából.

III. A harmadik probléma, az önkormányzati jog tartalma körül fennálló problémát a tanulmány szintén két részre osztja: 1. Honnét fogja kapni a most megalkotandó önkormányzati szervezet a maga hatáskörét? 2. És mi lesz az új szervezetre átruházandó hatáskör?

1. Az első kérdésre az a felelet, hogy az önkormányzati szervezet a maga hatáskörét a főkegyúr, az államkormány, a püspökök és egyéb egyházi jogokkal bíró személyek vagy testületek némely jogainak átruházásából fogja kapni, amely átruházáshoz, ha az átruházás a világiaknak nemcsak mellékes közreműködéséhez adna jogot, hanem valóságos egyházkormányzati jogrészesedést, pápai engedélyre lesz szükség.

2. A második kérdésre a szerző véleménye az, hogy a jelenlegi egyházi jogalanyok (püspökök, főkegyúr, káptalanok, monostorok, javadalmasok, kegyurak stb.) eddig gyakorolt jogaikban hagyassanak meg, és az új önkormányzati szervek csakis e jogok végrehajtásának részvételébe és ellenőrzésébe vonassanak be, és pedig fontosabb esetekben a megyéspüspökök vagy az egész püspöki kar (püspöktanács) jóváhagyási jogának fenntartása mellett. Ez a keret már megvan valósítva abban a hatáskörben, amelyet az 1897—1902. évi II. szervező kongresszus által elfogadott szervezeti javaslat végleges szövege (99—199. §§.) az önkormányzati szerveknek megadni kívánt. Az ezekben a szakaszokban megadott hatáskör ellen kánonjogi kifogás nem emelhető.

A II. szervező kongresszus óta a hatáskör problémája tisztázódott azáltal, hogy az 1917. dec. 21-iki Apponyi-féle autonómiai törvényjavaslat világosan megjelölte a főkegyúr és az államkormány részéről az autonómiának átengedni kívánt jogok maximumát; a probléma teljes megoldásához most már csakis az szükséges, hogy a magyar püspöki kar is állapítsa meg végleg, világosan és határo-

zoltan a püspökök vagy más egyházi jogalany (káptalanok, javadalmasok stb.) részéről *átruházni kívánt jogok maximumát*, ezeknek átruházásához pápai felhatalmazást kérjen és közölje az egybehívandó kongresszussal a megadni kívánt hatáskörátruházás maximumát. Amíg ez meg nem történik, addig a kongresszus összehívása teljesen céltalan dolog volna.

IV. A *negyedik* problémát, a kath. önkormányzat célja körül fennálló problémát, a tanulmány szintén két részre osztja.

Ami *először* az *alanyi* értelemben vett autonómiát, az önkormányzati jogot illeti, ennek az önkormányzati jognak célja nem lehet más, mint igénybe venni a szervezett autonómiával bíró egyházak által már élvezett nagyobb fokú szabadságot és függetlenséget, amely az ily szervezett autonómiában rejlik, mert ennek igénybevétele nélkül a kath. egyház a szervezett autonómiával bíró egyházakkal szemben okvetlenül inferioris helyzetbe kerül.

Ami másodszor a *tárgyi* értelemben vett autonómia célját, az önkormányzati szervezetnek és szervezkedésnek célját illeti, szerző a szervezkedés érzelmi céljait (kath. közszellem megteremtése, világiakkal való közreműködés) és az autonómiára váró egyházi feladatokat, mint járulékos, távolabbi célokat, kikapcsolandóknak tartja a célkérdés eldöntésénél, és csakis az elsődleges és belső, immanens célját keresi az autonómiai szervezkedésnek, és ezt abban találja, hogy megteremtessenek az autonómiában rejlő nagyobb testületi közszabadságnak szervei, ami konstruktív cél, de egyúttal védelmi cél is, de ezek közül is a konstruktív cél az autonómiának tulajdonképeni célja, a vele összefüggő másodiknak, a védelmi célnak külön való kiélelése és előtérbe toléása ugyanis az autonómiát a vallásháborús eszközök közé sűlyesztené. A némelyek (*Radovics* stb.) által az autonómia főcéljául odaállított belső egyházi feladatok (virágzó hitélet megteremtése, élénk egyházközségi és egyházmegyei élet megteremtése, a kath. iskolaügy fejlesztése, az egyházi vagyon korszerűbb kezelése, új plébániák felállítása stb.) nem az autonómia célját teszik, mert ezek autonómia nélkül is megvalósíthatók, és inkább remélhető jó következményei lesznek az autonómia szervezésének, vagy pedig az autonómia tevékenységének tartalmi elemeihez és a szervezés munkájánál latbaeső távolabbi részleges indító okok és motivumok területére tartoznak.

V. Az *ötödik* problémát, a *főkegyűri jog és a kath. autonómia viszonya* körül fennálló problémát szerző nem abban látja, hogy a főkegyűri jog az autonómia szervezése után fennmarad-e a maga sértetlenségében (ezt ugyanis úgy a II. szerv. kongresszus

szervezeti javaslata, mint az Apponyi-féle törvényjavaslat kifejezetten garantálták és komoly kísérlet e rendelkezés ellen azóta sem merült fel), hanem abban, hogy a főkegyúr a főkegyúri jog gyakorlásánál eddig a kormányt, nevezetesen a kultuszminisztert megillető hatáskört átruházhatja-e, illetőleg reábizhatja-e a kath. önkormányzati szervezetre?

Felolvasó ezt az ötödik problémát is az autonómia lényegét illető problémák közé sorolja azért, mert az autonómia közjogi alapjának és jellegének megállapítása után ez a probléma az autonómia létesítése körül fennálló problémák sorából átkapcsolható volt az autonómia lényegét illető problémák közé.

A tanulmány ismerteti az eddig az egyházjogászok és közjogászok által e probléma körül elfoglalt *alkotmányjogi* álláspontot (*Melichár, Timon* stb.) és *személyes jogi* álláspontot (*Günther, Tári, Aschenbrier, Forster* stb.) és a *Kérészy Zoltán* által újabban kifejtett (A kath. autonómia közreműködése a főkegyúri jog gyakorlatában, 1912.) közvetítő álláspontot.

Az *alkotmányjogi* álláspont a főkegyúri jogot a királyt a magyar alkotmány alapján megillető jognak tekinti és azért a kormány által e jog körül teljesített közreműködésben a kormány által az 1848: III. t.-c. 6. §-a alapján egyházi ügyek körül birt állami végrehajtó hatalomnak gyakorlását látja, miből folyólag a főkegyúr a főkegyúri jog körül való közreműködés jogát a törvényhozás hozzájárulása nélkül nem ruházhatja át a kormányról az autonómiai szervezetre.

A *személyes jogi* álláspont szerint a főkegyúri jog a királyt egyházi kiváltság alapján megillető és a király személyének fenntartott egyházkormányzati jog és nem államhatalmi jog; a főkegyúri jog csak másodlagosan kapott közjogi jelleget és került alkotmányos ellenőrzés alá. Ez álláspont szerint tehát az államkormánynak csakis a király személyes elhatározásából (1848. márc. 29—31-iki leiratok stb.), külön királyi megbízás alapján van közreműködési joga a főkegyúri jog gyakorlása körül, amely közreműködést azonban a főkegyúr bármikor átruházhatja az autonómiai szervezetre, kivéve a főpapkinevezés ellenjegyzésének jogát, amely a főkegyúr és a törvényhozás elhatározásából (1848: III. t.-c. 7. §.) most már a felelős minisztert illeti. Az átruházás után is azonban meg fogja az államkormányt illetni a főkegyúri jog körül a végrehajtó hatalom, de ez alatt csakis a negatív irányú és tartalmú állami főfelügyeleti jogot kell érteni, amely az államkormányt minden felekezettel szemben egyenlően megilleti.

Kérészy közvetítő álláspontja szerint a főkegyúri jog, mint a magyar koronához fűződő jogosítvány, az állami végrehajtó hatalom körébe tartozik ugyan, de mint egyházkormányzati tartalommal bíró jog a kánonjog szabályaihoz és az egyház érdekeihez igazodik, miért is szerinte e kettős jelleg biztosítása mellett megtörténhetik a főkegyúri jogban való közreműködés átruházása az autonómiára, ha t. i. az autonómia oly viszonyba kerülne a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz, mint aminőben állott a helytartótanáccsal az annak kebelében fennálló, tisztán kath. vallású egyházi és világi tagokból álló «*commissio ecclesiastica*», vagyis ha az autonómia a vallás- és közokt. miniszternek felügyelete, jóváhagyása és ellenőrzése alatt kezelné a reábizandó ügyeket és közülök a fontosabbakra nézve csupán a miniszter útján tehetne a főkegyúrnak javaslatokat.

A szerző az *alkotmányjogi* álláspontot teszi magáévá mégis azzal a különbséggel, hogy reámutat arra, hogy egészen más a főkegyúri jog eredetének, szerzésének kérdése (ez az eredet kétségkívül egyházi kiváltságra vezetendő vissza), és egészen más az a kérdés, mily módon jut a trónralépő magyar király a főkegyúri joghoz? és itt kifejti, hogy a király nem a Habsburg-ház törvényei, nem a dinasztia apostoli kiváltságai címén, hanem a trónöröklés után elnyert magyar királyi méltóság és korona címén, tehát a magyar alkotmány és közjog címén jut a főkegyúri jog birtokába, továbbá, hogy a főkegyúri jog a magyar király «anyagi felségjogai» (*Ferdinándy G.*) vagy «kitünő királyi jogai» közé tartozik, amely jog, mivel hazai közjogunk ú. n. abszolút felségjogokat (*iura reser-vata*) nem ismer, csakis úgy gyakorolható, mint a magyar alkotmányban foglalt egyéb felségjogok, vagyis a minisztérium politikai és jogi felelőssége mellett, és a főkegyúri jog csakis abban különbözik egyéb végrehajtóhatalmi jogoktól, hogy gyakorlásában közvetlenül nem tartozik az országos törvényhozás elé, bár annak közvetett ellenőrzése alól el nem vonható.

Miért is a főkegyúr a főkegyúri jog egész tartalmát nem ruházhatja reá úgy az autonómiára, hogy erre a kormánynak végrehajtó hatalmi (nemcsak állami főfelügyeleti) természetű pozitív ingerenciája ne legyen.

A szerző kifejezetten is elutasítja Kérészy-nek azt a javaslatát, hogy az autonómia, nevezetesen az igazgatótanács oly szerves kapcsolatba és hivatali alárendeltségi viszonyba hozassék a kultusz-minisztériummal, mint volt a «*commissio ecclesiastica*» a helytartótanáccsal.

Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarorszában Mária Terézia haláláig.

Kivonat *Schermann Egyed* r. tagnak 1918. évi május 3-án tartott székfoglaló értekezéséből.

Az államok feladata a közjó előmozdítása és biztosítása, tehát mindannak előteremtése, ami az alattvalók jólétét biztosítja és mindannak elhárítása vagy eltávolítása, ami a közjóval ellenkezik. Mihelyt a társadalomnak alapját veszélyezteti valami, a felsőbbségnek, bármennyire híve mindenféle szabadságnak, közbe kell lépnie, mert minden államnak támasza a tiszta erkölcs, amely a vallásoságon épül föl. A vallás és erkölcs meg nem szüntethető korlátjai a sajtószabadságnak. Ha a sajtó ezeket a korlátokat nem veszi tekintetbe, akkor az állami felsőbbségnek joga, sőt a körülmények szerint kötelessége is, hogy kényszerítő hatalmával éljen.

Az egyháznak és államnak minden tételes jogtól függetlenül természetjogi kötelessége, hogy sikra szálljon a rossz sajtótermékek ellen. Oly mérvű sajtószabadság, hogy rossz, erkölcstelen és veszedelmes eszméket is büntetlenül lehessen terjeszteni, eddig még sehol sem létesült és hihetőleg ezután sem létesül.

Más kérdés azonban az, vajon megelőőbb-e a praeventiv eljárás vagy pedig a repressív, azaz vajon az állam igazi gyámkodást gyakoroljon-e és minden szabadabb mozgást már előre meggátoljon az előzetes censura által, vagy pedig szabadjára hagyja a sajtót és csak valóságos kihágások, sajtóvétségek esetén avatkozzék be utólag.

Manap minden művelt államban nagymérvű sajtószabadság uralkodik és általában csak utólagos büntetések fordulnak elő. Magyarországon és Ausztriában 1848-ig nem volt sajtószabadság, hanem az állam a protestántizmus fellépésétől kezdve cenzurát, még pedig egyre nagyobb eréllyel előzetes cenzurát kezdett gyakorolni. Eleinte az állami felsőbbség még a keresztény állam eszméjéhez ragaszkodott és az egyház példájára a hit egységének és tisztaságának érdekében gyakorolta a cenzurát, később azonban az úgynevezett felvilágosultság befolyása alatt más célból, főleg az államhatalom megóvása céljából, tehát különösen politikából vette

igénybe és ennek folytán egyre zsarnokibb lett és egyre jobban elfajult a cenzura és a gyűlölt ú. n. osztrák cenzurává fejlődött.

Megjegyzendő azonban, hogy bár a magyar protestánsok és Fináczy úgy tüntetik fel a dolgot, mintha csak a Habsburgok vették volna igénybe a cenzurát és birodalmukat hermetice el akarták volna zárni a külföld szabadabb eszmeáramlatai és műveltsége elől, Európának majd minden országában volt többé-kevésbé szigorú állami cenzura, még pedig egyes protestáns országokban a Habsburgokénál sokkal zsarnokibb cenzura, miként Hilgers *Der Index der verbotenen Bücher* c. könyvében a 206. laptól kezdve részletesen olvasható.

Magyarországban a protestantizmus fellépésekor azonnal szigorú törvényeket hoztak ellene és II. Lajos, Szapolyai János és I. Ferdinánd nagyon buzgólkodtak is ezeknek végrehajtásában, a protestáns sajtótermékek elkobzásában, de a szerencsétlen politikai viszonyok sikertelenné tettek minden fáradozást. Mint tudjuk, a mohácsi vész megfosztotta az országot legtöbb főpásztorától és hosszabb időn át nem is történt gondoskodás pótlásukról, minek folytán a papszentelések is elmaradtak és a pásztorok nélkül maradt nyáját könnyű volt elámitani. Továbbá épen a bithű Ferdinánd királynak tanácsosai, főkapitányai és hadvezérei terjesztették legbuzgóbban Luther tanítását, amennyiben a máshonnan elűzött lutheri szónokokat, lelkészeket a királyi birtokokon és várakban eltartották és védelmezték és így ezek büntetlenül terjeszthették az új tant. Ezek ellen a hivatalnokok ellen az 1563. évi pozsonyi országgyűlés hivatalvesztést mondott ugyan ki, de kevés sikerrel.

A lutheránusok ezenkívül a hatóságok tilalmának kijátszására *vándor nyomdákat* létesítettek, ahol gomba módra szaporodtak a protestáns írók művei és országszerte buzgón olvasták őket.

Igy az ország művelt elemei, főleg a főuri családok csakhamar protestánsokká lettek, sokan közülök politikából és érdekből és így midőn Ferdinánd az 1553. évi szept. országgyűlésen az előzetes cenzurát akarta létesíteni, a rendek kitérő választ adtak és hazugsággal siettek a protestáns sajtótermékek védelmére. 28 protestáns nyomda létezett akkor Ballagi szerint.

De azért Ferdinánd, amennyire módjában állott, mégis gyakorolta a cenzurát és pl. Huszár Gál lutheránus lelkészt, aki Magyaróvárott állított föl nyomdát, onnan 1558-ban vagy 1559-ben elűzte.

Miksa király 1567-ben Sopron városának szigorúan meghagyta,

hogy a Kálvin tanát hirdetőket üzze el és könyveiket mindenképen tiltsa el.

Ugyanő 1570-ben általánosabb érvényű rendeletet adott ki az unitáriusok és kálvinisták ellen és megtiltotta könyveiknek árusítását, olvasását, megtartását.

A pozsonyi 1572. évi országgyűlés márcsak az unitáriusok ellen határozott úgy, hogy ha elfogatnak, könyveikkel együtt el kell őket égetni.

1574. febr. 7-én Miksa király az *előzetes cenzurát* rendeletileg léptette életbe. «Miként más országainkban is, külön kiváltságunk és engedélyünk nélkül senkinek sem szabad theologiai könyvet ki nyomtatni és nyilvánosságra bocsátani és ezt magyar királyságunkban... az egyre terjedő eretnokségek miatt még kevésbbé engedjük meg».

De hogy kik gyakorolták a király nevében a cenzurát, erre csak azt a valószínű feleletet lehet adni, hogy a püspökök, miként Ausztriában is.

Rudolf király 1584-ben a királyi kiváltsággal nem bíró nyomdák bezáratását rendelte el.

Az 1588. évi XXVIII. t.-c. eltörölte a régi naptárakat és megtiltotta használatukat; de mivel sokan, főleg a reformátusok nem tartották meg a törvényt, azért 1599-ben szigorú büntetés terhe alatt megújították a tilalmat, de a török hódoltság területén még 1641-ben is voltak ugynevezett veteristák, vagyis a régi naptárhoz szenvedélyesen ragaszkodók.

A Bethlen Gábort királlyá kikiáltó besztercebányai 1620. évi országgyűlés a felekezetek közt dülő szóbeli és írásbeli szenvedélyes viták lecsendesítésére hozott határozatot.

Lipót kormánya pedig 1671-ben a protestáns Gründer Gotfried pozsonyi nyomdáját a kiadott sok polemikus munka miatt bezáratta.

A külföldi protestáns sajtótermékek behozatala ellen kezdetől fogva gátat vetettek az uralkodók. A Habsburgok ugyanis, főleg II. Ferdinánd tapasztalatai alapján, a protestantizmust államellenesnek tartották és ezért egyre sürűbben követték egymást a rendeletek az eretnek könyvek behozatala és olvasása ellen.

Már I. Ferdinánd 1528-ban könyvvizsgálati hatóságot létesített Bécsben, melynek tagjai a püspök, a polgármester és 3 más szakértő voltak.

1551. január 30-án a kormány meghagyta a bécsi püspöknek, hogy látogassa meg a könyvkereskedőket, tegyen erről jelen-

tést és szolgáltatassa be a rossz könyveket. Ő el is járt ebben. Febr. 6-án pedig a nyomdászok parancsot kaptak, hogy amit a theológiából és magyar nyelven nyomtatnak, ezentúl szolgáltatásuk be.

1579. szept. 24-én Ernő főherceg egyházi jogtanácsától javaslatot kért, hogyan akadályozható meg az eretnek könyvek árusítása és azt a feleletet kapta, hogy a polgármester és városi tanács köteleztessenek ezen árusítás meggátlására; a püspök pedig állítson össze jegyzéket, hogy tudni lehessen, mi protestáns, a vásárok előtt pedig az érkezett könyvek a püspöki udvarba szállítandók átvizsgálás végett. 1580. május 10-én a kormány valóban meghagyta a bécsi és pécsujhelyi püspöknek ilyen jegyzék összeállítását, de ők vonakodtak ennek eleget tenni, hanem azt ajánlották, hogy maguk a könyvkereskedők nyujtsák be eladandó könyveiknek jegyzékét és a császár ennek megfelelően rendelkezett.

A protestánsok azonban magában Bécsben igen sok könyvet adtak ki, de a címlapon úgy tüntették fel, mintha ez Németországban történt volna a kath. szerző neve alatt. Erre a császár erélyes rendeletet adott ki és főleg a vámhivataloknak nagyobb gondot ajánlott.

1582-ben a bécsi polgármester a Kismartonban letelepedett Freytag lutheránus könyvkereskedőnek igen nagy szállítmányát tartóztatta le. A püspök egy jezsuitával revideáltatta a szállítmányt és tanácsára csak 3 könyvet adott ki neki.

1559-ben az osztrák kormány a könyvvizsgálati hatóságba a bécsi egyetemnek egy megbízottját is belevonta; II. Ferdinánd pedig 1623-ban kizárólag az egyetemre bízta a könyvcenzurát és mivel az egyetemen 1622. óta csak jezsuiták tanítottak, azért az ő kezükbe került a cenzura.

Magyarországban Szelepcsényi György esztergomi érsek, mint kir. helytartó, 1673-ban Kassa városához (és bizonyára más városokhoz is) oly értelmű rendeletet intézett, hogy a nyomdatulajdonosok és könyvkereskedők figyelmeztetendők, hogy egyikük se merjen valami könyvet kinyomtatni vagy a máshol nyomtatottat Magyarországra behozni, mielőtt átvizsgálás és jóváhagyás végett ő hozzá nem küldték, a könyvek elkobzásának és más büntetéseknek terhe alatt. A vizsgálatot Szentiványi Márton jezsuitára bízta Szelepcsényi.

Majd pedig I. Lipót király 1688. márc. 4-én ugyancsak Szentiványit állami főcenzorrá nevezte ki és felhatalmazta, hogy segédcenzorokat rendeljen mind a kiadandó, mind pedig a külföldről

behozandó könyvek átvizsgálására vonatkozólag. Ezt a rendeletet mindenütt közhírré kellett tenni.

Ausztriában 1705-ben első nyomára akadunk annak, hogy a *politikai* tartalmú könyveket a rendes cenzura után még külön az udvarhoz kellett fölterjeszteni. Ilyenmű rendeleteket I. József 1705. nov. 13. és 1706. szept. 9. adott ki. Károly császár pedig 1725. márc. 1-én ismételte a korábbi rendeleteket és a magyarországi cenzura ügyében is nagyobb mérvű változtatást tett.

Ami a nyomdák ellenőrzését illeti, az 1715. évi XVIII. és XIX. t.-cikk a magyar kir. udv. kancelláriát függetlenítvén a bécsi udvari kamarától, Magyarországon ez időtől kezdve az előbbi gyakorolta a nyomdák fölött a király nevében a felügyeletet.

Szentiványinak 1705-ben bekövetkezett halála után az ő állását I. József nem töltette be, de azért az utólagos cenzura a külföldről behozott könyvekre nézve egyáltalán nem szünetelt, mint ezt a komáromi Csipkés-féle szentírás elkobzása 1720-ban bizonyítja.

1720. márc. 30-án Károly király a nagyszombati egyetem mindenkorai kancellárját bízta meg a könyvcenzura vezetésével, de már 1726-ban módosította rendeletét úgy, hogy a nyomdászok a theologiai és erkölcstani műveket a megyéspüspököktől e célra rendelő cenzoroknál, a politikai és egyéb világi tárgyakét a politikai hatóságoknál tartoznak megvizsgáltatni és minden félév végén a náluk nyomtatott összes könyveknek és egyéb nyomtatványoknak 3 példányát a helytartótanácsnál tartoznak benyújtani. 1730-ban pedig ezt újból sürgette, de azon módosítással, hogy a politikai és egyéb közügyi műveket a hatóságok további vizsgálat végett a helytartótanácshoz küldjék, amely ennek elintézésére állandóan két vagy három tagot fog kijelölni a maga kebeléből és a bonyolultabb műveket, mielőtt jóváhagyná őket, közvetlenül a király elé fogja terjeszteni. Ami pedig a külföldről behozandó könyveket illeti, a könyvkereskedők a könyveknek jegyzékét, vagyis a címnek és a nyomtatási helynek és évnek pontos leírását az illető helyen megbízott revizoroknál tartoznak benyújtani, sőt, ha ők az illető könyveknek egy-két példányát óhajtják, azt is át kell engedniök és a többi példánynak árusításával az ő jóváhagyásáig várakozni tartoznak.

Igy tehát a magyar könyvcenzura is az osztráknak mintájára kezdett alakulni és jórészt a helytartótanács kezébe került, amely későbbben teljesen hatalmába kerítette, de egyre nagyobb függésbe is jutott a bécsi cenzurától.

1731. jan. 7-én a király kijelentette, hogy nem engedhető meg a bibliáknak és más nem kath. könyveknek behozatala azon előzetes revízió nélkül, vajon megegyeznek-e a korábbi kiadásokkal, hogy az államnak nagy kárára új vallás ne létesüljön.

Ugyanezen évi márc. 20-án a király elrendelte, hogy a theologiai és erkölcstani könyveket a megyéspüspöktől rendelt revizor azonnal nézze át és ha a túrt felekezetekkel ellenkező állításokat talál bennük, azt a helytartótanács útján be kell jelenteni Ő Főlségének; hasonlóan kell eljárni a politikai tartalmú könyvekkel is, ha a helyi hatóságok valami kifogásolni valót találnak bennük.

1740. okt. 29-én a revizorok utasítást kaptak, hogy mikép tegyenek jelentést az átvizsgált könyvekről; az elkobzásra vonatkozólag pedig a helytartótanács tegyen javaslatot a királynál.

Mivel a revízió sok késedelemmel járt, ezért 1745. jún. 20-án a király meghagyta, hogy ne csak egy jezsuitára bizassék ez, hanem több, a megyéspüspököktől kinevezendő egyéb szerzetesre is, és az eddig feltartóztatott könyveknek revíziója két hónapon belül elvégzendő és a megjegyzések a püspökökkel közlendők.

Mivel pedig így sem akart dűlőre jutni az ügy, azért 1747. febr. 23-án két kizárólag ezzel foglalkozó pozsonyi jezsuitára bízta a revíziót és cenzurát, még pedig a politikai hatóságok cenzuráló jogának megszüntetésével, és eltartásukra a plébánosok pénztárából évi 200 frtot rendelt egyenként.

Hogy pedig a revizorok tudják magukat mihez tartani, Althan Mihály gróf cím. érsek királyi parancsra 8 pontból álló utasítást készített számukra, melyet a helytartótanács március 1-én kötelezővé tett. Ennek 6. pontja az előzetes cenzuráról szól, a 7. pont pedig a püspököknek egyházi hivatalukból folyó jogáról gondoskodik.

Ugyanazon évi júl. 19-én meghagyatott, hogy az országban lévő nyomdatulajdonosok semmiféle magán iratot se merjenek az illetékes cenzorok jóváhagyása nélkül kinyomatni, a pozsonyiak se, továbbá a vásárokra viendő könyveknek jegyzékét elkobzás terhe alatt kell a revizoroknál benyújtani és ha tiltottak találatnak köztük, elkobzásuknál a hatóság támogassa a revizorokat.

Aug. 10-én a király elrendelte, hogy a tiltott könyvek jegyzéke mind a helytartótanácsnál, mind a revizoroknál maradjon meg és az elkobzott könyveket a cenzorok őrizték jól, hogy mások kezébe ne juthassanak.

Aug. 22-én pedig azt rendelte, hogy a nem katolikus bibliákra nézve mind a vallásügyi bizottság elnöke, mind pedig a megbízott cenzorok főleg arra ügyeljenek, hogy csak azoknak kiadását

tiltsák meg, melyek régi kiadványaiktól eltérnek és így bármiféle új szekta javára meg vannak rontva.

Egy 1748. jan. 21-én kiadott rendelet bizonyos módosítással a revízió gyorsítását célozta; hasonlóan egy apr. 30-án kelt rendelet is azt célozta, hogy a protestánsok a tankönyveket és profán tartalmú könyveket lehetőleg gyorsan visszakaphassák.

Bíró Márton veszprémi püspök 1750-ben kiadott Enchiridon-jával N. Frigyesnek és XIV. Benedek pápának beavatkozását idézte elő. Ennek következtében a királynő eltiltotta a protestánsokat attól, hogy panaszaikkal külföldi hatalomhoz forduljanak.

1754. jan. 7-én a királynő úgy intézkedett, hogy a Magyarországon kiadandó összes könyveket előzetes cenzura végett Bécsbe kell küldeni, de május 14-én a könyvnyomdászok költségeire való tekintettel erről lemondott, azonban febr. 25-én annyit mégis elrendelt, hogy a bécsi cenzurától elvetett könyveket Pozsonyban is ilyeneknek kell tekinteni, az erkölcsteleneket pedig el kell égetni.

Ez volt tehát az első lépés arra, hogy a magyar cenzurát az osztráknak alárendeljék. Ott, Bécsben, ez időben már a janzenista Van Swieten egyetemi orvostanár, Mária Teréziának házi orvosa és legfőbb bizalmasa, hogy ne mondjam, házi theológusa, tagja volt a könyvvizsgáló-bizottságnak. 1749. óta a bölcséleti és orvosi műveket ő bírálta, a jogiakat az egyetem jogi karának tanárai. 1751-ben újjászervezték a hivatalt és már csak két jezsuita maradt benne, holott régebben az egész cenzura az ő kezükben volt. 1753-ban természetjogi tanszéket kapott a bécsi egyetem és Martini-val töltötték be, aki a josephinismusként vetette meg alapját. 1758-ban Van Swieten a cenzura élére került, 1760-tól már csak egy jezsuita volt a bizottságban, 1764-től kezdve Van Swieten engesztelhetetlen gyűlölete folytán egy sem. Ez időtől kezdve szép fokozatosan teljesen átalakult a cenzura és egyre jobban egyházellenes jelleget öltött, mely a legveszedelmesebb műveket is szabadjukra eresztette, de néhány jezsuitának moralisát eltiltotta.

1754. nov. 9-én kir. rendelet meghagyja, hogy a bécsi cenzurától jóváhagyott és elégséges bizonyítékával ellátott könyvek Pozsonyban se foglaltassanak le. Tehát ettől kezdve Magyarországra is be kellett eresztetni mindazon könyveket, melyet Van Swietenék céljaik elérésére jóknak tartottak.

1757-ben az összes könyvnyomtatók szigorú tilalmat kaptak, hogy a vallásra vonatkozó kir. rendeleteket a helytartótanács beleegyezése nélkül ne merjék kinyomatni; a veszprémi püspök meghagyására kinyomtatottak pedig elkoboztattak.

Ugyanazon évi júl. 1-én kir. rendelet újból meghagyja, hogy a külföldről behozott és a bécsi cenzurától jóváhagyott könyveket, ha hiteles bizonyítvány van erről mellékelve, Pozsonyban is ilyeneknek tekintsék és viszont az ott tiltottakat a pozsonyi revizorok is tiltottak gyanánt vegyék. A bécsi cenzura ugyanis Van Swieten befolyása folytán sokkal liberálisabb volt a pozsonyinál és mivel a magyar protestánsok emiatt panaszokkal fordultak a királynőhöz, akinek a centralizálás is nagyon tetszett, azért a pozsonyi revíziót teljesen alávették a bécsinek.

A görög egyesültek és nem egyesültek vallásos könyveire vonatkozólag is több kir. rendelet kelt.

1759-ben a könyveknek nyilvános árverezésére nézve is történt szabályozás.

A revizorokat egyre több írásbeli teendővel halmozták el és alig hogy valami utasításba beleélték magukat, jött egy másik, mely mindent módosított és még több munkát kívánt tőlük, úgyhogy lehetetlen volt feladatuknak megfelelni. Különösen az előzetes cenzurára nem maradt idejük és azért még 1767-ből is van adat, hogy a politikai könyveknek cenzuráját a politikai hatóságok végezték, bár már húsz évvel előbb elvették tőlük e jogot.

1760-ban a helytartótanács kebelében működő vallásügyi bizottság, mely a cenzurát vezette, királyi parancsra ismét egész részletes szabályzatot készített a revizorok számára roppant sok írásbeli teendővel. Ezen szabályzat jóváhagyásakor a királynő figyelmeztette a városokat, hogy a protestánsokkal szemben nagyon kiméletesek legyenek és kisebb támadások miatt ne foglalják le könyveiket, mivel már az ő dogmájuk is támadja a kath. vallást.

1763-ban a nyomdatulajdonosok parancsot kaptak, hogy minden kinyomatandó könyvből három példányt felsőbb helyre kell beküldeni.

Ugyanezen évi július 5-én a királynő a bécsi cenzura szabályzatát küldte meg Barkóczy primásnak, kit a magyar cenzura vezetésével bízott meg kevéssel előbb. Ebből csak azt emelem ki, hogy a kiadandó könyveknek *kettős kézirati példányát* kellett beküldeni a cenzorokhoz annak ellenőrzése végett, vajon csakugyan a cenzurának megfelelően adták-e ki. Ez roppant teher volt az írókra nézve.

Barkóczy halála után 1765-ben a vallásügyi bizottság ismét az 1760-ban készült szabályzat megtartását sürgette, de 1766-ban, midőn a cenzura ismét a helytartótanácsához került, a királynő a bécsi szabályzatot küldte meg mihez tartásul azzal az egy kivétellel, hogy

a magyar protestánsok könyvei számára más zsinórmérték szabassék meg. Ennek megfelelően a vallásügyi bizottság 1767-ben ismét új szabályzatot készített.

Ugyanazon évi december 9-én a királynő meghagyta, hogy a tiltott könyveket nem szabad visszaadni tulajdonosaiknak, hanem meg kell semmisíteni és *mindenben a bécsi szabályzat követendő Magyarországon is.*

1769-ben királyi utasítás ment, hogy a Coena Domini bulla, mint a fejedelmekre sérelmes, a tiltott könyvek jegyzékében nem nyomtatandó ugyan ki, de a található példányok elkobzandók; azok a könyvek pedig, melyek a bulla tételeit védelmezik, a tiltott könyvek jegyzékébe foglalandók. Ez tehát első nyílt nyoma a fejlődésben lévő josephinismusnak.

1771-ben maga a magyar királyi kancellária kérte, hogy a pozsonyi revizorok munkája Bécsben felülbíráltassék és az egész revízió ott intéztessék el érdemlegesen. Bár Van Swieten ellenezte ezt, részint a munka többlet miatt, részint, mivel semikép sem akart érintkezni a jezsuitákkal, mégis megvalósult ez.

Egy 1770-iki rendelet a zsidókat eltiltja a keresztény könyvekkel való mindennemű kereskedéstől.

1772-ben királyi rendelet megparancsolja, hogy a papság se merjen semmiféle munkát nyomdába adni, mielőtt az állami cenzorok át nem vizsgálták és a szokott Imprimatur-ral el nem látták.

Ezzel tehát az egyházi cenzura hatályonkívül volt helyezve és a josephinismus tovább fejlődött.

Ugyanezen évből még néhány rendelet kelt, mely a pozsonyi cenzurát még jobban alárendelte a bécsinek, úgyhogy az előbbi jóformán csak expediciós hivatallá lett.

Ugyancsak 1772-ben a helytartótanács a könyvkereskedők számára 14 pontból álló szabályzatot adott ki.

A naptárakra vonatkozólag már korábban is kelt néhány kir. rendelet, a 70-es évekből pedig Kováchich egy kézíratos kötetének végén még négy rendeletet említ.

Miután 1773-ban XIV. Kelemen a jezsuita rendet feloszlatta és hamarosan más revizorokat nem találtak, a királynő meghagyta, hogy továbbra is a volt jezsuiták végezzék e munkát.

A *tankönyvekre* vonatkozólag megjegyzendő, hogy midőn 1760-ban a kormány az egyetem jogi karát szabályozta, jórészt protestáns tankönyveket rendelt el. 1770-ben, az egyetem újjászervezésekor a szigorlati tételek és tankönyvek előzetes bírálata az egyetemi

consistorium kezébe került, bár jórészt már meglévő könyvek használata rendeltetett el a theol. karon is. A jogi karon majdnem kizárólag febronianus szellemű tankönyveket kellett használni.

Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis szerint az egyetemi tanácsnak hatáskörébe tartozik az ország összes iskoláiban használt nyomdai termékeket, a tankönyveket, tételgyűjteményeket, tudományos értekezéseket felülbírálni.

1779-ben pedig az egyetemi nyomda az iskolai könyvek kizárólagos kiadására kiváltságot kapott, Erdély kivételével.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Csepreghy Ferenc.

(1842—1880.)

Kivonat *Perényi József* r. tagnak 1918. évi április hó 5-én tartott székfoglaló értekezéséből.

I.

Csepreghy Ferenc a Győrössy Csepreghy család sarja, amely család még a XVIII. században költözött a sopronmegyei Csepreg mezővárosból Hontmegyébe. Atyja Csepreghy István, anyja Marterstock Anna. Ferenc 1842. aug. 15-én született a hontmegyei Szalkán, ahol atyjának kis fűszeres üzlete volt. Ikernék született a nála egy órával fiatalabb József öccsével. Ferenc, kit édesanyja maga keresztelt meg, mert oly gyenge és erőtlen volt, hogy nem hittek életben maradásában, igen lassan fejlődött, József pedig kéthetes korában meghalt. Kiskorában folyton gyengélkedett; ehhez járult, hogy ijedtség következtében súlyos betegségbe is esett, mely csak évek múlva hagyta el. Első tanítója, a szalkai öreg Gálik, sok reménységgel volt felőle. Igen könnyen megtanulta az írást, olvasást. Tíz éves korában írta az első rigmust. Verseket és szindarabokat már gyermekkorában nagyon szeretett olvasni. Aranynak sok költeményét tudta könyv nélkül és kedvvel forgatta Szigligeti színműveit. Atyja, gyakorlati gondolkozású ember lévén, az iparos pályára szánta és Ferenc, ki ekkor olvasta Jókai «Egy magyar nábob» című regényét, a benne szereplő asztaloslegényt megszerette s maga is ezt a mesterséget választotta. Atyja a fiút 11 éves korában Szeifert József esztergomi műhelyébe adta. Ferenc örömmel tanulta mesterségét, különösen kitűnt a rajzolásban. Szabad idejét önképzésre fordította. Szeifert mester gyakran kiküldte a kis Duna szélére bárányt legeltetni s az arra járó-kelők látták, hogy a kis pásztor egész lelkével belemerült olvasmányába. Unokabátyja, Kovács József, ebben az időben az esztergomi papnevelőben volt, tőle kapott könyveket és ekkor ismerkedett meg a verselés szabályaival is. Első öntudatosabb szárnypróbálgatása a *Testvéri szeretet* című lapocska volt, melyet inaséveiben kis öccsei számára szerkesztett.

1860-ban felszabadult és Pestre jött dolgozni. Csakhamar tagja lett a kath. legényegyletnek, amelynek elnöke *Szabóky* Adolf, kegyesrendi tanár, csakhamar észrevette a fiatal legénynek nem közönséges képességeit. Az egylet színpadán kivált női szerepek (Csikós: Rózsi; Vén bakancsos: Lidi) eljátszásával tűnt ki. 1862-ben egy kétfelvonásos kis színművet írt a legényegyleti színpad számára *Az elnök névnapja* címen. Ugyanebben az évben gyomorhagymázba esett. Teljesen sohasem gyógyult ki belőle. E betegség javultával János öccse hívására visszament Esztergomba tanítómesteréhez dolgozni. Ettől kezdve öccsével együtt dolgozott. 1863-ban Esztergomban is megalakul a legényegylet, melynek létesítésében neki is jó rész jut. Őt választották meg egyhangúlag a legényegylet dékánjává. Ez alkalommal írt egy költeményt, melyet maga adott elő nagy tetszés mellett. 1863. júniusában Bécsbe ment dolgozni, ahol csakhamar kedvence lett az ott dolgozó magyar ifjaknak.

II.

Csepreghy Ferenc mint drámairó legjelentősebb sikereket *népszínműveivel* érte el, ezen a téren folytatója annak az iránynak, melyet Szigligeti alapozott meg, Szigeti József tovább fejlesztett és Tóth Ede folytatott. Nevét egy *látványos színmű*, az *Utazás a föld körül*, tette szélesebb körben ismeretessé, *tragédiái* közül a *Saul király* érdemel különösebb figyelmet, *víg színművei* közül pedig a *Vízözön* emelkedik ki költői erejével. A dráma minden fájában adott egy-egy jelentősebb, értékesebb alkotást. Drámairói hivatóságáról már első kísérletei is tanuskodnak.

1. Legelső műve *Az elnök nevenapja* c. 2 felvonásos színmű, melyet 1852-ben mint az esztergomi kath. legényegylet tagja írt. Ő maga is tiszttában volt azzal, hogy ez a műve nem való a nagyobb nyilvánosság elé. Iparos ifjak műkedvelő színpada számára készítette.

2. Több reménnyel kecsegtet második ifjúkori műve a *Magyar fiúk Bécsben*, vígjáték 3 felvonásban. A vígjáték meséje egy kissé erőltetett ugyan és kevés benne a valószínűség, mert a bonyodalom egészen még a félreismerésen alapul. Csepreghynek ez a kísérlete még messze áll az irodalmi színvonaltól.

* * *

3. Csepreghy tulajdonképeni színműírói munkássága a Népszínház megnyitásától számítható. Rákosi Jenő igen sokat fáradozott a Népszínház létrejötté érdekében; az eszmét terjesztette és a népgyűléstől a végső stádiumig szolgálta. O is lett a színház első

igazgatója 1875-ben. Nagyszabású társulatot szervezett és a színház műsorába felvette a népszínmű és az operette mellett a *látványosságokat* is. Csepreghy 1875—1878 négy nagyhatású látványos színművel szerepel a Népszínház műsorán: *Utazás a föld körül 80 nap alatt*, *Utazás a holdba*, *Sztrogoff Mihály utazása Moszkvától Irkutzkig* és *Kolumbusz Kristóf*. Az első három *Jules Verne* ismeretes regényeiből készült.

Csepreghynek látványos színművei nem képviselnek különösebb értéket drámaírodalmunkban, de igen jó szolgálatot tettek a színháznak, mert oda szoktatták a közönséget. Kellemesen szórakoztató színművek, melyek inkább a külső hatás eszközeivel értek sikereket.

* * *

4. Csepreghynek legmaradandóbb alkotásai: *népszínművei*. Első enemű munkája a *Két mennyegző* c. népszínmű 5 képben (1876), melynek tárgyát Jókai Mór ily című elbeszéléséből merítette. A darab közepes sikert ért el, mindössze csak hét előadást ért.

5. Csepreghy népszínművei közül a legnagyobb sikert a *Sárga csikó* c. 3 felvonásos népszínművével aratta. (1877.) Ezt a darabot 1886-ig febr. 14-én 100-adszor adták. Nyolc év alatt érte el a 100-ik előadást, a Falu rossza 10 év alatt. A darab tervét majdnem három éven át szövögette, míg végre megírta.

Besze János-nak «*Az életunt betyár*» (Pest, 1842.) című népies elbeszélése volt, amelyre Ágai Adolf hívta fel a figyelmét. Nemsokára a darab bemutatója után azzal vádolták Csepreghyt, hogy felhasználta Balla János-nak a Népszínháznál kéziratban megfordult «*Véres biblia*» c. színművét. E vád alól Rákosi Jenő tisztázta Csepreghyt. Rákosi ugyanis kijelentette, hogy Csepreghy Balla színművét csak akkor vette kézhez, amikor a Sárga csikót előadásra már benyújtotta. Azelőtt nemcsak nem ismerte, de azt sem tudta róla, hogy a világon van. Különben a két darabban semmi hasonlatos egyéb nincsen, minthogy mindegyikben ártatlanul szenved egy-egy ember 15 évi börtönt. Minden egyéb mind a kettőben egészen más. Csepreghy darabját újabban Kéky Lajos¹ is egybevetette Besze János elbeszélésével és arra az eredményre jutott, hogy Besze munkájának legelevenebben, legtisztább népiességgel elbeszélte a Sárga csikó története. Annyira élénk és jellemzetes a sárga csikóért magát nekibúsult és bűnre adott legény történetének elmondása, hogy ezt jelentéktelen kihagyásokkal teljes egészében átvette

¹ L. Irodalomtörténet, 1915. 253. lap.

Csepreghy. A Holyagos csárda gazdája teljesen Besze szavaival beszéli el (III. felv. 2. jel.) Csorba Mártonnak Pityke Bandi történetét: hogy vet szemet a gazda szép sárga csikójára s mint esik bűnbe, hogy árát előteremtse. Természetesen így Besze adta a színmű alapmotívumát is Csepreghynek s az a történet, melyet ez kombinált hozzá, érzékeny játékokban meglehetősen elcsépeelt tárgy: a lelkiismerettől furdalt bűnös családjában akar kárpótlást adni annak, ki helyette ártatlanul szenved. Ugyancsak Besze elbeszéléséből való a két koldus alakja és a jeles lócsiszár neve is. A két koldus mindkét írónál folyton gajdol; Beszénél egyházi éneket: «Örülj és örvendezz Sionnak leánya» nyekergetnek; Csepreghynél a bohózatos hatás kedvéért a krajcáros bicskával kicifráztatott áldott verebélyi botról zsolozsmáznak. Szerepük a fejleményekben könnyen, szinte önként kínálkozott Csepreghynek Besze elbeszélése után. Egyébként az egész darab széteső szerkezete magán viseli nyomát annak, hogy elbeszélésből van színművé átalakítva. A szerkezet laza volta a darab nagy fogyatkozása, különben népszínműirodalmunk legjava termékei közül való. Nem is aratott a Falu rossza óta népszínmű oly nagy sikert, mint a Sárga csikó. Mindenekelőtt tetszett az érdekes mese, amelyben a szerző ügyes kézzel vegyítette a komoly és víg elemet. A darabból erő és friss természetesség árad és személyeiben hiven tükröződik a magyar népelet, melyet Csepreghy nagyon jól ismert, ép azért tudja is annyi közvetlenséggel és természetességgel rajzolni. Nincs igazuk első kritikusaiknak, kik megrojják, hogy nem törődik alakjaival. Személyei csak báboknak tűnnek fel, — írja a Hon bírálója¹ — kik a cselekvényt nem vezetik, hanem általa vezettetnek. Hasonlóképen igaztalan a bíráló állítása, mely szerint nincsenek a darab szereplői közt oly jellegzetesek, akik oly tipikus alakokká válhatnának, mint pl. a vén baka, Gonosz Pista, Baczur Gazsi — csak a pusztabíróra kell hivatkoznunk és rögtön megdől ez az állítás. Mindenesetre sokban különbözik Tóth Ede Falu rosszátlól.

Ha a két népszínmű alakjait egybevetjük, a főkülönbséget Tóth Ede és Csepreghy darabja közt azonnal megláthatjuk. GONDOR Sándor szentimentális legény, ki hamar tud verekedni, duhajkodni és elkeseredni, de megfontolt elhatározásra alig képes. Finum RÓZSI kackiás, nyelves, temperamentumos menyecske, kinek rossz híre van, amelyre egy botlása miatt rá is szolgált, sokáig szalad egy legény után, de végre sem veri fejét a falba. Gonosz Pista

¹ Színműírók és színészek. 55. l.

nagyra van familiájával és becsületével, de csak addig, amíg beszélni kell róla. Ezek igazi falusi jellemek (nem típusok). A Falu rossza többi személyei inkább csak színpadí életet élnek. Csepreghynek nincsenek ilyen — csak kifestett alakjai. Ha minden alakjának rajzában feltünőbb eredetiség nem is mutatkozik, távol marad a chablonszerűsétől. Csepreghy emberei mind egész és érdekes jellemek magukban, a főszemélyek épen úgy, mint a mellékszereplők. De a Sárga csikó tárgya is mélyebb, komolyabb és tartalmasabb. A Falu rosszában egy elkeseredett legénynek eltévesztett szerelme és egy naiv leánynak titkolt szerelme. Némi összeütközés és veszedelmek után célhoz érnek. A falusi nép kedves, idilli, változatos vesződségét szemléljük. A Sárga csikóban a parasztéletnek vészes és végzetes bonyodalmait éljük át. Hatalmas ellentétek állanak szemben egymással. A bűnös, aki boldogul, de lelkiismerete folyton nyugtalanítja; az ártatlan, aki szenved és bosszúért liheg. A gyermekek szerelme, melyet megzavar az apák bűne. Fiú és apa kerülnek egymással szembe, a fiú szívében a kegyetlenség és fiúi önfeláldozás egymás mellett természetesen; az apa, aki a veszendő fia után fut, kinek bosszútól tajtékszik ajaka és mégis meg tud bocsátani, a gyermekek okáért. Mindez hatalmasabb, megrázóbb, ha nem is megnyugtató. Mert a Sárga csikó megoldása igaztalan. Beöthy már régebben rámutatott e darab sarkalatos hibájára:¹ «A Sárga csikó megoldása olyan igaztalanság — írja — melyet a művészet soha sem tűrhet; még akkor sem fogadhatnók el a csomónak illetlen kettévágását, ha az egész íránymű volna a rossz bűnvizsgáló eljárás ellen». A Sárga csikó jelességei a darabnak elsődrendű helyet biztosítanak ugyan népszínműirodalmunkban, de merőben túlzott Rákosi Jenő ítélete, amely szerint: «Népszínműnek is, drámának is egy remek, élén állva összes drámairodalmunknak: ez a Sárga csikó. Semmi eredeti szindarab sem versenyezhet vele, ha csak nem a Csepreghy többi művei közül valók: Saul, Akbar, Piros bugyelláris».²

Helyénvalónak tartom itt fölemlíteni, hogy a Sárga csikó mint háborúra izgató darab is szerepelt. Janovics Jenő a darabot színészeivel a Pathe cég Kolozsvárra kiküldött operatőrjének segédkezése mellett filmre alkalmazta. Így született meg az első magyar film, amely azonban egy francia cég számára készült, amely mint magyar «exotikus» színművet a saját önző és üzleti céljaira hasz-

¹ 1877. 329. sz.

Budapesti Hírlap, 1886. 46. sz. A 100-ik.

nálta fel. Más címet adott neki és a szöveget is teljesen ferde megvilágításban állította be. Az egész filmet Párisban 104 példányban lemásolták s így a Sárga csikó az egész világot bejárta. A háború második évében megérkezett a film Romániába is. Abban az időben állott Románia a válaszüton és a magyargyűlölő politika a Sárga csikóból háborúra izgató darabot csinált. Új címet és új szöveget készítettek hozzá. «Egy magyarországi román kinszenvedései Magyarországon» volt a cím. Bakaj Andrásból csináltak Kloska Miront és kitaláltak egy képtelen mesét, amelyben a magyarok üldözik és elnyomják az oláhokat. Bakajból Kloska Miron oláh mártír lett. A felvételt hónapokon át Romániában mindenütt mutogatták és a magyarok ellen való izgatás sikerrel járt.¹ A Sárga csikót német nyelvre is lefordították.

6. A következő 1878-ik évben újabb népszinművével a háromfelvonásos *Piros bugyelláris*-sal aratott újból nagy sikert. A darab 1880-ig 58 előadást ért meg és 1894-ben adták századszor.

Török Mihály, tölgyesi bíró, feleségül vette a szegény, de szép Zsófit, aki fiatal leánykorában Csillag Pálnak ígérte kezét. De míg Csillag katonáskodott, Török felé hajlott Zsófi, mert nagyon jó szívvel volt családja irányában, meg aztán Csillag Pálnak holt hírét is költötték. Török uramat levéllel hívja Kender Julis Hagymásra, mert Töröknek Menci nevű leányával a levél szerint nagy baj történt. Török útra készül, de közben huszárok jönnek a faluba és Csillag Pált éppen Törökékhez szállásolják. Törököt kellemetlenül érinti a dolog, de mikor Csillagtól megtudja, hogy ez mint manipuláns őrmester elvesztette a legénység pénzét, hajlandó neki 500 forintot adni s így a bajból kimenteni. Csak arra kéri, hogy míg ő távol lesz vigyázzon a háza becsületére. A bíró eltávozik és Csillag Zsófiával áll szemben. Rögtön átérti az egész helyzetet. Megvetéssel dobja oda a bíró pénzét. Bevallja, hogy elvesztette a legénység pénzét és felszólítja Peták káplárt, hogy vesse a kapitány elé. Ez a darab kitűnő expositiója. Világosan megértjük belőle a helyzetet, megismerkedünk főbb szereplőkkel, a cselekvény ügyesen fejlődik és az érdeklődést a legnagyobb mértékben felkelti.

A II. felvonásban, melyet egy változás két részre oszt, ügyesen bonyolítja a szerző tovább a cselekvényt. Peták tudatja a huszárokkal, hogy milyen bajba került Csillag Pál. Valamennyien megfogadják, hogy nem árulják el. Török bucsúzik feleségétől és meggyőződik, hogy felesége hű hozzá, csak őt szereti, de azért a féltékenység mégis fölébredt lelkében. Kösza Gyurit megbizza, hogy vigyázzon a háza tájára és arra is felbiztatja, hogy Csillag Pált jelentse föl a kapitánynak. Felesége őrzésére kéri feleségének két régi reménytelen udvarlóját, Pennást és Hájast. Török eltávozik és Zsófi a kőterbe zárt Gyurkát a cigányasszonyért küldi, de Gyurka útközben betér a kapitányhoz is és feljeleníti Csillagot. Csillag Zsófit számadásra vonja. Zsófi őszintén elmondja történetét s Csillag meggyőződik, hogy Zsófi csakugyan szereti urát, megbocsát neki s megfogadja, hogy kitér útjokból. Ekkor jó Peták és hírül hozza, hogy valaki feljelentette az őrmestert. Törököt gyanúsítják az árulással. Közben megjön a cigányasszony, aki fortélyal Zsófi ládájából kilopja a pénzt, de Peták rajtakapja és elveszi tőle a pénzt. Zsófi megtudja, hogy Gyurka volt az áruló és ezért örömeiben, hogy uráról elhárul a gyanú — vacsorára hívja Pennást és Hájast. Tőlük tudja meg, hogy ura őket felfogadta örökül. A va-

¹ Színházi Ujság. (Kolozsvár.) 1917. (IX. évf.) 29. sz.

csorát Csillag megérkezése zavarja meg. De Zsófi asszony leleményes. A pityókos Csillaggal a zsákokba bújtatott Hájast és Pennást kihordatja, végül őt magát is kizárja. Ekkor jó vissza lopva a gyanakodó bíró. Vádolja a feleségét, hogy a huszár szeretője. Követeli, hogy adja elő a pénzt. Zsófi nem tudja a pénzt előadni, Török beestelennek tartja feleségét és kiutasítja házából.

A III. felvonásban gyorsan oldódik meg a csomó. A bíró kihordatta Zsófi minden butorát az udvarra és megparancsolja embereinek, hogy szállítsák haza Zsófi-val együtt, de az emberek nem fogadnak szót. Ekkor érkezik meg Julis asszony Mencivel. Tőlük tudja meg Zsófi, hogy Menci Török leánya, akinek Csillag hűséget esküdött és Csillag Menci kamrájában fejtette a piros bugyellárist a huszárok pénzével. Most már nyert ügye van Zsófinak. Ő kerekedik felül. Megbocsát urának, ki boldogan öleli keblére derék feleségét. Csillag is megkapja a leckéjét, kitisztázódik és feleségül kapja Menci-kéjét.

E népszínmű alapjául való történet szolgál. Csepreghy Csillag Pálja, a szalkai jegyző, akin huszár korában megesett az a baj, ami Csillag Pálon.¹ De Csepreghy e darabjában is felhasználta Besze János előbb említett népies elbeszélését. A II. fejezet III. cikkének («Márton gazda családja») András bácsija, a francia háború alatt szolgált öreg obsitos huszár beszéde (58. és köv. l.) erősen emlékeztet a Piros bugyelláris Peták káplárjának beszédére. Peták éppen úgy mint András, beszédébe folyton belekeveri a német katonai kifejezéseket.

A Piros bugyelláris méltán állítható a Sárga csikó mellé. Szerkezete, mely a mesének inkább minél káprázatosabb, mint természetesebb szövésére törekszik, tősgyökeres magyar főalakjai, sikerült epizódalakjai és derült humora jobb népszínműveink közé emelik. Főalakjai az öregedő Török bíró, a tüzről pattant, bár helyenként ríktó vonásokkal rajzolt bíróné és Peták káplár a leg-sikerültebb jellemrajzok. Mulatságos alak Kósza Gyurka, aki minduntalan elzárhatja magát, hogy a bíróné közelében lehessen; Hajas és Pennás néhány jellegzetes vonással megrajzolt komikus alakok. Folyton a bíróné körül forgolódnak, míg végre is megérdemlett sorsukra jutnak. A sok komikus helyzet fokozta a darab hatását. Kár, hogy a komikus helyzetek kizsákmányolásában nem tart kellő mértéket. Hajas és Pennás zsákbabujtatása és kihordatása valószínűtlen is, de izetlen is. Ennek a jelenetnek eszméjét Csepreghy a «Les trois bossus» régi francia meséjéből alkalmazta.² A darabban sok minden történik és ez kissé hosszadalmassá teszi. A darab legfőbb hibája megoldásában található. Mert a csomót oly elemek erőszakos közbelépése oldja meg, amelyek a darab tulajdonképeni keretén kívül állnak.³ Julis asszonynak megjelenése Mencivel, kik Csillag Pált leleplezik s így Török bíróék házában a rendet is visszaállítják, nincs eléggé előkészítve, megindokolva. A közönség már a bemutató előadáson is szívesen fogadta. A kritika hűvösen,

¹ Ország Világ, 1880. 114. l.

² Beöthy: Színműírók és színészek, 57. lap.

³ V. ö. Beöthy: Színműírók és színészek. 55. lap.

sőt igazságtalanul is ítélkezett felőle. A Pesti Napló kritikusa¹ sem édekes cselekvényt, sem megragadóbb jeleneteket, sem élettéljes alakokat nem talált benne. Szerinte a meséje sokkal mesterkélebb, semhogy érdekes lehetne. Csupa túlzott állítás. Amikor a Piros bugyelláris megérte 100-ik előadását, méltán állapíthatták meg róla, hogy frissességéből a darab mitsem veszített és hogy a közönségnek több élvezetet nyújtott, mint a népszínművek egész serege, mely utána látott napvilágot.² Csepreghy a Piros bugyelláris bemutatója-kor San Remoban keresett gyógyulást. Table d'hautenél ült feleségével. Izgatottan izgett-mozgott. Beteg fürdőtársainak feltűnt a sápadt Csepreghy izgatottsága. Tálcán sürgőnyt hoz a szolga Csepreghynek. Nem meri felbontani. Pillanatnyi habozás után feltöri. Örömmel mutatja nejének. Az asztal mellől sokan felugrottak és feléje siettek. Ő pedig örömtől ragyogó szemekkel lobogtatta azt a sürgőnyt, mely megváltotta a lidércnyomástól s boldogsággal töltötte el. Darabjának diadalát jelentette. Boldogságát csak Blaháné figyelme fokozta. Blaháné játszotta óriási sikerrel Zsófi szerepét. A művésznő a beteg költőnek emlékül egy szép piros bugyellárist küldött arcképével, mely mint Török birónét örökíti meg egy tréfás hangú levél kíséretében. Blaháné figyelme enyhítette azt a fájdalmat, amelyet a megérteni nem akaró napi sajtó kritikussai okoztak a költőnek.

A Piros bugyellárist is lefordították németre és Schnitzer Ignác *Husarenblut* c. 3 felvonásos operettet készített belőle, amelyet a bécsi an der Wien Színházban 1894. márc. 10-én mutattak be nagy sikerrel.

7. San Remoból hozta haza Csepreghy *A szép asszony kocsi*a c. népszínművének első kidolgozását. Csak halála előtt egy pár héttel dolgozta át a darab első felvonását. A II-ik felvonás átdolgozását is megkezdte, de csak néhány lapig tudta vinni. Tervet, amely szerint valaki ezt és a III-ikat is megpróbálhatná átdolgozni, nem hagyott hátra. A darabot végre is Rákosi Jenő egészítette ki és ebben a formában került a színpadra 1881. szept. 24-én. A darab meséjéhez a kolozsvári Manasszes, ki mint ál Petőfi szédelgett, szolgáltatja a gondolatot.

A darab tervvázlata a kolozsvári bűnper nyomán született. Csepreghynek tetszett a paraszt Penelope, a dorbézoló cimborák e magyar Böffen Tóbiás és Keszy Andor; a garabonciás-féle Basa Jóska.³

* * *

¹ 1878. 283. sz.

² Pester Lloyd, 1894. 8. sz. (Max Rothauser: Das ungarische Volksstück.)

³ Színműírók és színészek, 70. I. (Beőthy.)

8. Csepreghy Ferenc megpróbálkozott a *tragédiával* is. Két tragédiát is írt a *Saul király* és az *Akbár szultán* címűt. Mind a kettő sorstragédia. Az előbbi teljesen kidolgozott, kész mű, az utóbbi csak vázlatos, betegsége és korai halála megakadályozták a teljes kidolgozásban. A Sault E. Kovács Gyula, Csepreghy barátja, adatta elő a Kolozsvári Színházban 1885. okt. 16-án; az Akbár szultán sohasem került színre.

Rákosi Jenő szerint¹ a Saul király a fölényes szellem tragédiája, mely fatális helyzetével szembeszáll és sorsának erőszakos kerülésével maga kovácsolja tragikus végzetét. Külön kiemelhetjük a nyelvezet erejét és a diktáció sok magvas gondolatát.

A vázlatosan kidolgozott *Akbár szultán* tragédia 4 felvonásban. A mű alapgondolata: a fanatizmus az emberek boldogságának legfőbb akadálya.

Kár, hogy e darab nincsen egészen kidolgozva, de így is érdekes és figyelemre méltó alkotás, habár nem is tartjuk oly értékesnek, mint Rákosi Jenő, ki a legérdekesebb magyar drámai koncepciók közé sorozza és a darab egyik felvonását a drámai dialektika mintaképének tartja.²

* * *

9. Csepreghy Ferenc drámai alkotásai közül költői értékre első helyen a «Vizözön» c. *romantikus vígjátéka* áll, mely 1876. márc. 21-én került először színre és 1880-ig 26 előadást ért meg.

A Vizözönnel Csepreghy az új romantikus vígjáték művelői közé lépett, akik közül először nagyobb hatással Rákosi Jenő lépett fel Aesopusával. Az ő nyomdokain haladnak Csiky Gergely (a Jós-lat), Dóczy Lajos (a Csók) és valószínű, hogy Csepreghy is Rákosi Jenőtől és a «Kávéforrás» íróitól kapott ösztönzést költői erejének ebben az irányban való kipróbálására. Csepreghy a darabot először az 1869-iki Karácsonyi-féle vígjátéki pályázatra küldte be, amelyre 14 pályamű érkezett be. A bírálók (Toldy F., Greguss Á., Gyulai P., Podmaniczky Frigyes és Pompéry János) jelentése szerint a Vizözön a mysterium és moralitás régi formáját igyekszik feleleveníteni a tehetség nyomaival ugyan, de épen oly kevés biztossággal és izléssel.³ Csepreghyt az akadémia ítélete nem elégitette ki. Rákosi Jenő nagy elragadtatással fogadta, be is mutatta a Kisfaludy Társaságban, a Reformban (Rákosi lapjában) pedig Dóczy Lajos egész

¹ Csepreghy összes művei, V. k. 188. l.

² U. o. 189. l.

³ Magy. Tud. Akad. Értesítő, 1870.

tanulmányt írt róla. Csepreghy könyvalakban is kiadta darabját, de csak a Népszínházban kerülhetett előadásra. (1884. szept. 27-én.) E. Kovács Gyula a kolozsvári színházban is előadatta, miután a színházi könyvtárban nyolc évig hevert. A darabról különben a legellentétebb ítéleteket olvashatjuk. Némelyek túlzott dicséretekkel halmozzák el és a magyar irodalom legértékesebb alkotásai mellé helyezik, mások ismét csak gáncsolni valót találnak benne.

Rákosi Jenő a darabot fényes kiállításban hozta színre. Sikert inkább az egyes részek arattak, az egész — mint Ábrányi Emil bírálataból¹ olvassuk — zürzavaros benyomást hagyott hátra. «A tárgy sajátzerűsége — írja Ábrányi — annyira occupálva tartotta a kedélyeket, hogy a költői kidolgozás csak imitt-amott törhetett utat és követelhetette a közönség tetszését». Olvasva bizonyára jobban hat. Így inkább élvezhetjük a szerző ötleteit, reflexióit, humorát. Csepreghy a darab alapgondolatát: «ahová az ember lábát beteszi, oda bűnét is magával viszi» — bizonyítja Noé és társainak történetével. A hang, amelyen ez történik, frivol és kihívta korának bírálóit is maga ellen. Ábrányi idézett bírálatában sem hagyja szó nélkül. «Annyira nem emancipáltuk még magunkat — írja — a hagyományok hatása alól, hogy megütközést vagy zavart ne éreznénk, ha a biblia alakjait így látjuk magunk előtt a színpadon... Tragédiát írni bibliai tárgyból megengedett és eredményt ígérő feladat; de a komikum e légkörben nem boldogulhat vagy csak a kegyelet rovására. Költő megkísérelheti ezt is, de akkor szeretnők, ha nem a színpadot választaná szeszélye színteréül». Csepreghy izlése különben is kevésbé fejlett, mintha csak a közönség kevésbbé művelt elemein művelte volna, gyakran botlik. Igazi költői koncepció helyett csak a meglepőt és furcsát keresi, amire leleményessége és ügyessége különben is önkéntelenül ragadja. A leleményesség és ötletesség tehetségének legerősebb oldala és ezzel itt visszaél az izlés rovására is. Könnyelműség teszi frivollá ebben a darabban, amelyben kitréfálja az isteni rövidlátást, mely nem tudja, hogy az emberrel együtt jár a bűn. Nem menthető eljárásáért annak idején Beöthy Zsolt is megleckéztette.² Csepreghy romantikus vigjátékát nem sorozhatjuk a magasabb igényű művek közé. Téved dr. Esterházi Sándor is,³ aki ezt a darabot a középkori mysteriumokhoz hasonlítja, azt állítván róla, hogy mysterium modern formában, a modern színpadhoz és igényekhez alkalmaz-

¹ Pesti Napló, 1876. 69. sz.

² Színműírók és színészek, 54. l.

³ Magyar Polgár, 1884. 223. sz.

kodva. Feltétlen elismerés illeti a darab dictióját, melyben sok szép költői részlet olvasható, ilyen pl. Ázel és Ráchel szerelmi vallo-mása. A darab cselekvényét különben elég érdekesen fejleszti és ügyesen készíti elő az expositióban és a csomót is természetesen oldja meg. De hosszadalmassága és szószaporasága nem egy helyen rontja a hatást. A darabnak különben kettős cselekvénye van: Noé és hozzátartozóinak történetével párhuzamosan halad Ázel és Ráchel szerelmi története, de ez utóbbi ügyesen kapcsolódik a főcselekvénybe. Alakjai emberi érzelmeket, erényeket és bűnöket képviselnek, sárból és szellemből, gyengeségből és erőből egybegyúrtak. A képzelt világ alakjai Mámor fejedelem, a Szív király, tündérek belejátszanak a bibliai alakok sorsába s mint romantikus vígjátéki alakok jöhetnek csak elbirálás alá, mintha ezek szerepeltetésében Shakespere Szentivánéji álmára vagy Vörösmarty Csongor és Tündéjére gondolt volna. Teljesen túlzott és igaztalan Rákosi Jenő ítélete a Vizözönről,¹ mely szerint «e mű irodalmunkban méltó párja Vörösmarty Csongor és Tündéjének, melynek verselésbeli eleganciája mellett elmarad, ha tetszik, nagyon ideális hangja és gondolatainak pazar sokasága mögött is, de viszont ugyanazt túlszárnyalja drámai koncepciójának, szinpadi hatásának anyaga, viszonyai és lélektani föladatai igazságának általa. Vörösmarty művének színrehozatala mindörökre kétes kísérlet marad, anyagtalan föladat a színésznek, reális érdeknélküli elmosódó benyomások láncolata a közönségnek. Csepreghy Vizözöne érdekes, mulattató, megkapó, sőt megrázó drámai hatású szindarab, mely egykor nemcsak disze, hanem állandó értéke lesz a nemzeti színház játékdénének». Rákosi jóslata nem teljesült. A Vizözönt Beöthy László akarta új életre kelteni a Magyar Színházban, az élesztési kísérlet azonban kevés sikerrel járt.

* * *

10. Csepreghynek *többi színműve* kevesebb irodalmi értéket képvisel. Az *Állhatatlan* c. háromfelvonásos színműben meglehetősen zavaros történetet dolgoz fel Csepreghy. A darab szerkezete kuszált, a cselekvény nincs kellőleg előkészítve, nem fejlődik szorosan a jellemekből. Általában a motiválás gyengesége feltűnő benne. Valamivel sikerültebb a jellemrajz, az állhatatlan Balog Lászlót egyéni vonásokkal rajzolja. Rokonszenves alak az önfelelődozó, szerelmes Eszter. A regényolvasásnak élő, számító és ravasz Bor-

¹ Csepreghy F. összes művei, V. k. 182. l.

bála kudarca természetesen következik. A darab szinpadra nem került.

11. Hasonlóképen elhibázott alkotás az *Élhetetlenek* c. 5 felvonásos vígjáték, melyet 1879. június 27-én mutattak be a Nép-színházban, de öt előadás után lekerült a játérendről.

A bonyolult cselekvényű vígszínmű tulajdonképpen bohózat, mely inkább egyes részeiben jobb, mint egészében. A kusza cselekvény bonyolításában elég leleményességről tanuskodik, helyel-közzel érdekes is, de a bőbeszédű dialogus és a sok indokolatlan jelenet vontatottá is teszi. A komikum legtöbbször a bohózatost érinti. A durvább eszközök felhasználásától sem tartózkodik, izlése itt is túllépi a megengedett határokat. A jellemrajz kevésbé sikerült. Egy-egy ötlet kedvéért feláldozza a jellemrajz valószínűségét és lélektani alkotását. Még leginkább sikerült Marikának rokonszenves alakja. Ebben van legtöbb élet és valóság. Magában az alapeszmében van az eredendő hiba. Csepreghy az öngyilkosság mániáját akarja benne ostromozni és az «élhetetlenek»-et nevetségessé teszi. A halállal való játék azonban kockázatos. Csepreghy pedig ebben a játékban épen nem óvatos, még kevésbé tapintatos. Egy-egy komikus helyzet kedvéért sutba dob mindent és még sem tud jóízűen megkacagtatni. Beöthy Zsolt¹ finoman mutatott rá, hogy a darab sok bizzarr helyzetében a láрма komikuma uralkodik. Az egész darab különben szintelen és épen nem *magyar* bohózat, mert a magyar szint, hangot és jellemet nem találunk benne. A darabot a maga idejében a bukástól csak egy-két jó ötlete mentette meg.

12. Kevés jót mondhatunk *Perózes* című 3 felvonásos énekes bohózatáról, amely legelső művei közé tartozik ugyan, de csak a költő halála után került színre 1881. május 15-én és mindössze hét előadást ért. A darab tárgyát Jókainak novellájából merítette. Jókai humora és leleményessége fokozta Csepreghy jó kedvét és találékonyságát.

A kis darabban sok mindenféle tréfa, bohókás ötlet és szó-játék van, de Csepreghy ebben a darabban is gyakran sérti a finomabb izlést. A helyzetkomikum ebben is az uralkodó, amelyet erősebb eszközökkel is igyekszik fokozni. Az alakokat mind Jókaitól vette át, ezekhez vajmi keveset adott a magáéból. Dicsérettel szólhatunk a darab gördülékeny verseiről.

13. Minden különösebb jelentőség nélküli *A kitünő vendég* c. 1 felvonásos eredeti vígjátéka. Közönséges helyzet vígjáték, melyben minden a félreismerésen és a félreértésen alapul.

¹ Színműírók és színészek, 62. l.

A kis vígjáték cselekvénye gyorsan pereg le és alakjai is néhány találó vonással vannak megrajzolva, így Ágota a fellengős természetű, költészetért rajongó aggszűz; a kántor, a helység legjobb szónoka, ki minden beszédébe belesül és maga Pusztás, a jeles emberek után szaladgáló házigazda, kinek legfőbb vágya, hogy az olvasókör elnöke lehessen, de ez a vágya nem teljesül. Természetes és kedves a maga egyszerűségében és közvetlenségében Pusztás lánya, a szerelmes Fáni.

14. Van Csepreghynek még egy 1 felvonásos tréfája, melynek azonban csak a címét ismerjük: *Az utolsó pesti német színház vagy 30 évvel a pesti magyar népszínház megnyitása után*. Nyomtatásban nem jelent meg, kézírata pedig elkallódott.

* * *

Csepreghy a Népszínház műsorát eredeti darabjain kívül *fordításokkal* is gazdagította. Lefordította *Molière Botcsinálta doktor-át*, átmagyarosította és egy prológgal és változással kiegészítette *Nestroy* kedvelt *Lumpáciusz-át*, átdolgozta *D'Ennery-től* az *Egy katona történeté-t*, lefordította *Niniss-t*; átdolgozta németből *Melusina, a szép hableány* c. darabot, melyből tulajdonkép csak a mesét tartotta meg, az anyag drámaibb elrendezése és a motívumok egy része Csepreghyé. Vannak egyes helyek benne, melyek fordításai a németnek, más helyeken a gondolat van megtartva, ismét más helyeken a gondolat és a szó egyaránt eredeti. Ezekkel a fordításokkal és részben átdolgozásokkal nagy szolgálatokat tett a színháznak, majd mind állandó műsordarabja volt a Népszínháznak. Az említetteken kívül lefordított még egypár vígjátékot és elkészült *Lessing Bölcs Náthán-ja* egy részének fordításával is.

* * *

Csepreghy Ferenc mint *színműíró* határozott tehetség, mely azonban nem mindig találja meg a neki való teret vagy megnyilatkozási formát. De a kellő tanultsághiánya is akadály volt, hogy eredeti tehetsége nem érvényesülhetett mindenkor kellőleg. Csepreghy tulajdonképpen autodidakta és amikor első darabja révén Rákosi Jenőék társaságába kerül, az akkoriban az új irányt képviselő drámaírók hatása alá jut. Az új romantikus irány művelői irányították, vették pártfogásukba az új tehetséget, ki a környezet hatása alól nem igen tudta magát kivonni. Az új irány művelői a közönség tetszésére hivatkoztak és hadat izentek a tekintélyesebb magyar műbírálattal elvének. Költőibb szint igyekeztek adni a drámának, a mesés és a

hihetetlen felé fordultak és elhanyagolták a jellemrajzot és gyakran a mesterkélt szellemesség kedvéért elfordulnak a költői és művészi követelményektől. Bizalmuk van a korlátlan tehetség erejében. Nagy súlyt helyeznek egyes szép helyekre, az egésznek összhangjával szemben, az eredetiséget mindenek fölé helyezik. A külső hatásra és a közönség izlésének kielégítésére törekedtek. Ezeket az elveket sajátította el Csepreghy is mestereitől. Sikerei még inkább ebbe az irányba terelték. Így hódol meg föltétlenül a közönség izlésének. Csepreghy föltétlenül hitt és bizott mestereiben, szerette is őket és színpadi sikerei is feljűk vonzották. De azért nem mindenben hódolt nekik. Tehetsége sokkal erősebb volt, semhogy szolgálai utánzóvá lett volna. A népszínműben épen oly eredeti, mint a vígjátékban vagy bohózatban. Különösen a dialog tekintetében különbözik barátaitól és mestereitől. Ebben inkább egyszerűbb, népiesebb. Eredeti benyomásait a nép költészetéből merítette. A népies naivitás egyik főjellemzője, amelyből írói *jelességei* fakadnak. Mindenekelőtt feltűnő gazdag leleménye, friss mesemondó kedve, mely kifogyhatatlannak látszik. Csak úgy ontja a mesét, a tréfát, az ötletet, vigan, akadálytalanul szövi-fonja a mese szálait. Ugyanebből a népies naivitásból fakad jósága is, amely olykor még az igazság ellenére is kegyelmez a bűnnek, kiegyenlíteni, összhangba akarja hozni az ellentéteket. Valami optimizmus ömlik el meséin, melyek jónak, kedvesnek és érdekesnek mutatják a világot, melyben alig talál vádolni valót. Csepreghy élet- és emberismerete, a magyar nép ismerete saját tapasztalatain nyugszik. Az életnek iskoláját járta és azok közé tartozott, akik teljes közvetlenséggel és tárgyiaszággal foghatták fel a külvilág benyomásait. Lelkét iskolás előképzettség, esztétikai alapelvek, vagy olvasmányok, filozófiai élet- és világfel-fogás még nem kerítették hatalmukba oly mértékben, hogy akár-mely irányban is elfogultta tehehették volna. Ez a népies naivitás teszi kedvessé írói egyéniségét, ez domborodik ki leginkább népszínműiben, de látványosságáiban és víg színműveiben is; ez a népies naivitás teszi kedvessé legtöbb alakjait, előadását, mókáit és ez adja írásainak különös varázsát is. Ezzel karöltve jár bizonyos friss vidámság, mely gyakran könnyelművé is válik. Emellett termékeny író is Csepreghy. Aránylag rövid idő alatt — mindössze öt évre terjed egész írói működése — adott 20 eredeti és részben fordított színművet, egy regényt és kötetre való lyrai költeményt, elbeszélést, utirajzot, foglalkozott népköltési gyűjtéssel és hátrahagyott néhány befejezetlen színműtervet. E bő termékenység is határozott talentumának kétségtelen bizonyítéka.

Csepreghy írói jellességei mellett *fogyatkozásairól* sem szabad megfeledkeznünk. Mindenekelőtt feltűnő, hogy Csepreghynél kevés igazi költői koncepciót találunk, ehelyett inkább furcsát, vagy a meglepőt adja műveiben. Ugyancsak vét a dráma szerkezetének törvényei ellen. Szerkezetei nem bevégezettek, nem biztosak és olykor homályosak. A cselekvény sok darabjában össze-vissza bonyolódik. Gyakran nem a jellemekből fejlődik, hanem az író kénye-kedve szerint fűzi-fonja a cselekvény szálait, ahogy az ő mesemondó kedvének legjobban esik, vagy ahogy legtöbb mulatságos vagy neveltető helyzetre vezet. Ugyancsak gyenge a jellemrajzban is. Itt is kevésbé törekszik a valóságra és igazságra. Bizonyos naiv önkénykedés vezeti jellemeinek, alakjainak megrajzolásában. Kedvesek ezek az alakok nagyobbrészt, de nem mindig kielégítők. Csak kevés oly alakot tudott teremteni, mint amilyen pl. Peták káplár a Piros bugyellárisban, vagy az egyéni, de ríktó színekkel is megrajzolt Török biróné. Hellyel-közzel egy-egy dissonancia hat zavarólag. Az uralkodóhang egysége, amelyet a költői műfajok természetete megkíván, igen sokszor hiányzik, vagy csak megzavartan lelhető fel. Izlése pedig, mint már említettük, többször megbotlik. Nyerseségekre, (durvaságra, néha a cinizmusra) is ragadja. Így zavarják a hangulatot a Sárga csikóban az énekes koldusok, izléstelen a zsákhordás jelenete a Piros bugyellárisban; léha a felfogása a Vízözönben (melyben Isten rövidlátóságát teszi tréfa tárgyává). Legtöbbször a komikai hatás kedvéért lesz izléstelenné. Pedig erre neki szüksége nem volt. Csepreghyben gazdag komikai erő lakozott és hajlamai különösen a helyzetkomikum iránt meglepő. Finomultabb izlés megmenthette volna ezektől a kisiklásoktól. Csepreghy gyakran maga is észreveszi fogyatkozásait és ezeket leleményességével iparkodik pótolni. Annyi bizonyos, hogy lelemény dolgában a legszerencsésebb írók közé tartozott és a maga korában alig volt nála leleményesebb színműírónk. De leleményének gazdagsága, bősége lesz gyakran okozója meséi túlterheltségének, meszterkéltségének, alakjai valószínűtlenségének.

III.

Csepreghy Ferenc *regénye* «Az utolsó esztendő», hevenyészett munka. Rákosi Jenő az általa szerkesztett *Reform* számára regényt kért Csepreghytől és Csepreghy gondolkozási időt kért és már egy hét múlva átadta a regény első fejezeteit. A terjedelmes regény tárgya Alföldi Lenke és Szegvári Ödön szerelmi története, mely a szerelmesek boldog győzelmével végződik.

A regény nem jelentős alkotás, egyes részei aránytalanok, a szerkezet laza tökéletlen volta elárulja, hogy hirtelenében készült, de egyes fejezetei, alakjai figyelemreméltók. A regény eseménye nehezen indul meg és lassan fejlődik. Sok benne az ismétlés, ami a szerkezetet lazává és szétfolyóvá teszi. Az epizódok gyakran előtérbe kerülnek és elvonják a figyelmet a főeseménytől. A regény néhány alakját azonban elég ügyesen mutatja be. Érdekes alak a Zsombolyi Dömötöré, a szerelmes vénlegényé; reális vonásokkal rajzolja a fősvény Zatlacsot. A vidéki élet rajza jobban sikerült mint a fővárosé. Néhány epizódban Pest «rejtelmait» mutatja be. Alföldi Szilveszter lakása, melyben ez egy roulette bankot tart, emlékeztet Jósikának «Egy két emeletes ház Pesten» c. regényében Schreiner ügynök lakására, amelyben egy szervezett csalóbanda fosztogatja ki áldozatait. Nem lehetetlen, hogy Jósika hatása alatt áll, vagy egyenesen Sue «Mystères de Paris» és ennek hatása alatt keletkezett Nagy Ignác Magyar titkok és Kuthy Lajos Hazai rejtelmek c. regényei hatottak rá. A regény minden fogyatkozása mellett is arról tanúskodik, hogy Csepreghynek ezen a téren is lehettek volna sikerei, ha több gonddal dolgozta volna ki tárgyát.

* * *

Csepreghynek *lyrai költeményei* eleinte elszórtan különböző lapokban jelentek meg, összegyűjtve pedig összes műveinek első kötetében. E gyűjteményben mindössze 45 költemény olvasható. A költemények ajánlása feleségéhez, Rákosi Idához szól:

— bármiről daloljak —

A képzelet mill'jó tárgyat vehet;

De ami szép és dalaimba kedves

Az mind te vagy, az mind a te neved».

Csepreghy lyrai költeményei nagyjából igénytelen kis versek, melyekben van azonban kedvesség, hangulat és naiv őszinteség. A költőnek melegen érző szíve, minden nemesért, szépért és jóért lelkesülő heve nyer bennük kifejezést. Nem valami különös költői egyéniség, de rokonszenves. Dalai közül különösebb figyelmet *népdalai* érdemelnek, melyeket népsziműveiben is fővett. Legnépszerűbbé vált dalai közül a «Fősvény az én uram szörnyen» kezdetű (Piros bugyelláris) említjük. Mellettük még néhány hangulatos, őszinte érzésű szerelmi költeménye említhető. Tréfás hangú költeményei közül a sikerült Kont parodiáját kell kiemelnünk. Néha-néha szatirikus hangot is hallat. A Halottak napján c. költeménye megható hangú elegia. Örökké derült kedélyvilágának leg-

hívebb kifejezést Ne feleddjete c. költeménye ad, melynek alap-gondolata:

Nekem minden bokor, minden virág
 Újabb öröm s egy dalra tárgyat ad
 S ha a bohó dal ekként megterem,
 Ki ne mosolyogna szívesen velem?

Olykor-olykor ódai lendületre emelkedik, mikor szíve bálványainak emel emléket. Ezenkívül első helyen Jókai 50-ik születése napjára írt ódáját említjük. Egy másikban Deák Ferenc emlékének áldoz, kettőben jótevőjének, Szabóky Adolfnak érdemeit zengi és egyben Soldosnét ünnepli.

Csepreghy írt *költői elbeszéléseket* is, amelyek közül a *Törököt fogott*, a *kincses kalmár* és a *kis sapka* a jelentősebbek.

Az elsőben Mátyás királyról mond el egy történetkét, mint tette próbára Balázs vitézt, akit aztán gazdagon meg is jutalmaz. A kincses kalmár 3 részre tagolt hosszabb elbeszélés, amelyben a kincséhes Van Brühl szörnyű bűnhődését meséli el. Ez a legsikerültebb elbeszélése. Szerkezete egységes és arányos. Különösen sikerült a kincstre vágyó kalmár rajza, akinek lelkében a szerelem és a kincsvágy küzd, míg végre ez utóbbi győz, de meg is bűnhődik érte. A megtévelyodött kalmár tragikuma teljes. A kis sapka karácsonyi történet. Érzelmes mese a gyermekével elhagyott anyáról, ki karácsony napján kapja vissza férjét. Csepreghy költeményei közt találunk néhány apróbb műfordítást Lessingtől, amelyekben a teljes tartalmi hűség mellett az alaki hűségre is törekedett.

* * *

Csepreghy *elegyes munkái* közül felemlítjük a különféle lapokban közölt *elbeszéléseit* és *utirajzeit*. Foglalkozott népköltés gyűjtéssel. Közölt eredeti magyar népmeséket a Reformban és ugyanott a *Kanász* című palóc népballadát is. *Töredékes hátrahagyott iratai* Rákosi Jenő birtokában vannak. Az ő szívesességéből nézhettem át ezeket az írásokat, amiért e helyen is köszönetet mondok.

E kéziratok közt van A Heverésről című töredékes humoros tárcacikk. *Lessing Bölcs Náthán*-jából fordított részletek, amelyek közül a három gyűrűről szóló mese a Reformban meg is jelent.

Az *Élhetetlen* elbeszélés az iparoséletből. Ebben ugyanazt a tárgyat dolgozta fel elbeszélésnek, amit az Élhetetlenek c. bohózatában.

Az *Ulazás a pince fenekéig* regénytöredék. Jól induló humoros regénynek első teljes és második megkezdett fejezete.

Az Utazás az «Utazás» miatt-ban az Utazás a föld körül c. darabjának rendkívüli sikerét példázó vidéki birónak fogadását írja le. Kár, hogy a jóízű történet félben maradt.

A *Szerelem a harcban* egy 5 felvonásra tervezett verses vígjáték, melynek két első felvonása egészen megvan, a harmadikból csak az első jelenet. A Mátyás királyról szóló vígjátékkal magasabb célt akart szolgálni.

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FEOLVASÁSAIBÓL.

Az $x^3 + k = y^2$ határozatlan egyenletről.

Kivonat *Obláth Richard* vendég 1918 október 18-ikán bemutatott előadásából.¹

Az alábbiakban néhány eddig még nem közölt egész számú k értéket adunk meg, amelyeknél az

$$x^3 + k = y^2 \dots\dots\dots 1,$$

diophantosi egyenletnek nincs egész számú megoldása.

A közlendő értékeknél — alakjuk $au^3 + bv^2$ — az egyenlet jobb oldalán quadratikus alakot kapunk, s ha az egyenlet fennállását feltételezzük, akkor a baloldali kubikus forma oly prímszámokkal lenne osztható, amelyek nem lehetnek a négyzetes alak osztói, amivel az egyenlet lehetetlenségét kimutattuk.

I. Ha

$$k = \pm (4n + 2)^3 - a^2 \dots\dots\dots I$$

akkor az 1. egyenlet egész számokban lehetetlen, ha n tetszőszerinti egész szám, a pedig 3-mal nem osztható páratlan szám, mely a $4n + 2$ egyetlen $4b + 3$ alakú prímfactorának négyzetével sem osztható.

Ha ugyanis az 1. egyenlet fennállhatna, akkor

$$x^3 \pm (4n + 2)^3 = y^2 + a^2$$

is teljesülne. Minthogy a páratlan szám, y csak páros lehet, (mert különben a jobb oldal $\equiv 2 \pmod{8}$, a baloldal pedig $\equiv 0 \pmod{8}$ lenne), s ezért az x is páratlan. A baloldalnak azonban az x minden értékénél van $4b + 3$ alakú osztója. Ugyanis

$$x^3 \pm (4n + 2)^3 = (x \pm [4n + 2]) (x^2 \mp [4n + 2]x + [4n + 2]^2)$$

ha most

$$x \equiv \pm 1 \pmod{4}$$

akkor a második tényező mindenestre $\equiv 3 \pmod{4}$. Ha a -nak nincs $4b + 3$ alakú osztója, akkor tételünk ezzel már ki is van

¹ Beterjesztette *Vörös Cyrill* r. tag.

mutatva, mert a jobboldali négyzetek összege nem lehet $4b+3$ alakú számokkal osztható, ha azonban $p=4b+3$ prímszám osztója a -nak, akkor

$$\frac{x^3 \pm (4n+2)^3}{x \pm (4n+2)} \equiv 3 \pmod{4}$$

lévén, úgy ez, mint $x \pm (4n+2)$ is a p páratlan hatványával osztható, de ha α és β relativ prímszámok, akkor

$$\alpha \pm \beta \text{ és } \frac{\alpha^3 \pm \beta^3}{\alpha \pm \beta}$$

közös osztója csak a 3 lehet, minthogy a feltevés szerint $p \neq 3$, azért úgy az x , mint a $4n+2$ is osztható p -vel, de ekkor

$$x^3 \pm (4n+2)^3$$

már p^3 -nel is osztható, míg ha a a $4n+2$ egyetlen $p=4b+3$ alakú törzstényezőjének négyzetével sem osztható, a jobboldal csupán p^2 -tel. Q. e. d.

Ilyen alakú -1000 és $+1000$ közé eső k értékek:

$k=7, -17, -41, -113, -161, -281, -353, -521, -617, -833, -953, \dots$
 $-9, -33, -57, -129, -177, -297, -369, -633, -849, -969, \dots$
 $215, 191, 167, 95, 47, -73, -145, -313, -409, -625, -745, \dots$
 $-217, -241, -265, -337, -385, -505, -577, -745, -841, \dots$
 $999, 975, 951, 879, 831, 711, 639, 471, 375, 159, 39, -225, -369,$
 $-681, -849, \dots$
 $895, 535, -65, -281, -737, -977, \dots$ $791, 503, -97, -409, \dots$
 $447, 39, -801, \dots$ $415, -113, 431, -889, \dots$ $495, -297, \dots$
 $583, 353, \dots$ $647, \dots$ $615, -633, \dots$
 $391; -145; -545; -169; -681; 847; 663; 735; 455; 431;$
 $431; -873; 503; -113; 847; \dots$

E táblázat számai a kiszámításukhoz szükséges köbök növekedő sorrendjében vannak elhelyezve. Némelyik számérték többször is előfordul. Magától értetődik, hogy e sorozatban már ismert és közölt számértékeket is találunk pl. $k=7$ és $k=-17$. Kiszámításuknál 800^3 -ig haladtunk. Valamennyi $8b-1$ alakú.

Ezen számok bármelyikét ellenkező előjellel véve oly k értékeket kapunk, amelyekre amint erről rögtön meggyőződhetünk az 1. egyenlet mindig egész számokkal megoldható és

$$x = 4n + 2 \text{ vagy } x = -(4n + 2)$$

$$y = \pm a.$$

II. A

$$k = \pm (8n + 4)^3 + 2a^2 \dots\dots\dots \text{II.}$$

érték mellett sem állhat fenn az 1. egyenlet, ha n tetszőszerinti egész szám, az a páratlan szám pedig nem osztható 3-mal, s $8n + 4$ -nek egyetlen $8b \pm 3$ alakú primfactorát sem tartalmazza az elsőnél magasabb fokon.

Ez esetben az

$$x^3 \pm (8n + 4)^3 = y^2 - 2a^2$$

egyenletnek kellene teljesülnie. Az I.-hez hasonló módon belátható, hogy úgy x , mint y páratlanok. Mivel a jobboldal $8b - 1$ alakú, a baloldal is az, tehát

$$x \equiv -1 \pmod{8}.$$

A baloldal szorzattá alakítható

$$x^3 \pm (8n + 4)^3 = (x \pm [8n + 4]) (x^2 \mp [8n + 4]x + [8n + 4]^2).$$

Az első tényező $\equiv 3 \pmod{8}$, ha tehát a -nak nem volt $b \pm 3$ alakú primfactora, akkor tételünk már be is van bizonyítva, mert a jobboldalnak pusztán $8b \pm 1$ alakú prímtenyezői lehetnek. Ha azonban a osztható valamely $p = 8b \pm 3$ prím-számmal, akkor a most használt okoskodásból kitűnik, hogy

$$x^3 \pm (8n + 4)^3$$

mindkét tényezője osztható p páratlan hatványával, amiből a -ról tett feltevésünk segítségével az I. esethez teljesen analog módon következik az 1. egyenlet lehetetlensége.

Ugyanezen quadratikusság alapján és ugyanígy mutathatjuk meg, hogy

$$k = -(8n + 2)^3 + 2a^2 \dots\dots\dots \text{II. a/}$$

és

$$k = (8n - 2)^3 + 2a^2 \dots\dots\dots \text{II. b/}$$

sem lehet, ha a és n jelentése ugyanaz, mint az imént.

Az 1000^3 -nél kisebb köbökből kiadódó -1000 és $+1000$ közé eső idetartozó k értékek:

$$k = 66, 111, 162, 306, 402, 642, 786, \dots$$

$$-62, -14, 34, 178, 274, 514, 658, 994, \dots$$

$$-670, -478, -46, 194, 722, \dots \quad -558, 450, 978, \dots$$

$$-734, 946, \dots \quad -158; 482; 786; 946; -302; -734;$$

$$-398; -734; -670; -510; \dots$$

$$- \quad - \quad - \quad - \quad - \quad - \quad - \quad - \quad - \quad -$$

— 6, 42, 90, 234, 330, 578, 714, ...
 — 998, — 950, — 902, — 758, — 662, — 422, — 278, 58, 682, 922, ...
 — 214, 218, ... 474, — 662, ...; 410; 826; — 214; 570
 — 982; — 950; — 166; 234; ...
 — — — — — — — — — —
 218, 266, 314, 458, 554, 794, 938, ...

Az előbbi alkalommal tett megjegyzéseink erre, s a következő számsorozatra is vonatkoznak. Mindenik szám lineáris alakja $8b + 2$.

III. Az 1. egyenletben

$$k = (8n + 2)^3 - 2a^2 \dots\dots\dots \text{III.}$$

sem lehet, ha n tetszőszerinti egész szám, a páratlan a pedig $8n + 2$ -nek egyetlen $8b - 1$ vagy $8b - 3$ alakú primfactorának a négyzetével sem osztható.

1) fennállásának feltételezéséből ugyanis

$$x^3 + (8n + 2)^3 = y^2 + 2a^2$$

következnek. A I. és II. esetben használt okoskodással belátható, hogy x és y páratlanok, sőt

$$x \equiv 3 \pmod{8}.$$

A szorzatra bontás itt is tüstént tételünkhöz vezet

$$x^3 + (8n + 2)^3 = (x + 8n + 2) (x^2 - [8n + 2]x + [8n + 2]^2).$$

Az első tényező $\equiv 5 \pmod{8}$, már pedig az $y^2 + 2a^2$ formának nincs páratlan fokú $8b + 5$ alakú primfactora, tehát ez a primszám a második tényezőnek is osztója, ahonnan a már kétszer használt gondolatmenettel tételünk következik.

Ugyanez a deductio mutatja meg a -2 determinánsú quadratikussal alakok sajátságainak felhasználásával, hogy

$$k = -(8n - 2)^3 - 2a^2 \dots\dots\dots \text{III. a/}$$

és

$$k = \pm (8n + 4)^3 - 2a^2 \dots\dots\dots \text{III. b/}$$

sem lehet, ha n és a értéke ugyanaz, mint fentebb.

Idetartozó, 1000³-nél kisebb köbökben számított, s -1000 és $+1000$ közé eső k értékek:

$k = 6, -10, -42, -90, -154, -234, -330, -442, -570,$
 $-714, -874, \dots$

998, 982, 950, 902, 838, 758, 662, 550, 422, 278, 118, — 58,
— 458, — 682, — 922,...

630, 214, — 218, — 666,... 278, — 474,... 662, — 458,...
— 410; 998; — 826; 214; 118; — 570; 982; 950; 166; — 234;...

— 218, — 234, — 266, — 314, — 378, — 458, — 554, — 666,
— 794, — 938,...

62, 46, 14, — 34, — 178, — 274, — 386, — 514, — 658, — 994,...
— 66, — 82, — 114, — 162, — 306, — 402, — 514, — 642, — 786,...

670, 478, 270, 46, — 194, — 450, — 722,... 558, 62, — 450, — 978,...
734, — 98, — 946,... — 162; — 514; 158; — 482; — 786; — 946;
302; 734; 494; 398; 734; 670; 510; 494;...

Ezek a számok mindannyian $8b - 2$ alakúak.

A közöltek mintájára bármely quadratikus alakból kiindulva szerkeszthetnénk oly k számokat, amelyeknek az 1) egyenletbe való behelyettesítése után egyenletünknek nincsenek egész számú megoldásai. Ezt azonban az olvasóra bizzuk.

Módszerünk arra is alkalmas, hogy vele a közöltekkel analog k értékeket megadhassunk, amelyeknél az

$$x^n + k = y^2$$

egyenletnek nincsenek egész számú megoldásai, ha n valamely 3-nál nagyobb prímszámot jelent. Amint látni mindezen tételek tulajdonképeni forrása a reciprocitási tétel.

IV. Bemutatunk azonban egy esetet, amelyben a priori világos, hogy az 1)-nek van egész számú megoldása. Ha ugyanis

$$k = \beta^2 - \alpha^3 \dots\dots\dots \text{IV.}$$

alakú szám, akkor két megoldás tüstént felírható. Az egyik

$$x = \alpha \qquad y = \beta$$

a másik

$$x = \alpha \qquad y = -\beta$$

További megoldásokat a harmadfokú formák elméletének azon tétele alapján találhatunk, hogy a harmadrendű görbét valamely racionális pontjában húzott érintője újból szintén racionális pontban metszi. Ezen elv alapján jutunk a következő újabb megoldásokhoz

$$x = \frac{9\alpha^4 - 8\alpha\beta^2}{4\beta^2} \qquad y = \pm \frac{27\alpha^6 - 36\alpha^3\beta^2 + 8\beta^4}{8\beta^3}$$

A mint látható ezen megoldások akkor és csak akkor egész számúak, ha $9\alpha^4$ osztható $4\beta^2$ -tel. α -ról és β -ról itt semmi megszorítást sem tettünk, tehát a IV. számok sorozata bővebb, mint az I. számoké ellenkező jellel.

Bármely ismeretes megoldásból végtelen sok racionális megoldást származtathatunk le.

Legyen ugyanis

$$k = \pm \alpha^3 + \beta^2$$

Ez felöleli mindazon eseteket, amelyekben 1)-nek megoldása van. Az 1) egyenlet most az

$$x = t \pm \alpha \qquad y = \lambda t + \beta$$

helyettesítés után a

$$t^2 - (\lambda^2 \mp 3\alpha)t + 3\alpha^2 - 2\beta\lambda = 0$$

vagy az ezzel teljesen azonos

$$t\lambda^2 + 2\beta\lambda - 3\alpha^2 \mp 3\alpha t - t^2 = 0$$

alakot ölti. Ez az egyenlet úgy λ -ra, mint t -re másodfokú. Ha tehát az 1) egyenlet valamely megoldását ismerjük, ezzel a t -nek és a λ -nak is egy-egy értékét megkaptuk, ha most pl. a t értékét az egyenletünkbe behelyettesítjük, a λ -ra két értéket kapunk, az egyik az ismeretes megoldáshoz tartozó λ_1 érték, a másik a λ_2 , általában új s racionális lesz, ha λ_1 is az volt. A λ_2 -ből kiindulva az egyenletet most t -re megoldjuk. Az egyik gyök t_1 , a kiinduló t érték, míg a másik t_2 általában új és racionális lesz, ha a t_1 is az volt. Így tehát végtelen sok értékhez jutunk, ha csak nem teljesül a

$$\left(\frac{\lambda^2 \pm 3\alpha}{2}\right)^2 = 3\alpha^2 - 2\beta\lambda$$

feltétel, mert ekkor egyenletünknek kettős gyöke van. A

$$\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3, \dots$$

$$t_1, t_2, t_3, \dots$$

számok sorozata csupa racionális számot tartalmaz, amiből azonban még nem következik, hogy a nyert megoldások okvetlenül egész számúak.

Módszerünk Davis módszerének (Educ. Times 58, (1905), p. 156, qu. 15697) általánosítása.

Talán nem fölösleges megjegyeznünk, hogy **Fermat** híres szám értékei

$$k = -2 \text{ és } k = -4$$

szintén ebbe a kategoriába tartoznak, ezen két esetben is tehát az 1. egyenletnek végtelen sok tört számú megoldása van.

Jegyzet. Az 1) egyenlettel **Fermat** és **Euler** óta többen foglalkoztak. **Fermat** 1657 augusztus 15-ikén írja **Digby**-nek (*Oeuvres* II. p. 345), hogy ezt a két tételt: az

$$x^3 - 2 = y^2$$

egyenlet egyetlen egész számú megoldása $x=3$, $y=5$; az

$$x^3 - 4 = y^2$$

egyenletnek pedig az $x=2$, $y=2$ és $x=5$; $y=11$ -en kívül nincs más megfejtése, az angol matematikusoknak megfejtésre kitzúzte, akik állítását bizonyára igen merésznék fogják találni. **Fermat** tételének bizonyítását l. pl. **Euler Algebra** II. rész 192. pont I. és II. és **Legendre Théorie des nombres** 3. kiadás IV. rész, 1. §. (az 1893. évi német fordítás II. kötet 14. oldalán) stb.

Euler 1738-ban (*Comm. Arithm. Coll.* I., pp. 33. és 34.) kimutatja, hogy $k=1$ esetében az összes megoldások $x=-1$, $x=0$, és $x=2$. Ezen tételére többször is visszatér, pl. *Algebrájá*-ban (II. rész 121. pont) és egy 1780-ban megjelent dolgozatában (*Comm. Ar. Coll.* II., p. 478). Bizonyítását azonban nem tartom teljesen kielégítőnek.

$k=-1$ esetében a triviális $x=1$ az egyetlen megoldás, **Lebesgue** (*Nouv. Ann. de Math.* (1.), 9., p. 178. (1850.) **Störmer Christiania Videnskabselskabs Skrifter** 1897. Math. N. klasse. No 2.

$k=7$ lehetetlenségét 1869-ben **Lebesgue** bizonyította be (*Nouv. Ann.* (2.) 8. p. 453.) Ugyanerről még **Joffroy** ugyanott p. 275., **Morel** *Nouv. Ann.* (2.) 10. p. 95. (1871.) (hibás!), **Moret Blanc** ugyanitt p. 288.

Végtelen sok k -t ölel fel **Pépin** egy dolgozata **Liouville** (*Journal de Math.* (3.), 1., p. 345 (1875.). Tételei ilyenek: pl. ha p primszám $p \equiv 7 \pmod{12}$, akkor $k=-p^4$ értéknél egyenletünk nem oldható meg.

1877-ben **Gérone** hebizonyította, hogy $k=-17$ nem lehet. *Nouv. Ann.* (2.), 16., p. 325.

1878-ban **de Jonquières** adott meg több esetet, amelyekben 1) nem állhat fenn. (*Nouv. Ann.* (2.), 17. p. 374. és 514.). Ha $k=x^3-4^n$, ahol $x \equiv 3, 5$ vagy $7 \pmod{8}$ és $n \geq 2$.

1882-ben **Pépin** (*Annales de la Société scientifique de Bruxelles* VI. (1882.), p. 86) kibővíti **de Jonquières** eredményeit. A dolgozathoz nem férhettem hozzá, s csupán a *Jahrb. ü. d. Fortschritte d. Math.* 14. (1882.), p. 132. referatumból ismerem.

1883-ban **Réalis** (*Nouv. Ann.* (3.), 2., p. 289) némely esetben identitásokkal megoldja az 1) egyenletet.

1885-ben **Fauquembergue** *Nouv. Ann.* (3.), 4., p. 379.

1892-ben **Pépin** (*Memorie della Pontificia Accademia dei Nuovi Lincei*

VIII., p. 41.) a *Liouv. Journal*-ban közölt, s már idézett munkájának eredményeit fejleszti tovább.

1894-ben Pépin (*Comptes Rendus* 119., (1894. aug. 15.) p. 397.) 16 tételt publikált az 1) egyenletről bizonyítás nélkül. $k = -50, -75, -275, \dots$ stb. nem lehet. Helyreigazítása *Comptes Rendus* 120., p. 494. (1895. márc. 4.)

1895-ben Pépin megint bizonyítás nélkül közöl 17 tételt az 1. egyenletről. *Comptes Rendus* 120., p. 1254. (1895 június 10.), pl. $k = -5, -6, -10, -12, -14, -17, -21, -539, -1859, -3971, \dots$ stb. nem lehet. Ugyancsak 1895-ben közölt Brocard is egy dolgozatot a *Société des lettres et sciences de Bar le Duc*-kel (1895 március 6.), melyben Pépin hibáira figyelmeztet. Dolgozatához nem juthattam hozzá, s csak onnan tudok róla, hogy Pépin később említendő 1903. évi dolgozatában idézi.

1898-ban Lemoine tüzi ki megoldásra 1-et, ha $k = 9$. (*Intermédiaire des mathématiciens* 5., p. 241., qu. 1371.)

1899-ben De Jonquières $k = 3^2, 15^2, 76^2$ (*Interméd. d. math.* 6., p. 91.)

1903-ban Pépin (*Ann. de la soc. scient. de Brux.* XXVII. (1902–3.) Seconde partie, Mémoires p. 121.) a $-k = 47, 35, 499$ esettel foglalkozik.

1903-ban Verebrüszov (*Int. d. math.* 10., p. 34., qu. 2512.) felveti a kérdést, vannak-e oly k értékek, melyeknél végtelen sok megoldás van. L. még Maillet *Int. d. math.* 12., (1905.) p. 79.

Verebrüszov az említett helyen néhány megoldást közöl nagy számokban, pl.

$$5234^3 - 378661^2 = -17$$

$$8158^3 - 736884^2 = -24$$

$$68239^3 - 17825798^2 = -885$$

L. még Brocard (*Interméd.* 10., p. 283.), Teilhet (*Interméd.* 10., p. 316.)

1904-ben Verebrüszov (*Interméd.* 11., p. 152., ugyanitt 10., p. 152.)

1905-ben Escott (*Interméd.* 12. p. 43.) $k = 17$, ugyanezt az *Educational Times*-ben is kitüzi, ahol Davis és Cunningham foglalkoznak vele (*Ed. Times* 58., (1905), p. 156., qu. 15697.) Davis végtelen sok racionális (de nem szükségképp egész) megoldást vezet le. A feladat — amint Cunningham megjegyzi — nehéz és mi sem bizonyítja, hogy a Davis követte uton az összes megoldásokhoz eljutunk. (*Educ. Times Reprints* (2.), 8., p. 53.) Verebrüszov újabb számértékei közül (*Interméd.* 12. p. 157.) feljegyezzük a

$$657547^3 - 533200074^2 = 847$$

példát.

1906-ban Verebrüszov (*Interméd.* 13., (1906.) p. 197.)

1908-ban Cunningham (*Educ. Times Reprints* (2.) 12., p. 106., qu. 16408.) A *Jahrb. ü. d. Fortschr. d. Math.* 39., (1908.) p. 251. referatuma szerint a $-k = 107, 146, 207$ esetekben állít elő partikuláris megoldásokat.

1912-ben V. G. Tariste (*Interméd.* 19., (1912.) p. 171., qu. 4057.) $k = \pm 17$. Brocard (ugyanitt, p. 231.), Aubry (ugyanott p. 232.) kimutatja, hogy 1) lehetetlen, ha

$$k = (4n + 1)^3 - 4a^2$$

ha a nem osztható 3-mal, úgyszintén a $4n + 1$ egyetlen $4b + 3$ alakú primfactorának négyzetével sem. Mint látjuk I. tételünk analog ezzel.

1913-ban Brocard (*Int. de. math.* 20., p. 62.) $k = 17$.

Néhány egyéb vizsgálatról is meg kell még emlékeznünk, mert más harmadfokú diophantikus egyenletek körül elért eredmények is némi világot vetnek az 1) egyenletre.

Pl. az

$$x^3 + y^3 = z^2$$

egyenletet megoldó formulákból néha közvetlenül felírhatók az 1) megoldásai.

Egyáltalán az

$$y^2 = f(x)$$

vizsgálatában — ha $f(x)$ valamely harmadfokú polynom — elért Kummer, Weierstrass, Schering, Nagy, Haentzschel stb. féle eredmények is értékesíthetők az 1) egyenletnél.

Ugyszintén a quadratikus alakok elmélete is adhat hasznos felvilágosításokat. L. pl. F. de Helguero (*Giornale di Matematica* 47., [(2.) sorozat 16.] p. 345. (1909).)

A kubikus ternár diophantikus egyenletek megoldó formulái is néha az 1) egyenlet megoldásait adják. Elég lesz az ismert és gyakran vizsgált

$$x^3 + y^3 = az^3$$

egyenletre emlékeztetni. (Sylvester, Lucas, Genocchi, Haentzschel, Pépin stb.)

Az ilyfajta példák száma tetszés szerinti szaporítható, de minthogy itt úgy sem törekszünk teljességre, a további egyenletek felsorolását mellőzzük.

1914-ben jelent meg J. Mordell «*The Diophantine equation $y^2 - k = x^3$* » (*Proceedings of the London Mathematical Society* (2.) sorozat 13., p. 60./ című cikke, melyet csak jelen dolgozatomban befejezése után ismertem meg. Mordell eredményei rokonok a mi eredményeinkkel. Mordell a kubikus binár formák invariants elméletét alkalmazza az 1) egyenletre. Általánosabb tételekhez így sem juthat el. Igaz, hogy az 1) egyenlet teljes megoldása igen nehéz probléma, s a számelmélet mai állásánál nem is remélhető.

Legáltalánosabb alkalmasint ez a tétele «Tegyük fel, hogy k negatív négyzetmentes szám, mely $\equiv 2$, vagy $3 \bmod 4$. Ha a k determinanshoz tartozó (valódi primitív) quadratikus alakok osztályszáma nem osztható 3-mal, akkor az 1) egyenletnek nincs oly megoldása, melyben x relatív prim a k -val, kivéve, ha

$$-k = 3a^2 \pm 1,$$

amikor

$$x = 4a^2 \pm 1.»$$

Ezen kivonatban néhány kevésbé fontos címet elhagytam.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

A I. osztály második felolvasó-ülése.

1918. évi május hó 3-án.

Jelen vannak : Székely István osztályelnök elnöklete alatt Bitter Illés, Giesswein Sándor eln., Hanauer A. István, Kiss János, Mihályfi Ákos, Pataky Arnold, Schermann Egyed r. tagok. — Más osztályokból : Concha Győző o. e. t., Dőry Ferenc o. t., Hermann Antal, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó o. e., Márki Sándor, Reiner János ft., Szabó Zoltán r. tagok. Jegyző : Schütz Antal osztálytitkár.

1. Schermann Egyed r. tag felolvassa «Adalékok az állami könyvcenzura történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig» című székfoglaló értekezését.

2. Vucskics Gyula vendég felolvassa «Nogáll János emlékezete» című tanulmányát.

A II. osztálynak 1918. évi május hó 17-re megállapított felolvasó-ülése közbejött akadály miatt elmaradt.

A III. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1918. évi október hó 4-én.

Jelen vannak : Négyesy László osztályelnök elnöklete alatt Divald Kornél, Gulyás Pál, Körösi Albin, Pintér Jenő, Sziklay János r. tagok. — Más osztályokból : Kövesligethy Radó o. e., Lukesics József, Reiner János ft., Szabó Zoltán, Vörös Cyrill r. tagok. Jegyző : Vargha Damján osztálytitkár.

1. Vargha Damján osztálytitkár felolvassa «A Döbrentei kódexről (mint Halábori Bertalan pap írásáról)» című tanulmányát.

2. Pintér Jenő r. tag felolvassa Divald Kornél r. tag «A bártfai síremlékek» című értekezését.

A IV. osztály harmadik felolvasó-ülése.

1918. évi október hó 18-án.

Jelen vannak : Kövesligethy Radó osztályelnök elnöklete alatt Grosschmid Lajos, Hutya Ferenc, Leidenfrost Gyula, Marek József, Schafarzik Ferenc, Süták József, Vörös Cyrill, Wodetzky József r. tagok. — Más osztályokból : Giesswein Sándor eln., Reiner János ft., Székely István o. e. r. tagok. Jegyző : Szabó Zoltán r. tag, az osztálytitkárt helyettesítve.

1. Vörös Cyrill r. tag megtartja «A Bólyai-féle tér statikájáról» című előadását.

2. Vörös Cyrill r. tag előterjeszti Obláth Richárd vendégnek «Az $x^3 + k = y$ határozatlan egyenletről» című dolgozatát.

Harmadik együttes-ülés.

1918. évi október hó 25-én.

Jelen vannak: az elnöknek akadályoztatása miatt Concha Győző koridősb osztályelnöknek elnöklete alatt br. Forster Gyula t., Áldásy Antal, Bán Aladár, Döry Ferenc o. t., Erdősi Károly, Grosschmied Lajos, Gulyás Pál, Huszka József, Kövesligethy Radó o. e., Pataky Arnold, Reiner János ft., Schütz Antal o. t., Szabó Zoltán, Székely István o. e., Sziklay János, Vargha Damján o. t., Wolkenberg Alajos, Zubriczky Aladár r. tagok.

1. Áldásy Antal r. tag felolvassa Emlékbeszédét Némethy Lajos r. tag felett. — A Szent István Akadémia Emlékbeszédeinek sorozatában fog megjelenni.

2. Főtitkár mély fájdalommal jelenti be a Szent István Akadémia öt tagjának elhunytát.

a) Ilméri Kiss István r. tag meghalt Óbecsén folyó évi május hó 8-án. Az elnökség későn értesült tagtársunk haláláról s ezért csak részvétét fejezhette ki utólag levélben az elhunyt özvegyének. — Az együttes ülés Ilméri Kiss István r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; az özvegyhez részvétiratot intéz s felkéri a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

b) Kudora János r. tag meghalt Nagyvölcseken folyó évi május hó 31-én. Az elnökség csak a lapokból s későn értesült a tagtársunk haláláról s ezért semmiféle intézkedést nem tehetett. — Az együttes ülés Kudora János r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; hozzátartozóihoz részvétiratot intéz s felkéri az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

c) Acsay Antal r. tag meghalt Budapesten folyó évi szeptember hó 10-én. Az elnökség ravatalára koszorút helyezett. Acsay Ferenc a család nevében levélben köszönetét fejezte ki a részvéért. — Az együttes ülés Acsay Antal r. tag emlékét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; a kegyes tanítórendhez s hozzátartozóihoz részvétiratot intéz s felkéri az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

d) Andor József r. tag meghalt Budapesten, folyó évi október hó 8-án. Az elnökség felkérésére Mihályfi Ákos r. tag tette le a Szent István Akadémia koszorúját a ravatalra; a Szent István Akadémia képviselőiben a temetésen résztvevő főtítkár, a III. osztály főtítkára és az Akadémia számos tagja. — Az együttes ülés Andor József r. tag emlékezetét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; az elhunyt családjához részvétiratot intéz s felkéri a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

e) Hajdu Tibor r. tag meghalt Pannonhalmán folyó évi október hó 21-én. Az elnökség táviratban felkérte Zoltány Irén r. tagot, hogy az elhunyt ravatalára helyezzen koszorút és mondjon bucsúbeszédet a Szent István Akadémia nevében; ez az intézkedés azonban későn érkezett. — Az együttes-ülés Hajdu Tibor r. tag emlékezetét jelen ülés jegyzőkönyvében megörökíti; a pannonthalmi szent Benedek-rend főapátságához részvétiratot intéz s felkéri az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

3. Főtitkár jelenti, hogy a Codex Juris Canonici-t ismertető, a Fraknoi-alapból jutalmazandó munkára kiírt nyílt pályázati felhívásfolytán dr. Stolpa József igazságügy-miniszteri segédtitkár nyújtott be tervrajzot s egy kidolgozott fejezetet. — Az együttes-ülés a bírálatra felkért Hanuy Ferenc s Reiner János r. tagoknak javaslatára a munka megírására a pályázó dr. Stolpa József igazságügyminiszteri segédtitkárt megbizta azzal, hogy a bírálók észrevételeit vegye figyelembe.

4. Főtitkár bejelenti, hogy a Fraknoi Vilmos t. tag költségén, Damkó József művésztől készített Révay-emlékreliet elkészült a III. osztálytól kiküldött bizottság által megállapított következő felirattal: Révai Miklós a magyar művelődés és tudomány apostola emlékének. Fraknoi V. adományából a Szent István Akadémia és a kegyes tanítórind gimnáziumának előcsarnokában elhelyezést nyert. Az ünnepélyes leleplezés tekintetében később történik intézkedés. — Tudomásul vették.

5. Főtitkár jelenti, hogy az igazságügyminiszter úr, esetleges észrevételek megtétele végett megküldötte a szerzői jogról s a magyar szent korona országainak az irodalmi és a művészeti művek védelmére alakult berni nemzetközi Unióba való belépésről szóló törvényjavaslatokat. Mivel az észrevételek beküldésére megállapított határidő a szünetben lejárt, az elnökség elnökiileg tette meg észrevételeit, amelyet a főtitkár bemutat. — Az együttes-ülés helyeslően tudomásul veszi.

6. Meghívó érkezett: A m. kir. József - műegyetem Wartha Vince és Ranscher Lajos emlékeztére folyó évi május 12-én tartott emlékünnepeire, amelyen a főtitkár és számos tag vett részt; ugyancsak a m. kir. József-műegyetemnek folyó évi október hó 5-iki megnyitó közgyűlésére, amelyen a IV. osztály titkára és számos tag vett részt: a budapesti kir. magyar Tudomány-egyetem folyó évi október hó 7-iki ünnepélyes közgyűlésére, amelyen Szent István Akadémia képviselőjében a főtitkár és számos tag jelent meg; a Dugonics-Társaság folyó évi május 12-iki és május 26-iki felolvasó-ülésére. — Tudomásul szolgál.

7. Könyvadományok: A kecskeméti református jogakadémia Évkönyve 1917—1918-ról. — A Dugonics-Társaság 1918-ban megjelent jelentése és a Dugonics-Társaságnak Tömörkény-emlékünnepeit tartalmazó kiadványa. — Az ungvári Gyöngyösy Irodalmi Társaság 1915—18. évi Évkönyve. — Dr. Veress Endre Fontes rerum Hungaricarum II. kötete. — Dr. Vucskics Gyula, Nogáll János életrajza és intézetének története. Nagyvárad, 1918. — Köszönettel vétetnek.

8. Elnöklő osztályelnök jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Székely István o. e. és Áldásy Antal r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁSOK.

Kudora János r. tag meghalt Nagyölvenden 1918. évi május hó 31-én.

Acsay Antal r. tag meghalt Budapesten 1918. évi szeptember hó 10-én.

Andor József r. tag meghalt Budapesten 1918. évi október hó 8-án.

Hajdu Tibor r. tag meghalt Pannonhalmán 1918. évi október hó 21-én.

The first of these is the fact that the
 second of these is the fact that the
 third of these is the fact that the
 fourth of these is the fact that the
 fifth of these is the fact that the

The sixth of these is the fact that the
 seventh of these is the fact that the
 eighth of these is the fact that the
 ninth of these is the fact that the
 tenth of these is the fact that the

The eleventh of these is the fact that the
 twelfth of these is the fact that the
 thirteenth of these is the fact that the
 fourteenth of these is the fact that the
 fifteenth of these is the fact that the

APPENDIX

The first of these is the fact that the
 second of these is the fact that the
 third of these is the fact that the
 fourth of these is the fact that the

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi 1., 2., 3. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István
osztályelnöktől ... .. K 2.50

A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai
Jeruzsalem története. Pataky Arnold vendégtől... .. K 3.—

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla
r. tagtól ... .. K 3.—

A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli
kialakulása. Király János r. tagtól ... .. K 2.40

A katolikus autonómia főbb problémái. Hanuy Ferenc
r. tagtól ... .. K 3.—

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

Cervantes élete és művei. Kőrösi Albin r. tagtól ... .. K 3.20

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában.
Vörös Cyrill r. tagtól... .. K 2.—

A görbék abszolút elmélete. Suták József r. tagtól ... .. K 2.—

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K 1.20

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

- Császár Mihály.** A magyar művelődés a XV. században. Az Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesének alapján. 1902. — — — — — K 5.—
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.** Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. — — — — — « 20.—
- II. kötet 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. — — — — — « 20.—
- III. kötet 1534—1541. U. a. 1906. — — — — — « 20.—
- IV. kötet 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. — — — — — « 20.—
- V. kötet 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J.* 1912. — — — — — « 20.—
- Fraknói Vilmos.** Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest. I. kötet. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. 1901. « 7.—
- II. kötet. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig. 1902. — — — — — « 8.—
- III. kötet. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításáig. 1903. — — — — — « 9.—
- Immaculata.** Emlékkönyv. Bpest. 1904. — — — — — « —.60
- Kandra Kabos.** A váradi regestrum. Bpest. 1898. « 8.—
- Kollányi Ferenc.** A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest. 1896. « 6.—
- Mihályfi Ákos.** A papnevelés története és elmélete. Bpest. 1896. I. kötet. A papnevelés története. — — — — — « 5.—
- II. kötet. A papnevelés elmélete. — — — — — « 5.—
- Torquato Tasso.** A megszabadított Jeruzsálem. Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. II. kötet. — — — — — « 6.80
- Török-magyar oklevéltár 1533—1789.** Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krcsmarik János, Szekfü Gyula.* Bpest. 1914. — — — — — « 8.—
- Velics László S. J.** Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. « 2.—
- II. füzet. (1610—1690.) 1913. — — — — — « 1.50
- III. füzet. (1690—1773.) 1914. — — — — — « 1.50
- Závodszy Levente.** A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék. A törvények szövege.) Bpest. 1904. — — — — — « 5.—

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

REINER JÁNOS

FŐTITKÁR

BUDAPEST

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA

1918.

Ára 1 kor. 50 fillér.

TARTALOM

I. Ülési előadások s felolvasások.

Lapszám

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból.

Nogáll János emlékezete. Kivonat Vucskics Gyula vendégnek 1918. május hó 3-án tartott felolvasásából...	185
--	-----

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból.

Bártfai siremlékek. Kivonatos részlet Divald Kornél r. tagnak, «A bártfai szent Egyed-templom» című 1918. október hó 4-én bemutatott monografiájából ...	192
--	-----

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból.

A Bolyai-féle tér sztatikájáról. Kivonat Vörös Cyrill r. tagnak 1918. október 18-án tartott előadásából ...	197
--	-----

II. Hivatalos rész.

A Szent István Akadémia jegyzőkönyvei:

Az I. osztálynak 1918. évi november hó 8-ára; a II. osztálynak november hó 22-re; a III. osztálynak december hó 6-ra; a IV. osztálynak december hó 13-ára megállapított felolvasó-ülései szénhiány miatt elmaradtak...	206
Negyedik együttes-ülés 1918. évi december hó 20-án ...	206

III. Halálozás ... 206

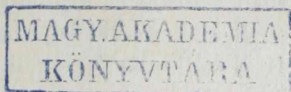
A borítékon: A Szent István Akadémia 1919. évi üléseinek rendje.
A Szent István Akadémia kiadványai és a Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai.

A Szent István Akadémia Ertesítője évenként négyszer, és pedig március, május, november és január hónapban jelenik meg.

A legközelebbi szám 1919 március 1. és 15. közötti időben jelenik meg. Előfizetési ára 4 korona. Tanintézetek és könyvtárak a Szent István Akadémia kiadványait 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Díjtalanul kapják a Szent István Akadémia tagjai, továbbá mindazok, akik a Szent István Akadémia céljaira legalább 1000 koronát adományoznak, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyesületek.

A HITTUDOMÁNY-, BÖLCSELETI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

Nogáll János emlékezete.

Kivonat *Vucskics Gyula* vendégnek 1918. május hó 3-án tartott felolvasásából.

A mult század egyházi írói közül sok tekintetben messze ki-magaslik az az érdemes férfiú, kinek emlékezetét e diszes helyről ezúttal felújítani óhajtjuk.

A XIX. század egyházi irodalma a jozefinizmus jegyében indult meg. Ez az — úgy magyar nemzeti, mint egyházi szempontból — oly sivár szellem rányomta a bélyegét az egyházi irodalom minden ágára s annak bilincseiből teljes félszázadig nem tudott szabadulni.

Az elsők közé, kik e bilincseket széttörték, tartozik *Nogáll János*, az egyházi irodalom aszketikus, hitbuzgalmi ágának minden tekintetben legkiválóbb művelője s *Kempis* világhírű művének legjobb magyar fordítója.

A *Szent-István Társulat*nak első imakönyveit ő írta, első nép-lapját ő szerkesztette, méltó, hogy a Szent István Akadémia nyujtsa neki — e szerény irodalmi életrajz és méltatás formájában — az elismerés palmáját.

Mellőzve a sablonos életrajzi adatokat családi viszonyairól, neveltetéséről, ifjúságáról — egyenesen irodalmi fellépésének ismerte-tésével kezdjük. Itt is elhagyjuk az első kísérleteket, melyek a pesti növendékpapság *Magyar Gyakorló Iskolájának* 1840—42. kiadványai-ban jelentek meg s reáirányították a figyelmet.

Ekkor már előrelátó gondolkodó fők elérkezettnek tartották az időt egy igazi keresztlény szellemű egyházi és tudományos folyó-irat megindítására, hogy az irányítója legyen az egyházi és társa-dalmi mozgalmaknak. E célból indította meg *Szaniszló Ferenc* 1841-ben a *Religio és Nevelést*, mely köré csakhamar előkelő írói gárda csoportosult. 1843-ban Szaniszló a kir. helytartótanács refe-rensé lett, kénytelen volt megválni lapjától, melynek szerkesztését az eddigi főmunkatárs *Somogyi Károly* vette át, ki főmunkatársul a fiatal *Nogállt* vette maga mellé.

Az új szerkesztő *Egyházi Literatúrai Lap* címen irodalmi

mellékletet adott, melyben a hazai és külföldi irodalom újabb termékeit ismertette. Nogáll első cikkei itt jelentek meg. E rovat vezetése jó iskola volt Nogállnak. Teológiai és filozófiai képzettségét és nyelvismereteit értékesíthette, de mellette ő maga is sokat tanult.

Két esztendő telt el Nogáll a Religiónál. Ismertetések és kisebb cikkeken kívül néhány nagyobb önálló tanulmány is jelent meg a lapban tőle ez időből. Az *inquisitioról* és a *szentírás olvasásáról* és a *bibliatársulatokról* címűek apologetikus irányúak, a *Bellarminn és Möhlerről* szóló polemikus, de Nogáll szelid lelke tükröződik abban is vissza.

Főpásztor, Kopácsy hercegprimás, élénk figyelemmel kísérte a fiatal, buzgó, képzett és ritka szép tehetségű papjának működését s 1845-ben gyönyörű működési teret jelölt ki számára, midőn őt a központi papnevelőintézet lelki igazgatójává nevezte ki. Hitbuzgalmi irodalmunk nagyon szegény volt, növendékei kezébe nem tudott adni semmit. Ez indította ilyen irányú írói működése megkezdésére. Itt írta első önálló munkáját a *Szentek tudományát*, melyet csakhamar több hasonló követett. Résztvett a *Szent-István Társulat* megalapításában. A társulat őt bizta meg első *imakönyvének* írásával s *Krotkyval* együtt szerkesztette a társulat első néplapját a *Katholischer Christ*-et.

1850-ben — szemináriumi állása megtartása mellett — egyetemi hitszónok és hittanár lett a filozófiai fakultáson, 1853-ban pedig *Bécsbe* került mint az Augustineum magyar igazgatója és udvari káplán. Ez időből származnak *bécsi levelei*, melyek a legnagyobb magyar hirlapíró *Kemény Zsigmond Pesti Napló*-jában jelentek meg.

1857-ben Szaniszló püspök előterjesztésére elnyervén a káptalan irodalmi stallumát *Nagyváradra* költözött s a papnevelde igazgatója lett. Itt ismét rendkívül sokat tett a papság nevelése ügyében. Tanítványait előszeretettel biztatta irodalmi foglalkozásra. Kezei alatt növekedtek *Radnai Farkas*, *Spett Gyula*, *Bunyitay Vince*, *Karsch Lollion*, *Nogály István* stb.

Nagy buzgósággal törekedett arra, hogy Szent László városában felébressze a hitéletet. Ez a törekvés adta itt is kezébe a tollat, megindította kettős irodalmi vállalatát a *Lelki Kincstárt* és az *Épületes könyvtárt*.

A Lelki Kincstárban az aszketikus irodalom klasszikus termékeit gyűjtötte össze mesteri fordításban. Gyöngyét képezi az ő *Kempis fordítása*, mely Nogáll nevét mindenkor meg fogja őrizni a magyar irodalomban.

Az *Imitatio* vagy teljes irodalmi nevén *Kempis Tamás négy könyve Krisztus követéséről* páratlan remeke a világirodalomnak. A szentírás után a legelterjedtebb könyv a világon, minden nyelvre le van fordítva s körülbelül kétezer kiadást ért. Magyarra Pázmány is lefordította, Toldy Ferenc hatvanhárom magyar fordítását sorolta fel.

Nogáll évek hosszú során át igazán «szeges gonddal» készült e munkájára. Elsősorban hűségre és világosságra törekedett, hogy ugyanazt a gondolatot adja vissza, mely az eredetiben van és érthetően fejezze ki azt. E célból megszerezte a legjobb fordításokat, kommentárokat, tanulmányokat, vitairatokat, amelyek a külföldi irodalomban megjelentek, sőt elment Brüsszelbe is, hogy megnézzé az eredeti *Kempis-kéziratot*.

Hasonló lelkiismeretességgel törekedett a nyelvtisztaságra. Régi és újabb klasszikus íróinkat, főleg *Pázmány és Arany* munkáit forgatta, a *Magyar Nyelvőrnek* minden közleményét áttanulmányozta, fáradságos utánjárással szedegette össze a magyaros szavakat, kifejezéseket — egyszóval mindent elkövetett, hogy Kempis fordítása nyelvészeti szempontból is megállja helyét.

Célját el is érte. Az ő Kempise összes versenytársait messze túlszárnyalja. Életében négy kiadás jelent meg e fordításából kb. 16000 példányban, halála óta három kiadás készült 5000 pld.-ban.

A *Lelki Kincstár*-nak még négy kötete jelent meg: *Boldogasszony követése*, *Skupuli Lőrinc Lelki harca*, *Lig. Szent Alfonz Szentseglátogatási könyve* és *Szeráfhangok Szent Teréziától*, mely utóbbinak diszkiadásával Spanyolországban a Szent Terézia háromszázados emlékünnepe rendezett nemzetközi versenyen a második díjat nyerte el.

Az *Épületes Könyvtár*-ban Nogállnak főbb eredeti munkái foglaltak helyet: *Keresztény Hitélet Csarnoka* (1862), *Keresztény Vezércikkek* (1863), *Szent Halmok* (1864), *Liliomszálak* (1872), és *Az Úrangyala* (1882). Hitvédelmi és hitbuzgalmi irányú tanulmányok, konferenciabeszédek és elmélkedésfélék ezek az ő jellegzetes stílusában írva, ötletességgel, szellemességgel, példákkal fűszerezve és telve lángoló lelkesedéssel a keresztény igazság, Krisztus, a Boldogságos Szűz, egyháza és hazája iránt.

* * *

Nogáll igen jelentékeny tevékenységet fejtett ki a *tankönyvírás* terén is. *Kátéiban* visszatért a Canisius-rendszerhez, ami élénk polémiaát váltott ki. A középiskolák számára kidolgozta a *Keresztény*

Hitrendszer. Elemi iskolák számára a hittani könyveken kívül írt magyar nyelvtant, magyar történelmet stb.

Tankönyveiben is megőrizte stílusának szépségét, lendületes-ségét, de nagyon sok anyagot foglalt össze s emiatt tankönyvei tömörek, nehezkeseek lettek. Így is sokat tett a vallásos és hazafias szellemű ismeretek terjesztésére s a szép stílus és nyelvezet megkedveltetésére.

***

Nogáll nemcsak az irodalom és a papnevelés terén szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem nagy volt ő a legnagyobb dologban, a felebaráti szeretet gyakorlásában s e téren is olyant alkotott, hogy a késő utókor is hálával fogja emlegetni nevét.

Mikor Nogáll arra gondolt, hogy intézetet alapítson, már csaknem tíz éves váradi kanonok volt, akinek — a papnevelde igazgatója lévén — háztartásra sem kellett költenie, mégsem volt számba vehető megtakarított pénze. Ennek dacára nem habozott megvenni az e célra alkalmas telket a város legszegényebb negyedében. Mentén hozzá is fogott az építéshez, de még a falak sem állottak készen, még tető alá sem tudta hozni azokat — elfogyott a pénze. De nem fogyott el a bizalma, kitartása és szeretete: — nem restelt kölcsönvenni és kölcsönpenzen épített tovább. Fél századdal ezelőtt nyílt meg intézete s épen ez a körülmény ad aktualitást a megemlékezésnek.

Eleinte csak bölcsődét és óvodát épített; de hogy már akkor nagyobb dolgot forgatott elméjében, bizonyos abból, hogy eredetileg is nagyobb telket szerzett, melyhez később újat meg újat vásárolt. És a bölcsőde meg óvoda mellé csakhamar iskolát nyitott, azt is szerényen két tanteremmel, melyhez néhány év múlva másik kettőt csatolt. Odatelepítette *Szent Vince leányait*, az irgalmas néneket és reájuk bizta kis ültetvényének ápolását, gondozását. És Isten áldása volt rajta és fejlődött tovább.

De ezt a fejlődést az irgalmas nénék fáradozása, munkája, verejtéke és imádsága mellett, mit Nogáll még végrendeletében is oly hálás szívvel emlegetett, ennek az apostoli lelkű és apostoli szerénységű főpapnak olyan áldozatkészsége és önmegtagadása tette lehetővé, amely csak a kivételes hősies lelkek ritka soraiban található. Dús javadalom mellett igen szerény háztartása volt, főpap létére kopott ruhában járt, kamrája, erszénye sokszor üres volt, de az ő kedves intézetének fejlesztésére és fenntartására jutott mindig.

Az iskola mellé csakhamar belső nevelőintézetet állított leány-növendékek számára s néhány év múlva megvette a szomszéd telket, külön épületet emelt s nevelőintézetet nyitott fiúk számára,

hogy buzgó papokat és jó keresztény világiakat neveljen az egyháznak és a hazának.

Ezzel alig készült el, megint újabb bővítésre gondolt. Ő nemcsak iskolát és nevelőintézetet akart, hanem kezdettől fogva azon járt az esze, hogy a szegény emberek nyomorúságán segítsen s intézete minden jótékony akció központja legyen. Intézetében egy külön helyiséget építtetett, oda *betegápoló apácákat* telepített, hogy azok magáncsaládokhoz járjanak önzetlen és szakavatott ápolást nyújtani a betegeknek, vigaszt, áldást vinni a legmélyebben sujtott szegények hajlékába.

1892-ben elnyervén a *nagypréposti* javadalmat, gyorsabb tempóban haladt intézetének fejlődése. Másik évben már *polgári leányiskolával* bővítette ki intézetét, 1896-ban pompás *kápolnát* építtetett Jézus szent Szíve tiszteletére s ugyanezen évben felajánlotta intézetét az egyházmegyének és fenntartására 78000 frtot tett le. Még egy szomszédos házzal bővítette intézetét, leányinternátusát berendezte képezdésznök számára is, végül emeletre kezdte venni intézetét, amit azonban már nem érhetett meg.

Aki ennyit áldozott intézetére, az — jellemző szerénységére és alázatosságára — alapítólevelében kikötötte, hogy ne az ő nevét viselje intézete, hanem Szent Vincét.

De Paul St Vincéről szentté avattatása alkalmával a párisi városi tanács konstataulta, hogy magában Párisban 35 jótékony intézetet alapított. Nogáll egybe öntötte ki szellemét, de abban a bölcsödétől a képezdéig minden oktatási fokozat helyet talált és arra áldozta minden jövedelmét és évtizedeken keresztül ő volt annak igazgatója, gyóntatója, hitelemzője, korrepetitora, prefektusa egy személyben és ott töltötte áldásos munkában a napnak java részét.

Mindezek mellett nem zárkozott el más jótékony, kulturális, művészi és hazafias irányú mozgalmaktól sem, sőt bőséges támogatásban részesítette azokat. Írókat és művészeket segélyezett, ő tette le az első vidéki kat. napilap kaucióját s ő volt az első alapítótagja a nagyvárad kat. legényegyletnek.

Hogy a sablonos életrajzi adatok se maradjanak említés nélkül: 1863-ban a *Máriavölgyi apáti* címet kapta, 1872-ben a *Lipót-rend* lovagja lett, 1878-ban *pápai praelátus*, 1880-ban pergamói *felszentelt püspök* és *segédpüspök*, 1893-ban tartotta aranymiséjét s ez alkalomból *Nagyvárad város diszpolgárává* választotta, ismételtelen volt püspöki helynök és káptalani helynök, végül 1897-ben a *II. oszl. Vaskorona rend* kapta.

Ritka szép öreg kort ért Nogáll. Keveset betegeskedett. Szüntelen dolgozott. A tollat le nem tette utolsó napjáig.

71 éves volt, mikor nagyszerű mesterművén a *Kempis fordítás* az utolsó csiszolást végezte s *félszázados* írói jubileumára pazar diszű kiadásban közreadva, mellékelve hozzá *glossarium-félét*, mely ma is gazdag forrásmunka nyelvtudósaink számára. E nagyértékű irodalmi mű megjelenésének öröme a *Magyar Philologiai Társaság* diszülést tartott, melyen művét méltatták s őt *disztagnak* választották.

* * *

Nogállnál is beteljesedett, amit ő maga annyiszor hirdetett a lelki élet első mesterei után: *Qualis vita, mors est ita*. Amilyen az élet, olyan a halál. Amilyen jámbor volt egész élete, olyan volt halála is.

1899. tavaszán — 79 éves korában — bár akut betegség nem jelentkezett, mégis halálsejtelmek lepték meg s környezetének meg is mondta, hogy vagy Jézus Szive ünnepén, vagy Karmelhegyi Boldogasszony napján, vagy Szent Vince napján meg fog halni.

Júl. 19-én Szent Vince napján félhatkor házi kápolnájában misét hallgatott, áldozásig térdelt a mise alatt s nagy áhitattal vette magához az Úr szent testét. Mise után *Fetser* Antal bevitte magával a püspökhöz *P. Prieszter* Ágostont a ferencrendiek radnai házfőnökét. Nogáll nagy tisztelője lévén a Boldogságos Szűznek, a radnai zárdának is jóltevője volt, kihez *P. Prieszter* mindig bizalommal fordult.

Akkor volt szó a ferencrendiek reformjáról. *Prieszter* beszélgetés közben kijelentette Nogáll előtt, hogy ő a maga részéről készségesen vállalja az új, szigorított rendszabályokat, mire Nogáll valóságos eksztázissal így szólt a házfőnökhöz:

— Tudod mit csinált Szent Ferenc és Szent Domokos abban a romlott XIII. században? Ez a ti hivatástok is, reformált franciskánusoknak a mai időben! és ezeket mondva, lehajlott hozzá és csodálatraméltó alázatossággal megcsókolta a kolduló barát kordáját, derékkötő övét. Rövid idő múlva feje alácsuklott, keze lehanyatlott s lelke felszállt Istenéhez.

Szent Vincéről nagynevű életírója *Bougaud* Emil feljegyzi, hogy «teljesen felöltözve, karosszékekben ülve, ritka derült nyugalommal adta ki lelkét».

Szóról-szóra ugyanezt jegyezhetjük fel Szent Vince legnagyobb magyar tisztelőjéről *Nogáll Jánosról*, ki előre megmondta, hogy Szent Vince napján fog meghalni. És Szent Vince napján «telje-

sen felöltözve, karosszékekben ülve, ritka derült nyugalommal adta ki lelkét».

És elhelyezték porhüvelyét — országos részvét nyilvánulása mellett — intézete kápolnájának kriptájában. Mig teste lent pihen, szelleme fent lebeg életének gyönyörű alkotása felett.

* * *

Mint egyházi író igen előkelő helyet foglal el Nogáll nemzeti irodalmunkban. Termékenységre, stílusra és nyelvezetre Pázmány óta nem mérkőzik vele senki. Az u. n. hitbuzgalmi irodalomban épen páratlan.

Szinnyey nagy munkájában Nogállnak 54 önálló művét sorolja fel. Tankönyveit és alkalmi beszédeit kivéve, ezek mind ma is megállják helyüket, Kempis fordítása pedig — bár azóta három új fordítás jelent meg — ma is messze túlszárnyalja összes versenytársait.

Nogáll munkáinak nemcsak nyelvezete, hanem szelleme is tösgyökeres magyar. Szerencsés kézzel megtalálta munkáiban a nemzeti érzés és a ker. ideálok kapcsolatát s ezáltal a magyar nemzeti szellemnek kiváló apostola lett.

Nogáll nemcsak nyelvében és irodalmi műveiben volt magyar, hanem az volt ő szívében is. Nála a hazaszeretet nem fellobbanó érzelem volt, hanem a vallás parancsa által megszentelt életelv. Ő nemcsak szóval és tettel, hanem egész életével, életének gyönyörű alkotásaival, a haza kulturális haladásáért hozott alkotásaival mindennél ékesszólóbban és fényesebben megmutatta, hogy igaz szívből szerette hazáját, hogy hazájának hű fia, nagy fia volt.

A TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK FELOLVASÁSAIBÓL.

Bártfai síremlékek.

Kivonatol részlet *Divald Kornél* r. tagnak «A bártfai szent Egyed-templom» című 1918. október hó 4-én bemutatott monografiájából.¹

Bártfa, Magyarország legészakibb fekvésű városa, a IV. Béla királyunk korában 1246-ban erre a vidékre hívott koprinicai lenygel ciszterciák telepén keletkezett. Várossá a XIV. század folyamán fejlődött. Plébániatemploma egyhajós csarnok alakjában, délnyugati sarkán toronnyal, szintén ekkor épült. A XV. század derekán háromhajós bazilikális templommá alakították át, amely különösen merészen a magasba törő arányaival válik ki. A középkor folyamán templomaink a műkincsek valóságos tárháza lett, amelyeket mind máig szinte pártátrítító teljességgel megőrizett. Legfőképpen bizonyára azért, mert az idők változásának megfelelően Bártfa a XVIII. század elején fejlődésében hirtelen megrekedt, lakosai elszegényedtek. S minthogy temploma így új oltárokkal és egyéb felszereléssel a katolikus restauráció korában nem gyarapodott, a háromhajós bazilikális épület berendezése napjainkban lefolyt helyreállításáig szinte érintetlenül maradt meg helyén. Tizenkét szárnyasoltárával s egyéb, fából faragott középkori szobraival, pompás szentségházával, XV—XVI. századbeli butorainak nálunk szokatlanul gazdag sorozatával, drága művű miseruháival, ötvösmunkáival, bronzból öntött és vasból kovácsolt emlékeivel templomunk ma is valóságos muzeum, holott romlásnak indult emlékeiből ujabban sokat engedett át közgyűjteményeinknek, mint például híres könyvtárát és ennek XV. századbeli szekrényét a Nemzeti Muzeumnak. Annál inkább meglepő, hogy középkori síremlék a bártfai szent Egyed-templomban egy sem maradt ránk; pedig sok jel arra vall, hogy a szentély padozatát itt már a XV. században épűgy burkolták címeres vagy alakos díszű síremlékek, mint egyéb városaink templomaiban, sőt, hogy az e század végén a templom-

¹ Bemutatta Pintér Jenő r. tag.

hoz fűzött kápolnák Bártfa akkori leggazdagabb patricius családnak sírhelyéül is szolgáltak. Az egyház ismételt tiltakozása ellenére a keresztény hívek a középkorban legszivesebben a templomban vagy legalább ennek árnyékában szemelték ki örök nyugvóhelyüket. Gyakran megesett, hogy a halottak síremlékei az élőket szinte kiszorították Isten házából. A templom körül, a városok szívében keletkezett, szűk területre szorított cintermek is hamar megteltek sírokkal. S minthogy a templomban vagy legalább a környékén való temetkezés vágya évszázadokon keresztül sem halt ki az emberek szívében, a sírok régi lakóinak ugyancsak gyakran kellett helyet adniok az újabb nemzedékek halottainak s ezek gyülekeztében így sűrűn érvényesült a mondás: migrate veteres coloni. A csontokat kiszedték a sírokból s külön e célra épült ossariumokba hányták. A síremlékeket a templom falainak hosszában állították föl, de gyakran, különösen a vallási villongások korában, simplici-ter kidobták. Felvidéki kisvárosainkban az utcai kövezet jórésze nem egyszer régi síremlékekből áll. A templomokban csak a nagyurak nagyobb szabású művészi síremlékeit hagyták meg. Azonban ezek is, csekély kivétellel csak szétszedett állapotban maradtak reánk itt.

Főuraink már a XV. században is a legszivesebben a székesegyházakban s a jól védett kulcsos városok plébániatemplomaiban kerestek haláluk esetére örök nyugvóhelyet. Ezek nem voltak annyira kitéve ellenség és irigyeik támadásainak, mint váraik vagy birtokaik falusi templomai. A Szapolyaiak a szepeshelyi székesegyházban, a Thurzók a löcsei szent Jakab-templomban temetkeztek. A XVI. században a bártfai szent Egyed-templomnak is jutott főuri halott, Serédi György, akinek felesége az akkoriban már kihalt bártfai Mager-család szűz Mária-kápolnáját szerezte meg ura sírhelyének, ezt kovácsolt vasrácsozattal rekesztette el a templom déli hajójától s közepén pompás márványemléket állíttatott föl, amely szétszedett állapotban ugyane kápolna falába foglalva ma is látható s egyike legművésziesebb XVI. századbeli síremlékeinknek.

Szerédi György, Nagy Iván szerint, a nagy birtokszerző Serédi Gáspár öccse volt. Gáspár 1548-ban nyerte el a nótapörrel megtámadott Tárcaiz György makovici uradalmát s 1550-ben a pozsonyszentgyörgyi templomban temették el, ahol esztergomi vörösmárványból faragott alakos síremléke ma is változatlan tumbaformájában látható. Szentgyörgy és Bazin birtokát halála után Gáspár nevű unokaöccse örökölte, akire György halála után a makovici uradalom is rászállott. II. Serédi Gáspár Zboró és

Bártfa között 1566. március 3-ikán halt meg hirtelen a Zboró és Bártfafürdő felé vezető útelágazás mellett, ahol leánya falazott és sarkain oszlopos háromszögletes emléket állíttatott föl az országot szélén. Régibb írók I. és II. Gáspár között nem tesznek különbséget s az útszéli emléket, sőt egyesek Serédi György bártfai tumbáját is I. Serédi Gáspárral hozzák kapcsolatba. II. Serédi Gáspárt szintén Pozsonyszentgyörgy plébániatemplomában temették el. A bártfai Mager-kápolna csak Serédi György sírhelye volt. Elsőrangú mester kezére valló márványtumbája valamikor a vasrácsozattal elzárt kápolna közepén terült el, bizonyára lépcsős talapzaton. Ez utóbbi elenyészett. A tumba teteje és négy oldallapja azonban aránylag igen ép állapotban maradt ránk s fehér, mészpáterekkel áttört májszínű márványból készült, amelynek kőanyagáról eddigelé nem sikerült kideríteni, hogy hová való, míg viszont a síremlék pompás technikájával, formai kiválóságával azokra az olasz márványfaragókra utal, akik a XVI. század első felében, elsősorban a lengyel királyi udvar istápolása révén Krakóban találtak bőséges foglalkozást. A 227 cm. hosszú és 115 cm. széles tumbafedőlap féldomborművű alakjának felfogása és tartása azonban az olasz renaissance síremlékekkel szemben középkorvégi síremlékeink hatását mutatja, ezek sorozatához csatlakozik. A természetfölötti nagyságban megörökített főúr felemás, még pedig álló, de egyben fekvő helyzete itt is arra utal, hogy kőfaragóink már Mátyás király korától kezdve tisztában voltak azzal, hogy tumbaalakjában alkotásaik nem sokáig maradnak meg a templomokban s azért előre úgy faragták ki a halott alakját, hogy ez a kőkoporsó szétszedése után a falhoz támasztva se keltsen visszas hatást. Serédi György kissé féloldalt forduló talpig vértezett hatalmas alakja jobbkezeiben zászlót tartva áll az oroszlán, a férfias erő jelképének hátán. Balkeze görbe kardjának markolatán nyugszik. Szabályos, hosszú szakálas arca nyitott szemmel, elmélázó kifejezéssel mered maga elé. A sisakos fej mögött azonban párna van, amely nagyrészt a domborművű alak félköríves renaissancekeretének felsőrészét is eltakarja. A párnán, amelyet a dombormű eredeti vízszintes helyzete tett megokolttá, terül szét a sisak tollbokréája, mely utóbbi ismét a fölállított síremléklapon fonák hatású párnáról tereli el figyelmünket. A fedőlap külső léckeretén ezt a nagybetűs feliratot olvashatjuk: *Magnificus Dominus Georgius de Sered obiit die 23 mensis Aprilis anno Domini 1557.*

A Serédi síremlék szétszedett tumbájának oldallapjai 74 cm. magasak. A keskenyebb oldalak egyikét a renaissance szabású Serédi

cimer tölti ki pajzsában három nyilat tartó páncélos emberi karral. A másik keskeny oldalon ez a vésett felirat olvasható: Magnifico Dno Georgio de Sered etc. marito defuncto ac de se praeclare merito generosa Domina Buczinszka de Olszyn coniunx moestissima ex pietate posuit XXIII. die Aprilis Anno Domini MDLVII. A tumba hosszszanti oldallapjainak egyszerű keretébe hosszú páros verseket véstek amelyek a kései humanisták stílusában a halott érdemeit dicsőítik s a kor hibáin keseregnek.

A bártfai Serédyi-siremlék hősének felemás tartása a magyarországi alakos siremlékeken szinte a XVII. század derekáig általános jellemző vonás, amit a löcsei Thurzó-siremlékek páncélos alakjain is megfigyelhetünk. Hazai emlékeinktől stílusával nagy mértékben elüt a bártfai szent Egyed-templom másik alakos siremléke, amelyből csak a tumba fedőlapja maradt fenn, ez is minden felirat nélkül. A külföldi eredetű, likacsos fehér mészkőből faragott s ujjában szürkére festett emlék 2 méter hosszú és 110 cm. széles s elrendezése az alak felfogása és viselete alapján itélve a nyugateurópai kőfaragás alkotása lehet. Németalföld déli részéből készen kerülhetett Bártfára, a nyilvánvalóan vallon lovag sírja fölé, aki valószínűleg mint császári zsoldos tisztt halt meg itt 1580. körül. Az ismeretlen katona féldomborművű alakja feje alatt párnával, állát jobbkezevel alátámasztva, jobblábát a másikon keresztbe vetve fekszik, mintha aludnék. A lábak tartása az északi művészetben a renaissanceból a barokkba való átmenetre nézve jellemző úgynevezett tánclepés, amelyről régebben azt hitték, hogy a lovagok síremlékén azt jelzi, hogy az illető a Szentföldön járt. Az alak tartásán kívül felfogása, nagy gonddal megmintázott feje s aprólékosan részletezett vértete is a XVI. század második felére vall. Az oldalról ábrázolt s a halottnak így lovagi rangját jelző sisak, valamint a ballába felől látható s csigás keretbe foglalt cimer, pajzsán a három jobbra néző madárfejjel, heraldikai sajátosságaival szintén Nyugat-Európára utal. A Bártfán 1580. körül meghalt s egykor a templom szent Erzsébet-kápolnájában eltemetett idegen lovagról a városi levéltárban eddig nem merültek föl adatok.

A bártfai szent Egyed-templom későbbi kőből, többnyire felvidéki vörösmárványból faragott siremlékei mind a szentély és a hajók padozatába voltak illesztve s a járókelők léptei alatt ellopvá, nem maradtak ránk oly jó karban, mint a tumbaalakjában készült előbbi két siremlék. De művészetük ettől eltekintve is jóval szerényebb volt, aminthogy egyszerű városi polgárok, bírák, szenátorok és lutheránus lelkipásztorok emlékét örökítik meg. A vörös-

márványból vagy homokkőből faragott címeres és mellképes sírkövek ma szintén a templom falaiba foglalva láthatók s számuk tizre rúg. Ezeken kívül a XVII. századból még tizenhárom fából faragott és festményekkel díszített epitáfium maradt fenn a bártfai szent Egyed-templomban, amelyet innen az épület helyreállításakor eltávolítottak. Az epitáfiumok ma a Sárosmegyei Muzeumban láthatók s szintén inkább a város régi deákos műveltségére nézve jellemzők; művészi tekintetben kevésbbé értékesek s másféle mint például a löcsei szent Jakab-templomban ránk maradt pompás epitáfiumokkal sem vetekedhetnek.

A MENNYISÉGTAN-, TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY FELOLVASÁSAIBÓL.

A Bolyai-féle tér sztatikájáról.

Kivonat Vörös Cyrill r. tagnak 1918. október 18-án tartott előadásából.

A sztatika törvényeinek lehozásához kiindulásul választható axiómák egyenlő értékűek lehetnek a geometriának V. Euklides-féle posztulátumával. Így pl. azon eljárás, mellyel Archimedes az emelő törvényéhez jut ezen posztulátummal egyenlő értékű feltételből indul ki. Ezt a vonatkozást a sztatika és a geometria alapelvei közt *Genocchi* tárgyalja először 1877-ben. «Sur un mémoire de Daviet de Foncenex et sur les géométries non-euclidiennes» c. dolgozatában, melyben közli *Foncenex* módszerét az erők összetételére. *Foncenex* még a nem-euklidesi geometriákat megelőző korban a párhuzamosok axiómájának alkalmazása nélkül számítja ki az erők rezultánsát. Később *Andrade* foglalkozik több értekezésében e tárggyal. (Az ide vonatkozó munkák felsorolva megtalálhatók *Sommerville* bibliografiájában: *Bibliography of Non-Euclidean Geometry*. London, 1911.) Az újabb nem-euklidesi geometriai munkák közül *Bonola*é (*Die Nicht-Euklidische Geometrie*, ford. Liebmann és *Liebmanné* (*Die Nicht-Euklidische Geometrie*) kiterjeszkednek a sztatikára is, épen az Euklides-féle posztulátum szempontjából.

A következőkben rövid áttekintést kívánok nyújtani a Bolyai-féle tér teljes sztatikájáról. A matematikai dedukciókat, melyek nagyobbrészt eléggé hosszadalmasak, egészen mellőzöm. Főszólyt fektetek a sztatikai fogalmak kialakulására, különösen ott, hol eltérés van az Euklides-féle tér sztatikájától, végül bemutatok egy példát, melyet mint a közönséges térhez alkalmazkodó intuíciónk miatt szokatlant, *Andrade* a hiperbolikus tér paradoxonának nevez.

Koordináták.

Kétféle koordináta-rendszert fogunk használni. a , b , c -vel jelölve azon távolságokat, melyeket egy ponton átmenő, egymásra páronként merőleges, három egyenesen a meghatározandó

ponton átfektetett, azon egyenesekre merőleges síkok levágnak, a pont közönséges koordinátáitúl vesszük e függvényeket:

$$\frac{1}{i} \operatorname{tg} \frac{ia}{k}, \quad \frac{1}{i} \operatorname{tg} \frac{ib}{k}, \quad \frac{1}{i} \operatorname{tg} \frac{ic}{k},$$

hol k a Bolyai-féle geometria karakterisztikus állandója. E koordinátákat röviden így jelöljük:

$$x = Tga, \quad y = Tgb, \quad z = Tgc.$$

Hasonló jelzéseket használunk a hiperbolikus sin és hip. cos számára, így

$$\operatorname{Sin} a = \frac{1}{i} \sin \frac{ia}{k}, \quad \operatorname{Cos} a = \cos \frac{ia}{k}.$$

Az ú. n. Weierstrass-féle koordináták pedig a közönségekkel ezen összefüggésben vannak:

$$ix = \frac{x_1}{x_4}, \quad iy = \frac{x_2}{x_4}, \quad iz = \frac{x_3}{x_4}.$$

E homogén koordinátákra azonban még a

$$\sum x_i^2 = -k^2$$

megszorítást tesszük.

Az újabb koordináták a régiekkel így fejezhetők ki:

$$x_1 = \frac{kx}{\sqrt{1-x^2-y^2-z^2}}, \quad x_2 = \frac{ky}{\sqrt{1-x^2-y^2-z^2}},$$

$$x_3 = \frac{kz}{\sqrt{1-x^2-y^2-z^2}}, \quad x_4 = \frac{ik}{\sqrt{1-x^2-y^2-z^2}},$$

hol a négyzetgyököt mindig $+$ -jellel vesszük.

Koordinátaerők.

Változatlanul elfogadjuk az Euklides-féle térben szereplő fizikai axiomákat s azokból közvetlenül folyó fogalmakat, így erő, munka stb. alatt ugyanazt értjük, mint ott.

Az x -pontra ható erő irányának meghatározására szolgál irányának valamely y -pontja (pl. egy pontból ható Newton-féle erőnél maga ezen ható pont) s az x és y egyenesen azon irányt vesszük pozitívnak, amely irányban y -ből az x -be csupa elliptikus pontokon át lehet eljutni. T. i. x elliptikus pont, mert erő-

hatás alatt csak ilyen, reális, fizikailag létező pontban levő tömeg állhat. Az y -pontot pedig elliptikusnak választjuk.

E két pont távolságát r -rel jelöljük. Midőn a P erő hatása alatt levő pont elmozdul, az r δr -rel változik. A $P \delta r$ szorzat erő munkája.

Az erő mellé segédmenyiségeket definiálunk ezen egyenlettel:

$$\Sigma X_i \delta x_i = P \delta r,$$

hol δx_i az x_i koordinátának virtuális változása. De δr kifejezhető az x és y koordinátákkal.

$$\delta r = -k \frac{\Sigma y_i \delta x_i}{\sqrt{(\Sigma x_i y_i)^2 - k^4}}.$$

Ezt az előbbi egyenletbe helyettesítve s figyelembe véve a $\Sigma x_i^2 = -k^2$ -ből folyó $\Sigma x_i \delta x_i = 0$ egyenletet, a δx_i tetszőlegessége folytán következik:

$$x_j X_l - x_l X_j = -k P \frac{x_j y_l - x_l y_j}{\sqrt{(\Sigma x_i y_i)^2 - k^4}}, \quad j \geq l = 1, 2, 3, 4.$$

Hat egyenletet kaptunk X_i számára, de ezek közül csak három független egymástól. Még egy tetszőleges megszorítást tehetnénk tehát a négy X_i -re, de erre a sztatikában nincs szükség. Az X_i -ik úgy tekinthetők mint homogén erőkomponensek. Elnevezzük őket *koordinátaerőknek*.

Hozzuk be a következő jelzéseket:

$$\begin{aligned} x_4 X_1 - x_1 X_4 &= -ik \frac{X}{\sqrt{1 - y^2 - z^2}}, & x_4 X_2 - x_2 X_4 &= -ik \frac{Y}{\sqrt{1 - z^2 - x^2}}, \\ x_4 X_3 - x_3 X_4 &= -ik \frac{Z}{\sqrt{1 - x^2 - y^2}}. \end{aligned}$$

Használjunk szögeket az erő irányának meghatározására. Evégre húzzunk az x -ponton át merőleges egyeneseket a koordináta-síkokra. Egy ily egyenesen és az erő irányán átfektetett sík a másik két ily egyenes síkját újabb egyenesben metszi. Azon szögeket használjuk fel, melyeket az utóbbi egyenes zár be az elsővel és az erő irányával. Így két fajta szög áll rendelkezésünkre. Az x , y , z -tengelyeknek megfelelően az első fajta három szöget α , β , γ -val, a második fajúakat λ , μ , ν -vel jelöljük.

A koordinátaerők egyenletéből következik:

$$X = P \frac{\sin \lambda}{\sin \alpha}, \quad Y = P \frac{\sin \mu}{\sin \beta}, \quad Z = P \frac{\sin \nu}{\sin \gamma}.$$

A közönséges térben $\alpha = \beta = \gamma = \frac{\pi}{2}$, λ , μ , ν pedig az erő irányának a koordináta tengelyekkel képezett szögeit, λ' μ' ν' -t $\frac{\pi}{2}$ -re egészítik ki. Így ezen egyenletek a közönséges térben az erőkomponensek egyenleteivé egyszerűsödnek.

A virtuális munkák elve. Erőkomponensek.

Midőn a tömegpont több erő együttes hatására nyugalomban marad, az azok bármelyikével egyenlő nagyságú és ellenkező irányú erőt a többi erő *rezultánsának*, az utóbbiakat *komponenseknek* nevezzük.

Azerőkegyensúlyának feltételéül mint axiómát felállítjuk a virtuális munkák elvét, mely általánosan, nemcsak egy pontra, hanem merev testre is, így mondható ki: *az erők egyensúlyban vannak, ha virtuális munkáik összege 0. Eszerint a rezultáns erő virtuális munkája egyenlő a komponensek virtuális munkáinak összegével.*

A koordinátaerőket definiáló

$$\sum X_i \delta x_i = P \delta r$$

egyenletbe az X_i -k helyett, X , Y , Z -t hozzuk be, a δx_i -ket pedig kifejezzük a tömegpontnak a koordinátasíkoktól számított a' , b' , c' távolságaival. Az eredmény:

$$X \delta a' + Y \delta b' + Z \delta c' = P \delta r.$$

Ebből látjuk, hogy X , Y , Z a P erő komponenseinek tekintetők, mivel virtuális munkáik összege egyenlő az erő virtuális munkájával. Ezeket a *koordináta rendszerre vonatkozó erőkomponenseknek* nevezzük. Ezekkel a P erőt így fejezhetjük ki:

$$P^2 = X^2 + Y^2 + Z^2 + 2 YZ \cos(YZ) + 2 ZX \cos(ZX) + 2 XY \cos(XY),$$

hol (YZ) , (ZX) , (XY) két-két komponens iránya közt fekvő szög.

Ha egy pontra n számú erő hat, az egyensúly feltétele a koordinátaerőkkel és az erőkomponensekkel kifejezve:

$$\sum_h X_i^{(h)} = 0, \quad h = 1, 2 \dots n, \quad i = 1, 2, 3, 4.$$

$$\sum_h X^{(h)} = 0, \quad \sum_h Y^{(h)} = 0, \quad \sum_h Z^{(h)} = 0.$$

Két erő rezultánsa. Az erők négyszöge.

Az egy pontra ható P_1 és P_2 erők irányai közt fekvő szöget jelölje φ . P rezultánsuk számára az egyensúly most tárgyalt feltételéből következik:

$$P^2 = P_1^2 + P_2^2 + 2 P_1 P_2 \cos \varphi.$$

Ezen egyenlettel kifejezett törvény geometriailag egy négyszöggel szemléltethető. A négyszögek szomszédos oldalának hosszát jelöljük p_1 és p_2 -vel, az ezek közt levő szöget φ -vel. A másik két oldal olyan helyzetű legyen, hogy az egyiknek p_1 -gyel, a másiknak p_2 -vel közös normálisa a p_1 és p_2 metszéspontján megy át. Kevés trigonometriai számítással a következő képlethez jutunk:

$$Tg^2 p = Tg^2 p_1 + Tg^2 p_2 + Tg p_1 Tg p_2 \cos \varphi,$$

hol p a négyszögnek a p_1 és p_2 metszéspontjából vont átlója. Ezen eredményt — mely, mint látjuk, a közönséges geometria Carnot-féle tételének analagonja — egybevetve két erő rezultánsának kifejezésével, kiolvashatjuk az erők összetételének szabályát. Ha ú. i. az erőt oly szegmentum ábrázolja, melynek hiperbolikus tangense az erő abszolút értékével egyenlő (a szegmentumot a Bolyai-féle geometria állandójával mérve), akkor a két erő rezultánsát abszolút értékben és irányban az irányaiak szerint elhelyezett komponensekből az említett módon képezett négyszög átlója szolgáltatja. E négyszög megfelel az Euklides-féle geometria parallelogrammájának.

Merev testre ható erők egyensúlya.

Merev test tetszőleges pontjának infinitezimális koordinátaváltozásaira a következő négy egyenletet hozhatjuk le:

$$\delta x_1 = \frac{i}{k} x_4 \delta a - x_2 \delta \chi + x_3 \delta \psi$$

$$\delta x_2 = \frac{i}{k} x_4 \delta b - x_3 \delta \varphi + x_1 \delta \chi$$

$$\delta x_3 = \frac{i}{k} x_4 \delta c - x_1 \delta \psi + x_2 \delta \varphi$$

$$\delta x_4 = -\frac{i}{k} x_1 \delta a - \frac{i}{k} x_2 \delta b - \frac{i}{k} x_3 \delta c.$$

Ezek elemzésével azt találjuk, hogy δa , δb , δc az origóban levő pont elmozdulásai a koordinátatengelyeken, $\delta \varphi$, $\delta \psi$, $\delta \chi$ a test elfordulása a tengelyek körül.

Ha n számú erő hat a testre annak különböző pontjain, alkalmazzuk ezekre a virtuális munkák elvét, az ezt kifejező egyenletben a koordinátaváltozások helyett most megadott értékeiket helyettesítjük. Az eredményben előforduló hat variáció tetszőlegessége szerint ezen hat egyenlethez jutunk:

$$\sum_h (x_j X_l - x_l X_j) = 0, \quad j \geq l = 1, 2, 3, 4 \dots \dots (1)$$

A koordinátaerők helyett behozzuk a koordináta-rendszerre vonatkozó erőkomponenseket s közönséges koordinátákat használunk. Az (1) egyenletrendszer helyett kapjuk:

$$\sum_h \frac{X}{\sqrt{1-y^2-z^2}} = 0, \sum_h \frac{Y}{\sqrt{1-z^2-x^2}} = 0, \sum_h \frac{Z}{\sqrt{1-x^2-y^2}} = 0$$

$$\sum_h \left(\frac{yZ}{\sqrt{1-x^2-y^2}} - \frac{zY}{\sqrt{1-z^2-x^2}} \right) = 0, \sum_h \left(\frac{zX}{\sqrt{1-y^2-z^2}} - \frac{xZ}{\sqrt{1-x^2-y^2}} \right) = 0, \sum_h \left(\frac{xY}{\sqrt{1-z^2-x^2}} - \frac{yX}{\sqrt{1-y^2-z^2}} \right) = 0 \dots (2)$$

$$h = 1, 2 \dots n.$$

Egyszerűség végett a koordináták és erőkomponensek melől a h indexet elhagytuk.

E hat egyenletnek kell teljesülni, hogy az erők a test állapotát meg ne változtassák. Analogjai ezek azon egyenleteknek, melyeket az Euklides-féle térben ismerünk az egyensúly feltételére. Abban különböznek az Euklides-féléktől, hogy itt az erőkomponensek egy-egy tényezővel szorozottan fordulnak elő. Észrevehetjük, hogy ezen tényező hiperbolikus cos-a az illető komponens és az origó közt levő távolságak.

Az Euklides-féle térben a három első egyenlet azt fejezi ki, hogy az erők komponenseinek összege mind a három tengely irányában külön-külön 0. *A Bolyai-féle térben az erők helyett új vektor szerepel*, melynek komponensei az erőkomponensek szorzatai az origótól való távolságuk hiperbolikus cos-ával.

Ennek egyszerű jelentését megismerjük, ha a (2) egyenleteket azon esetre alkalmazzuk, midőn a merev test mozgási szabadsága olyan, hogy $\delta\varphi = \delta\psi = \delta\chi = 0$. Most csak a három első egyenlet marad meg. Hason a testre két erő: X, Y, Z komponensű az xyz -pontban, X_o, Y_o, Z_o komponensű pedig az origóban. Ezek egyensúlyban vannak a (2) három első egyenlete értelmében, ha

$$X_o = -\frac{X}{\sqrt{1-y^2-z^2}}, Y_o = -\frac{Y}{\sqrt{1-z^2-x^2}}, Z_o = -\frac{Z}{\sqrt{1-x^2-y^2}}.$$

De X_o, Y_o, Z_o egyúttal egyensúlyban van ugyancsak az origóban ható $-X_o, -Y_o, -Z_o$ komponensű erővel is. Eszerint az *xyz-pontban támadó X, Y, Z komponensű erő helyettesíthető az origóban támadó*

$$\frac{X}{\sqrt{1-y^2-z^2}}, \frac{Y}{\sqrt{1-z^2-x^2}}, \frac{Z}{\sqrt{1-x^2-y^2}}$$

komponensű erővel. Ezen utóbbi erőt elnevezzük az origóra vonatkozó *redukált erőnek*, vagy az X, Y, Z erő *redukált értékének* az origóra vonatkoztatva.

A (2)-nek utolsó három egyenlete a közönséges térben azt mondja ki, hogy az erők forgató momentumainak összege mind a három tengelyre vonatkoztatva külön-külön 0. Itt is megtartjuk a *forgató momentum* elnevezést, de ezen vektor komponenseiül a (2) utolsó három egyenletében szereplő kifejezések k -szorosát vesszük, mert a virtuális munkák egyenletében ezek az elfordulási szögek faktorai.

Mindkét vektor nagyságát kifejezhetjük magával az erővel és az erő egyenesének az origótól számított m távolságával. A redukált erő számára kapjuk:

$$P \cos m,$$

a forgató momentum számára pedig

$$k P \sin m.$$

Az Euklides-féle térben $\cos m = 1$ és $k \sin m = m$. Tehát a redukált erő P , a forgató momentum pedig $P m$.

Példa: egy síkban ható két erő rezultánsa.

P_1 és P_2 erők egyenesei legyenek egy síkban. Rezultánsukat P -vel jelöljük. A koordináta-rendszert ezen esetnek megfelelőleg speciálisan választhatjuk. Mindahárom erőt komponenseire bontjuk s az utóbbiakra alkalmazzuk az egyensúly hat egyenletét. P helyett a vele ellentétesen egyenlő erőt vesszük. Az egyenletekből mindenekelőtt azt olvassuk ki, hogy *egy síkban ható két erő rezultánsa ugyanazon síkban hat.* Következik továbbá, hogy *a rezultáns egyenese átmegy az adott erők egyeneseinek metszéspontján.*

Az utóbbi tételt ugyan egyszerűbben is lehetne következtetni. T. i. a merevség fogalmából következik a támadáspont áthelyezésének törvénye az erő egyenesén, ebből pedig rögtön a kérdéses tételhez jutunk. De ezen eljárás csak akkor jogosult, ha az erők egyenesei elliptikus pontban metszik egymást.

A rezultáns számára ugyanazon kifejezést kapjuk, mint az egy ponton támadó két erőnél, azaz

$$P^2 = P_1^2 + P_2^2 + 2 P_1 P_2 \cos \varphi.$$

Ennek alapján érdekes vonatkozást találunk az erők összetétele és Euklides V. posztulátuma között. Vegyük figyelembe,

hogy tárgyalásunk eredményei alkalmazhatók a Riemann-féle térben is, ha a Bolyai-féle geometria karakterisztikus konstansát képzetesnek választjuk. Így az előttünk levő egyenlet is mind a három térben ugyanezen alakjában fennáll, ebben ú. i. az említett konstans nem jön elő. A Bolyai-féle geometriában

$$\cos \varphi \begin{matrix} \leq \\ > \end{matrix} 1$$

amint a φ szög csúcsa, P_1 és P_2 erők egyeneseseinek metszés pontja, elliptikus, parabolikus vagy hiperbolikus. Tehát

$$P \begin{matrix} \leq \\ > \end{matrix} P_1 + P_2.$$

Az Euklides-féle geometriában $\cos \varphi \leq 1$, itt

$$P \leq P_1 + P_2.$$

A Riemann-féle térben (csak különböző pontokon támadó s különböző egyenesek irányában ható erőkre vonatkoztatva a tárgyalást) $\cos \varphi < 1$, tehát

$$P < P_1 + P_2.$$

Azaz különböző pontokon támadó két erő rezultánsa a Bolyai-féle térben kisebb, akkora vagy nagyobb, mint azok összege, az Euklides-félében kisebb vagy akkora, a Riemann-félében pedig kisebb.

Egyszerű eset az, midőn merev rúd végpontjain egyenlő erők hatnak a rúdra merőlegesen. Ezek eredőjének egyenese a rúd felező pontján megy át. A rúd félhosszát a -val jelöljük. Most $\cos \varphi = \cos 2a$. $P_1 = P_2 = Q$. A rezultáns egyenlete tehát

$$P^2 = 2 Q^2 (1 + \cos 2a) = 4 Q^2 \cos^2 a,$$

vagyis

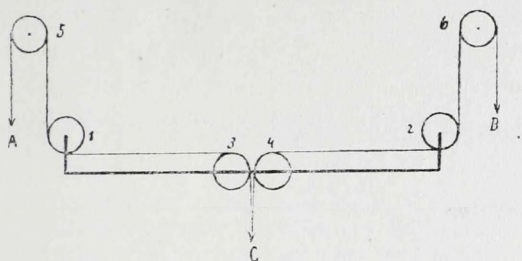
$$P = 2 Q \cos a.$$

Az Euklides-féle térben $\cos a = 1$, a Riemann-félében $\cos a = \cos \frac{a}{k}$, k -val jelölve e tér karakterisztikus konstansát. Ilyen két erő rezultánsa a Bolyai-féle térben nagyobb, az Euklides-félében akkora, a Riemann-félében kisebb, mint azok összege.

Andrade (Liebmann: Nicht-Euklidische Geometrie) e tételt egy mechanikai szerkezeten, melyet ennek alkalmazására elképzel, a nem-euklidesi sztatika paradoxonának nevezi. Az övé-

hez hasonló, de egyszerűbb, szemléltetőbb gép legyen a következő:

Szilárd rúd két végén az 1 és 2, felező pontjánál pedig a 3 és 4 csigákkal van felszerelve. A szerkezet e része mozgatható. Az 5 és 6 csigák tengelyeit ezen kívül oly helyekre erősítjük, hogy az e csigákon átvett zsinetek az 1 illetőleg 2 csigára vezetve a rúdra merőlegesen legyenek. E zsineteket tovább vezetjük a 3 és 4 csigákon át s az utóbbiakról lejövő végeiket egybekötjük.

Hasson a zsinetek szabad végeire, A -nál és B -nél egyenként P erő, összekötött végükre pedig C -nél $2P$ erő.

A virtuális munkák elvéből könnyen észrevehető, hogy a csiga törvénye ugyanaz, mint az Euklides-féle térben. Így a felvett erők a rúd hosszában fekvő zsinegrészekben egyensúlyban maradnak, azaz az 1, 2, 3, 4 csigák nem forognak. A rúd végeire ható P erők azonban nincsenek épen egyensúlyban a felező pontjára ható $2P$ erővel. A Bolyai-féle térben az utóbbinak hatása kisebb, mint amazoké, a rúd tehát az 5 és 6 csigák felé mozog; az Euklides-féle térben nyugalomban marad; a Riemann-félében ellenkező irányban mozdul el.

Hasson C -nél $2P \cos \alpha$ erő (α a rúd félhossza), míg A -nál és B -nél most is P erő. Most a rúd helyben marad. A zsinetek közös vége a Bolyai-féle térben a rúdtól távozik; az Euklides-félében mozdulatlan; a Riemann-félében a rúd felé mozog.

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA JEGYZŐKÖNYVEI.

Az I. osztálynak 1918. évi november hó 8-ára; a II. osztálynak november hó 22-re; a III. osztálynak december hó 6-ára s a IV. osztálynak december hó 13-ára megállapított felolvasó-ülései szénhiány miatt elmaradtak.

Negyedik együttes-ülés.

1918. évi december hó 20-án.

Jelen vannak: Giesswein Sándor elnök elnöklete alatt Concha Győző o. e., Br. Forster Gyula t., Auer István, Erdősi Károly, Gulyás Pál, Hanuy Ferenc, Kőrösi Albin, Kövesligethy Radó o. e., Pataky Arnold, Rejtő Sándor, Rybár István, Schütz Antal o. t., Suták József, Szabó Zoltán, Székely István o. e., Sziklay János, Szőkefalvi Nagy Gyula, Vörös Cyrill, Wodetzky József, Wolkenberg Alajos r. tagok. — Jegyző: Reiner János főtitkár.

1. Főtitkár bemutatja az 1919-ik évi ülések rendjének tervezetét. — Elfogadtatik.

2. Főtitkár bemutatja Jehlicska Ferenc levelét, amellyel bejelenti, hogy a Szent István Akadémia kötelékéből kilép. — Az együttes-ülés a bejelentést tudomásul veszi s Jehlicska Ferenc tagságát megszüntnek jelenti ki.

3. Az üresedésben levő, illetőleg betölthető tagsági helyekre vonatkozó értesítést az elnök az Ügyrend 26. §-a értelmében megküldötte a tagtársaknak; az üresedésben levő helyek száma az előző pontban foglalt határozat folytán változott s ekként az I. osztályban öt, a II. osztályban három, a III. osztályban két s a IV. osztályban öt rendes tagsági hely lesz betölthető, s az I. osztályban egy tiszteleti tagsági hely üres. — Tudomásul szolgál.

4. Főtitkár bemutatja Magyarország területi épségének védelmi ligája felhívását a csatlakozásra. — Az együttes-ülés lelkes együttérzéssel mondja ki a Szent István Akadémia csatlakozását.

5. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Tanács irodalmi és szépművészeti szakcsoportja felkérte az elnököt az Akadémia egy tagjának a szakcsoportba való kiküldésére. Az elnökség megállapodása alapján az elnök elvállalta a szakcsoportban való közreműködést. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

6. Kudora János elhunyt r. tag 100 koronát hagyományozott a Szent István Akadémiának. — Hálás köszönettel fogadtatik.

7. Beküldetett: Körtvélyessy Ádám: Közgazdasági reformok. — Köszönettel vétetik.

8. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Wolkenberg Alajos és Szőkefalvi Nagy Gyula r. tagokat kéri fel.

HALÁLOZÁS.

Sörös Pongrác Pál meghalt Győrött 1919. évi január hó 5-én.

A Szent István Akadémia megállapított ülései 1919-ben.

Január.

17-én I. (Hittudomány-, bölcséleti) osztály ülése.

24-én II. (Történelem-, jog- és társadalomtudományok) osztályának ülése.

25-én együttes-ülés.

27-én *rendes évi ünnepi ülés.*

Május.

16-án I. osztály ülése.

23-án II. osztály ülése.

Február.

7-én III. (Nyelv- és széptudományi) osztály ülése.

14-én IV. (Mennyiségtan-, természet-tudományi) osztály ülése.

21-én együttes-ülés, *egyszersmind az osztályok tagjelölő és tagválasztó együttes-ülése.*

Szünet után:

Október.

3-án III. osztály ülése.

17-én IV. osztály ülése.

24-én együttes-ülés.

November.

7-én I. osztály ülése.

21-én II. osztály ülése.

Március.

7-én I. osztály ülése.

21-én II. osztály ülése.

December.

5-én III. osztály ülése.

12-én IV. osztály ülése.

19-én együttes-ülés.

Április.

4-én III. osztály ülése.

11-én IV. osztály ülése.

A Szent István Akadémia kiadásában megjelent:

A Szent István Akadémia Értesítője 1916. évi két szám, 1917. évi négy szám, 1918. évi 1., 2., 3., 4. szám.

A hittudomány-, bölcséleti osztály felolvasásaiból:

Szent János Apokalipsisa és a világtörténet. Székely István osztályelnöktől ... K 2.50

A bibliai Jeruzsalem az ásatások megvilágításában. I. Rész. A bibliai Jeruzsalem története. Pataky Arnold vendégtől K 3.—

A történelem-, jog- és társadalomtudományok osztályának felolvasásaiból:

A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Iványi Béla r. tagtól ... K 3.—

A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Király János r. tagtól ... K 2.40

A katolikus autonómia főbb problémái. Hanuy Ferenc r. tagtól ... K 3.—

A nyelv- és széptudományi osztály felolvasásaiból:

Cervantes élete és művei. Kőrösi Albin r. tagtól ... K 3.20

A mennyiségtan-, természettudományi osztály felolvasásaiból:

Konstans görbületű felületek a Bolyai-féle geometriában. Vörös Cyrill r. tagtól ... K 2.—

A görbék abszolút elmélete. Suták József r. tagtól ... K 2.—

A Szent István Akadémia Emlékbeszédei:

Emlékbeszéd Dudek János felett. Mihályfi Ákos r. tagtól ... K 1.20

A Szent-István-Társulat megszűnt Tudományos és Irodalmi Osztályának még kapható kiadványai:

- Császár Mihály.** A magyar művelődés a XV. században. Az Antonii Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades*ének alapján. 1902. ... K 5.—
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.** Bpest. I. köt. 1520—1529. Szerkesztették: *Bungitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.* 1902. ... « 20.—
- II. köt. 1530—1534 és három függelék. U. a. 1904. « 20.—
- III. köt. 1534—1541 U. a. 1906. ... « 20.—
- IV. köt. 1542—1547. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F.* 1909. ... « 20.—
- V. köt. 1548—1551. Szerkesztették: *Karácsonyi J., Kollányi F., Lukács J.* 1912. ... « 20.—
- Fraknói Vilmos.** Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest. I. köt. A magyar királyság megalapításától a konstancai zsinatig. 1901. « 7.—
- II. köt. A konstancai zsinattól a mohácsi vészig. 1902. ... « 8.—
- III. köt. A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól felszabadításaig. 1903. ... « 9.—
- Immaculata.** Emlékkönyv. Bpest. 1904. ... « —,60
- Kandra Kabos.** A váradi regestrum. Bpest. 1898. « 8.—
- Kollányi Ferenc.** A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest. 1896. « 6.—
- Mihályfi Ákos.** A papnevelés története és elmélete. Bpest. 1896. I. köt. A papnevelés története. ... « 5.—
- II. köt. A papnevelés elmélete. — ... « 5.—
- Torquato Tasso.** A megszabadított Jeruzsálem. Fordította: *Jánosi Gusztáv.* II. változatlan kiadás. Bpest. II. köt. ... « 6.80
- Török-magyar oklevéltár 1533—1789.** Gyűjtötte s magyarra fordította néhai *Karácson Imre.* Szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Kracsmarik János, Szekfű Gyula.* Bpest. 1914. ... « 8.—
- Velics László S. J.** Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Bpest. I. füzet. (1560—1610.) 1912. « 2.—
- II. füzet. (1610—1690) 1913. ... « 1.50
- III. füzet. (1690—1773.) 1914. ... « 1.50
- Závodszky Levente.** A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék. A törvények szövege.) Bpest. 1904. ... « 5.—